

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Lator László*: Erdő • 763
Petri György: Hogy elérjek a napsütötte sávig
(Kézirategyüttes) • 764
Jónás Tamás: Magyarázatok M. (azaz mindenki)
számára, miért a halálról írok,
ha Petri jut eszembe • 772
Zilahy Péter: A lovas Petri • 773
Fodor Ákos: Petrimprovizáció • 774
Tósztt • 775
Arató László: Petri György egy barátságverséről
(„V. Sz.-hoz”) • 775
Lackfi János: Nemzedék • 784
Nyilas Atilla: Bedekker • 786
A sztereotípiák • 787
Radnóti Sándor: Miért kell utánozni a görögöket? • 788
Láng Zsolt: Kovács Emma születése • 806
Határ Győző: Álomvilág • 820
Rock solitaire • 821
Szabó Zoltán levelei Szekeres Zsuzsának • 822
Örkény István levele Zelk Zoltánnak • 834
Ladányi-Turóczy Csilla: Kislány tompa késsel • 835
Panelproli-öregasszony • 836
Galló Tamás: Óda május elsején • 836
Filip Tamás: Az utolsó metró • 837
Önarckép darabokban • 838
Szentgyörgyi Zsolt: Az erdőkerülő • 839

- Szlukovényi Katalin*: Pillanatfelvétel • 842
 Dal • 842
 Türelem • 843
G. István László: Öregember székkel • 844
 Kopoltyúvers • 844
 Hozam • 845
Pajkossy Gábor: Klaus Mann Kossuthról • 845
Klaus Mann: A romantikus hős (*Tatár Sándor*
fordítása) • 849

FIGYELŐ

- Kőszeg Ferenc*: Az implózió költője (Petri György
 Munkái I. Összegyűjtött versek) • 857
Radics Viktória: A szellemi napszám (Végel László:
 Időírás, időközben.
 Naplójegyzetek, 2000–2002) • 877
Radnóti Sándor: Kész a leltár (Végel László:
 Hontalan esszék) • 884
Bényei Tamás: A másik kép (Láng Zsolt: A tűz
 és a víz állatai) • 885
Túry György: Mi az irodalom? (J. Hillis Miller:
 On Literature) • 892

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Lator László

ERDŐ

Ez a váratlan villanófény,
üvegzápor, tűzbélű árnyék,
ez az erdő azt mondja: minden,
ami szétesett, összeáll még.
Ami erőtlenül megadta
magát, visszabukott a földbe,
egyszerre feltör mindenünnen,
kavarogva és tündökölve.
A lakatlan, alakja vesztett
anyag vak odvát odahagyva
megindul, árad, újra testet
képzel egy lelkes pillanatban.

Ez az erdő azt mondja: semmi
nem vész el, ezt ismétli egyre.
Ami szétzüllött, újrakezdi,
egyetlen ízét sem feledve.
Vagy csak azt mondja ez az erdő,
amire szomjazik a szellem?
Hogy is vallhatna mérhetetlen
erejével az élet ellen?

Nem, az erdő azt mondja: semmi
fel nem támad ujjongva, minden
széthrohad odakinn, akár benn,
a húsunkban, a sejteinkben.
Lesz, ami volt, de ami lesz, nem
ugyanaz lesz, valami másba
megy át, van esély, meglehet, de
nem test szerint feltámadásra.

Ez az erdő azt mondja – semmit
nem mond, nem mondja azt se, ezt se.
Ez az erdő csak arra van, hogy
a balekokat hitegesse.
Ez az erdő – mit tudom én, mit?
Mondhatja ezt, mondhatja azt is.

Magába szív, kivet magából.
Egyszerre küld is meg maraszt is.

Petri György

HOGY ELÉRJEK A NAPSÜTÖTTE SÁVIG

Kézirategyüttes

Petri György egyik legnagyobb, leghíresebb verse, a HOGY ELÉRJEK A NAPSÜTÖTTE SÁVIG, amely először a *Holmi* 1990. februári számában jelent meg (a címet mi javasoltuk), értelmezhető úgy (bár nem okvetlenül vallási értelemben), mint a pokolra szállás költeménye. De az igazi földi pokoljárás az a néhány nap volt, amely a vers keletkezését megelőzte. Közeli tanúja volt ennek Farkas Péter, a költő Németországban élő barátja, akivel 1987 és '89 közt *Irodalmi Levelek* címmel szépirodalmi fórumot működtettek, „irodalmi kompjártot kelet s nyugat között” (szerkesztők: Farkas Péter, Köln, Petri György, Budapest és Tóth Gábor Ákos, Budapest). Farkas visszaemlékezése és naplójegyzetei alapján röviden így foglalható össze e néhány nap története:

1989 októberében egy többnapos program keretében magyar írók léptek fel a Rajna-vidéki német kisvárosban, Edenkobenben, az ottani Künstlerhaus és a híres rolandsecki műemlék pályaudvart művészeti események céljára hasznosító Rolandseck Bahnhof Stiftung szervezésében. Kétségesnek látszott, hogy Petri részt tud-e venni a felolvasóesten, mert már nagyon rossz állapotban érkezett, amit nyilván súlyosbított a szállodában elfogyasztott nagy mennyiségű vodka is. Kezdődő tüdőgyulladásra gyanakodtak, de hamarosan kiderült, hogy egészen másról van szó. Éjszaka lidérces álmai, hallucinációi voltak. A fellépésre valahogyan összeszedte magát, másnap este azonban újabb hal-

lucinációk gyötörték. Farkas Péter terápia-céllal magnóra mondatta vele rémálmait, de végül is orvost kellett hívni. Az orvos altatással próbálkozott, hatástalanul. Ekkor már a közvetlen életveszély vagy a teljes szellemi összeroppanás-leépülés jelei mutatkoztak. Petrit a bonni klinikára szállították. (Történetesen: október 23-án.) Másnap elkezdődött, amire alig lehetett számítani, tudatának feltisztulása. Továbbra is kérdéses volt azonban, hogy tud-e még majd valaha is verset írni. Sürgetőnek érezhette a választ, mert a harmadik napon átadta barátjának azt a kéziratot, amelynek a fénymásolata itt olvasható. Miután kijött a kórházból, gépbe diktálta a szöveget. A kézirat Farkas Péternél maradt, az ő szívességéből adjuk most közre.

A csomag hat lapból, hét teleírt oldalból áll: a negyedik lapnak a hátára is írt: itt fejezte be a verset. A szövegben később már csak apróbb változtatásokat eszközölt, és egy fontos (és nagyon szükséges) szerkezeti módosítást: az 5. lapon levő APPENDIX-et függelékből átminősítette lábjegyzetté. A vers olyan magaslati pontra érkezik a végén, amelyhez már egyetlen betűt sem lehet hozzátenni. A lendület azonban még futtatta a tollát: az 5. lapon egy másik vers (vagy töredék) olvasható, és végül a 6. lapon megint egy új szöveg, élete utolsó nagy szerelmi fordulatának naplószerű versbe fogalmazása. Mindkettő itt jelenik meg először.

A szerk.

Találkozás és bűnhődés

Szokványos nyári éjszakának indult.

Sétáltam koszmárról - koszmára.

Talán éppen a Nylonban ittam

a HEU - négyállomás mellett, a Margit - hídnél

(vagy azt értem már lebouttkés? Nem tudom.),

de lehet, hogy a Boráros - téren.

Ezt a sétát mindig

reggelig vagy épp hat napig tortálás,

és ahérhood vezethet.

Teljes valahol ültem és ittam.

(~~Arról még ahérmit~~ - kórházoldó ifjúság.)

És akkor még nem doztam a koszmákban,

nem, nem, még nem temetkeztem Antal lapját
könyvbe - újságba, ^{nem fixívortam az} ~~mint egy kezdetben.~~

Nem idesegítet fel, ha szöveget hoztam.

"Fizetn valamit?" kérdező egy dohánygyáros

hői hang a hátam mögül. Fialtel hang volt.

"Kérjél." - mondottam felé fordulva. Ötven - ketven

kevély, hajdan világszerte hajó

bertakart ing, excreper ~~é~~ ajszaki, négyes

négyes, ^{is képhelye, aqnamarint...} ~~szépen~~

megszórt fűszerezés, szőlő, ^{szőlő}

barack, kávé, szeméttel talált fehér sztrudlipő

keverék kék és sötét, pihentet. Néha nem vitat-

tam.

3.

Sokáig vártam egy kormi utcan, korra'ubajt,
 ez kiadó volt, de hirtelen pánc a tölteni'ud, a hirtelen
 egy pincében kitértem ki, nagyon sok lejáró
 mentő'ud lefele valam^{nem tudni honnan} ~~forrás~~ ^{deszka} - felőle.
 Az égy. Befilcesedett valahin ^{szobából} ~~szobából~~ ^{szobából}
 alom.

Nem voltam, csak megoldtam, lejárt belte mag^{tal}
 a vadraggát

"Igy szótam meg, ha bokat ellet dugor"

- mondta közvetlenül. Nem volt ellene, magam is csak a legnagyobbért mértékben,
 meg a zabolmat dobtam le - ^{lefele} ^{mint győzött}
 lefele, mint győzött

"Vökölj meg." Kát igen, ez elkerülhetetlen.

Kom szíjra volt, egy piheltes volt, nyolc
 szíjpedlőre szűrés, mintha egy úres gardina's
 kőzáróm ^{dróborson}
 festőre a nyelvény, mindjárt felvén az éle,
 perem.

Rettegtem, hogy menten a szájba hányok,
 ette vinnat rögzítettem támadt,
 ömlő'ud durva bősé'ud közegim, amig
 úra lettem a perintaltikáim. A lábaim
 sűt is szűrés. ^{Alig tégul,} ^{alig se} nedvesedik.

"Várijál" - mondta is belevéjt ügyivel
 egy megmondott margaruba, magda messzi
 astán még egy adagot "Majd enn is fog
 tota,

4.

Lmég elbűr?

~~Még elbűr.~~

"Még tudom valami szelíd magam?" kévdertem
 hiszött.

Egy csöcsourra mutatott. A víz kiérett csupa
 lucskó lett a nadrágom, mintha behugyoztam
 volna.

"Ez is hozzátartozik" - mondtam. Egy öbened
 ért meg. A fejét odeta: "Mondtam, hogy ez
 húsvás, és ez nem az ára. En aratom, a húsvás
 meg egymórien kell." "Háha adj vima-mondam

"Étsd meg vinas húsvásom". "Háha vajza
 - mondta - "ha vima tudnéd adni öbenedre,
 nem kéne a húsvásod" - mondta logikusan
 a kővetkez pillanatban elaludt egyik
 szájjal.

Vállat vontam ("Ha ilyen bűrre vagy"),
 szobor gyűtem és öbenedt és bűröket megfektet-
 tam a zahnóm és bűröktőltem fel a légszám.

~~Ittán a Borsnyó-kői piac áldost zűravaras,
 zűragni se pák, karalanyj petroszban, gyűntek
 gyűntek, gyűntek, az öbökösoma, egy deci
 és se szony, se undor, se degen vas
 hatékony, iszonyi. De nem elnom el.~~

/6

Hogy éljék a napsütötte sávig
 hol drapp taliam fehér ingem oitágit
~~szobá~~
~~szobá~~ le'pessékön jöl a tinteságig,
 hol szél rög, fehér kitél~~ő~~
 síttereg
 → nyári hajnal, #961.

→ ~~szobá~~ feloldó & fagyos, közömbösen
 komoran feloldoz ~~hő~~ ~~hő~~ fagyos
 & ki a tinteságig ~~ésed a miután~~
~~emelked~~

Tinteság ~~schoppe~~ fagyos a miután
~~emelked~~

Hányinger
 → ~~Hesedek's~~ le'pessékön, fagyos nem szob
 miután emelked,
 nyári hajnal, kilencórás hetvenéj

én azokat a nőket szeretem,
 akik úgy rúszárogosak, hogy néha úgy
 már átment rajtuk az útkeré-
 k szertett szépséget,
 megőrték éneküket.

Annival fiódnai,
 amit óvni kell
 — kérem is, kéred is.

Glossa Appendix

Ez nem igaz.

~~felme~~, kéred van aquamarin szemek
 a nőket mit tudon én?

mint glicinok keletben a víz? ^{gőzfolyány}
~~vagy~~ ^{széles} ligetben, mint a gélkavé utolga?
 de ^{pal} ~~arabian~~ valamit ajándekoras ^{vime-mene} ~~annak~~ a

Az szemek színt és ^{titka} ~~egy~~ ^{gőzfolyány} ~~szét~~
 hogy ne legyen olyan ^{undorítóan} ~~szomorú~~ ^{elcsúszt}

S magam lepus valamivel megélethetők.

fura ez a féltékeny kapcsolat;
mindenki tud, senki se beszél róla.

9. kivétel, normális és higgadt,
hiszt mindig - ha valaki másról van szó,
nem zárkózok el a helyzet elemzésétől
(igaz te még korábban tesztelted).

sz. figyelmét felhívom
a rólad róla veresre,
végighallgat, hallgat, no comment.

~~hiszt csak sírva se hozom~~

Legutókat nem beszél róla.

Nem tabu csak... hűggy is szóba hozni.

Különböző is: ki is őttem más ebből,
hogy el akartam fogadtatni magam.

~~Hajjon?~~ ^{És ha igen} ~~De az is~~ ki is az "alines nem

belülről ágyashodó gentusa? ^{tebrük..."}

(nyilván is miattad egy hiszt) érdeklő
még hányan érdeklő fl, és hányan
alnom el,

Rom par

hamletizál

Jónás Tamás

MAGYARÁZATOK M. (AZAZ MINDENKI) SZÁMÁRA, MIÉRT A HALÁLRAÓL ÍROK, HA PETRI JUT ESZEMBE

Részlet egy Petri-levélből:

Buda, 1995. május 14.

Tisztelt Jónás Tamás,

én egy szerb–zsidó–szlovák–sváb 52 éves költő vagyok (cigányvér a családi hagyomány szerint nem csordogál ereimben, bár ezt sohasem lehet teljes bizonyossággal tudni – Amerikában például gyakran vélték perzsának, és nekem sincs etnikai tudatom) [...]

Nem tudom, miért halálverseket írok, ha Petri jut eszembe, talán a verseiben is évtizedek óta emlegetett elkerülhetetlen halál miatt, de van ennek konkrétabb oka is. Amikor először találkoztam vele, meglepett aprósága, törekenysége, elhasználódottsága. Húsz évet nyugodtan hozzáhazudhatott volna életkorához. A verseiből kihallatszó groteszk, olykor kissé gonoszkodó hangok, arcformája és berendezése miatt (szerb–zsidó–szlovák–sváb) bennem rögtön az ördög képe ötlött fel. Amikor pedig meghalt, tudatalattim helyére rakta az egész dolgot: Petri György maga a halál. Nem sok halottam volt eddig, Petri az első között (ha ez enyém is egyáltalán), s kissé szorongató érzés volt tudni, hogy ő visz majd el, ha az ördög rám veri a patkót, s nekem át kell rohannom a gyehennán, a nirvánán, Krisna homoerotikus öleléséből is szabadulnom kell, csak hogy megérkezzek és megnyugodhassak Isten jobbján. A halál számomra hatalmas erotikus élmény: ily módon nekem Petrihez is erotikus kötődésem van.

Petrilógia

Halálológia, három felfogásban

1.

Meghalni meglehetősen illetlen dolog.

Bizonyos értelemben önzés.

S ha számolunk azokkal a

nem is mindig láthatatlan kötelékekkel,

melyek embert emberrel összekötnek,

talán nem túlzás azt állítani:

gyilkosság is egyben.

Mit lehet tudni, kit ránt az ember maga után.

2.

A halál: gyök alatt mínusz egy.
Van, mert számolunk vele.

3.

lázasodik a halál
melegíti csontom
kondér mellett ülök vele
puskacsendes fronton
motorozik a halál
biztat amíg vágat
neki vagy az ellenségnek
hogy fordítsak hátat
éjjel-nappal a halál
nyitva tart a boltos
csal egy kicsit olcsóbban ad
mindent ami fontos

Zilahy Péter

A LOVAS PETRI

szoborterv

Te voltál a vadkeleti lovas,
akiról mindenki tudta, hogy meg fog halni.
Belovagol, elvégzi a dolgát, és aztán meghal.
Ez olyan biztos volt, mint a rend, amely alattunk
és felettünk állt. De valahogy mégsem haltál meg.
Mintha csak bosszantani akarnád az al-felettünk állót.
„Ha beledöglök is.” Így aztán találkoztunk párszor,
és megittunk két-három pohárral. Többnyire töményet.
Tömény voltál. Esszenciális. Lórúgás, szigorúan
esztétikai alapon. Harag és részrehajlás nélkül.
Petri Quelle – Médin Hungari. A címkén apokrif lovas.
Lassan hátrafelé vágat, és a halál nem mer a szemébe
nézni. A horizonton megáll, mintha intene, és átbillen,
mint egy feles. Hogy mi öltünk meg? Vagy inkább:
könnyű Katát táncba vinni? Édes mindegy. Haláloed
minden újabb kiadását megvettem. Így aztán
találkoztunk párszor, és megittunk két-három pohárral,
és kiderült, nem a kezed remeg – a világ rázkódik.

Példakép, akit nem irigyeltek. Korlátlanul
 megkapható voltál, aki teljes mértékben
 át tudta adni magát mindennek, amit nem tudott
 legyőzni – például a nőknek – és végül Neki, vagy
 éppen hogy Neki se. Erősödött?
 Vagy csak összenéztetek? Mint régi ivócimborák.
 „Még egy rundot?” Kérdezted, és Ő bólintott.
 A hosszú útra. Majd lágyabb hangon:
 a vendégem volt, hisz tudja.

Utóhang:

Ha van humorérzéke az Úrnak, téged küld majd
 angyalnak az órán. Örökké égő cigarettával
 és meghosszabbíthatatlan szakállal –
 a lengőajtón még egyszer belépsz...
 Tüzes vizet rendelsz a jónépnek,
 oszt', remegő, de biztos kézzel,
 asztal alá iszod a gonoszt.

Fodor Ákos

PETRIMPROVIZÁCIÓ

például a pohár olyan makacsul nem és nem
 csörrent meg, hogy végül mégiscsak fölvettem és egy
 végtelen monológ nehezen követhető
 fordulatainak utánafutni próbálva, enyhén már
 szédülő agyamban mind szédítőbb örömtől
 kísérvé vált mind egyértelműbbé az egyedül fontos,
 hogy ugyanis *ő mormog* és mikor kamaszosan
 magasabbra bicsakló hangon azt mondta épp, hogy
 „az Ateistenben se lehet megbízni,
 a kurvahalálba...!”
 „MEGVAGY, Gazangyal” vigyorogtam – s persze, szótlánul

TÓSZT

Poetry Györgynek

Múltunk: romlott étel.
Jövőnk: dilettáns recept.
– Koccintson a Séffel
az, ki jót épp *most* ehett!

Arató László

PETRI GYÖRGY EGY BARÁTSÁGVERSÉRŐL („V. SZ.-HOZ”)

Jogos-e, hasznos-e a versek efféle iskolás-tematikus csoportosítása? Úgy vélem, a mindenkori versolvasó akkor is végez ilyen – önkéntelen – tematikus csoportosításokat, ha a tudományos közbeszéd szakszerűtlennek vagy esetlegesnek vélheti az efféle megközelítést. Különösen jogosnak tűnik a választott címke használata, ha az adott verscsoportba sorolható művek mutatnak bizonyos közös szemléleti-poétikai sajátosságokat, vagy ha az adott téma- és beszédhelyzet-választás valamiképpen különösen jellemző a szóban forgó költői életmű lírai alakformálására, költőién-megalkotására, beszédmódjára. Márpedig Petri György barátságverseiben mindkét választott kritérium érvényesülni látszik.

Petőfi és Petri – két töredékes címlista

Először csak lássunk két – korántsem teljes – verscímlistát. Petőfi Sándortól: KERÉNYI FRIGYESHEZ, EGRESSY GÁBORHOZ, TOMPA MIHÁLYHOZ, LEVÉL VÁRADY ANTALHOZ, GRÓF TELEKI SÁNDORHOZ, ARANY JÁNOSHOZ, LEVÉL ARANY JÁNOSHOZ, KAZINCZY GÁBORHOZ, VÖRÖSMARTYHOZ stb. És Petri Györgytől: V. SZ.-HOZ, T. D.-HÖZ, A. M.-NAK, SZÉLJEGYZET EGY VITÁHOZ, NAGY BÁLINTNAK, IN MEMORIAM HAJNÓCZY PÉTER, RADNÓTI SÁNDORNAK, KORNISHOZ, A SÉTA, LEVÉLTÖREDÉK, EL NEM KÜLDÖTT LEVÉL, TETEMES CORPUSUNK, KIZÖKKENT IDŐ, SZÓKOSZORÚ SOLT OTTILIA SÍRJÁRA, AZ SZAKÁCSNAK MARSEILLAISE-E stb. ... Két költő – egymástól majdnem százötven évnyre – s mindketten viszonylag sok verset, verses levelet írtak barátaikhoz. Van-e ennek valami jelentősége, netalán líraelméleti magyarázata?

Csak egy ürge – Az empirikus lírai individuum visszanyerése

Petri György programszerűen a József Attila-i költészetmodell folytathatatlanságának hirdetésével lépett a magyar költészet porondjára. Két dolgot jelentett ez a tagadás: egyrészt a képviseleti költészet, a „közéleti költészet”, azaz az implicit „lobogónk: József Attila”-program tagadását, másrészt – s ezt az önértelmezést fogalmazta meg teo-

retikus igénnyel a költő korai lírájának legértőbb, legerősebb értelmezője, Radnóti Sándor s nyomában Danyi Magdolna – „*az alapok bonyolultsága*”-nak exponálásával a személyesség és a személyiség problematizálását. Radnóti Sándor szerint „*József Attila költői hagyományából Petri számára az a legfontosabb, hogy a versek középpontjában ki nem kezdett személyiség áll [...], akit öröm és kín telibe talál, és aki ezért közvetlenül artikulálhatja örömeit és kínjait. Szilárd és nagy intenzitású centrum ez, s ezért a költő biztonsággal indíthat a legegyszerűbb és legközvetlenebb életrényekből. [...] Az anyag nem problematikus József Attila számára, s távol áll a kimondhatatlan költő[i] dilemmájától. A lírai közvetlenség, amelyért az ő művében még nem kell a banalitás vagy a dagályosság adóját megfizetni, mindig egy evidenciával függ össze, s ez a líra szubjektuma: személyesség és személyiség között nem feszül sem ellentét, sem distancia. [...] Ezzel szemben Petri első kötetének címadó műfaji elnevezése is ez: magyarázatok, egy meghatározatlan, ám konkrét személy számára. Ezeknek kell meghatározni és konkretizálni azt, aki magyarul, személyiségét nem pusztán kibontakoztatni, hanem fölépíteni a magyarázatokból*” (Kiemelés: A. L.)¹

Mai szemmel furcsa olvasni azt, hogy inkább Petrire, mint József Attilára vonatkozik a „*legegyszerűbb és legközvetlenebb életrényekből*” való indítás biztonsága. Az ezredfordulóról visszatekintve József Attila versei, amikor jelenetkerettel indítanak, akkor a dísztlet stilizáltsága, poétizáltsága, kiválasztottsága mindig erősen érződik, míg Petrinél a reflexív-magyarázkodó jelleg mellett is elemibb erővel érezzük a legegyszerűbb életrények közvetlen, brutális, stilizálatlan jelenlétét, a nyers empirizmust. Az ESMÉLET költőjénél pedig nem érzem a személyiség és személyesség evidenciáját – és így tovább. (Természetesen ma már Radnóti Sándor is Petri költészetének hagyományosan lírai jellegét hangsúlyozza erőteljesebben.) Alighanem Fodor Géának van igaza, aki úgy véli: „*Petri, részint önértelmezésével, részint első kötetének kulcsszavával – »magyarázat« – lépre csalta legfilozofikusabb értelmezőit, akik radikálisan végiggondolták azt, ami nála még csak probléma. Mert kétségtelen, hogy számára a személyiség: probléma – mint minden a világon. De világosan szét kell választani és külön kell tartani két dolgot: a versek tárgyát-témáját és a versek esztétikai mivoltát, azokat a problémákat, amelyeket a versek felidéznek. [...] Márpedig a MAGYARÁZATOK... verseiből nem »csak egy személy«, hanem egy kivételesen erős, markáns, szuggesztív egyéniség, egy dinamikus, sokoldalú, mégis egységes, plasztikus, összetéveszthetetlen személyiség bontakozik ki – nemhogy megfoghatatlan volna, de konkrétabb és érzékletesebb »az alapok bonyolultsága« által még nem veszélyeztetett tradicionális líra számtalan költői személyiségénél, a modern »tárgyas« líra korszakában pedig éppenséggel párját ritkítja; olyan individuum, mint a klasszikus dráma és regény jelentős figurái.*”²

Mindezzel azért szükséges a barátságversek kapcsán foglalkozni, mert a korai önértelmezés és ennek teoretikusan megalapozott, kivételesen színvonalas kortárs kritikai párja elzárhatná az utat a barátságversek legnyilvánvalóbb párhuzamai, Petőfi barátságversei elől. Úgy vélem, Petri anakronisztikusságában (?) nagyszerű lírai kísérlete – amint azt például Margócsy István is megállapította – rendkívül közel jár Petőfi Sándor költői vállalkozásához. Petri költészete szerintem az empirikus lírai individuum visszanyerésének sikeres kísérlete, sőt, hogy ennél is szalonképtelenebb állítást kockáztassak meg: korai önértelmezése és legkompetensebb értelmezői véleményének ellenére: éppen az empirikus és egyúttal reprezentatív lírai hős századvégi kelet-európai megteremtésének hajmeresztően sikeres kísérlete. Valójában tapintatosabban ugyan ezt mondja Fodor Géza is, amikor Petri verseinek énjét „*a klasszikus dráma és regény jelentős figurái*”-val veti össze. Vörösmarty és Kölcsey költészetükben nem sajátíthatták el empirikus énjük mindennapi életanyagát, tárgyi és kapcsolatvilágát, „életvilágát”, mert ez reprezentatív költészetszményüknek ellenállt, Petőfi költői programjába

viszont a köznapiság lírai elsajátítása nagyon is belefért – sőt annak lényegéhez tartozott.³

Petri Györgynek először verbálisan – s nem csupán verbálisan – meg kellett tagadnia a képviseleti-politizáló költészetnek a hatvanas években uralkodó változatát, illetve a József Attila-i személyességet, hogy azután szépen-lassan korszerűsítve újírja, megalkossa a tagadott, hitelvesztett szerep- és költészetváltozatok hiteles, új és eredeti verzióját. Maga Petri is afféle beismerő vallomást tesz egy viszonylag kései, 1993-as, Parti Nagy Lajosnak adott interjújában. *„Egyrészt az intellektuális költők ama sorába érzem magamat tartozni, amibe József Attila, Babits és Vas István [...]. Másrészt azt, amit Marno János mondott rólam egy szép kis írásában, hogy én vagyok az igazi politikai költő. Ezt én vállalom, abban az értelemben, hogy nekem centrális problémám a politika, az én személyes problémám... [...] A harmadik jellegzetességem talán az, amit Szilágyi Ákos mondott egy költői estem bevezetőjében, hogy József Attila óta én vagyok a par excellence lírai költő.”*⁴

Margócsy István egyik kitűnő tanulmányában megvilágítja Petőfi és Petri politikusságának és személyességének azokat a közös – és eltérő – vonásait, amelyek valamelyest magyarázatot adnak arra, hogy a két költőnél miért játszanak hasonlóan fontos szerepet a barátságverssek. *„Ama nagy egység ugyanis, amelyet valaha Petőfi képes volt feltételezni a politizáló szabadságeszme és az egyéniséget kiteljesítő szerelemidea között, Petri élet- és költészetproblémái között is a kizárólagos elsőseget élvezti: ha úgy tűnik is fel, hogy Petri már sem a szabadságban, sem a szerelemben [sem a barátságban – A. L.] nem tud olyan ártatlanul hinni, mint ahogy azt Petőfi tette, ha úgy tűnik is fel, hogy Petri épp ezen kategóriák felbontása és kifordító analizálása során nyeri legnagyobb magyarázó eredményeit – a két alapprincípium sem önmagában, sem egymásrataltságában nem veszt idealitásából [miként a harmadik, a barátság sem – A. L.]; s legyen bár megjelenési formájuk a modern (versekben rögzített) mindennapokban akár a legszánalmasabb, egyik sem játszható ki a másikkal szemben, s egyik sem érvényesülhet a másikkal szemben.*

*Petri politikai költészete azonban még egy másik aspektusból nézve is a Petőfi-modell folytatásaként fogható fel: az ő politikus költői megszólalása is, miként hajdan a Petőfié, magánemberi. A politikai véleménymondás, az állásfoglalás itt, e téren belül, mindvégig magánbeszédben, szigorúan csak magánvéleményként van megfogalmazva; e beszéd módban a politika a magánélet része, nem pedig fordítva. [...] Ezt a felfogást véli – jogosan – rokonnak a mai Petri, emiatt tudja egyazon gesztussal kezelni szerelmét és politikáját, lételeméleti fejtegetéseit és politikai indulatait. A politika nem nő fölbe az életnek, »a szerelemnek« – csak éppen nélküle nem lehet elképzelni az életet; a politikum mint a magánérdeklődés tárgya jelenik meg (hisz a magánéletet fenyegeti és teszi lehetetlenné), s megfordítva: a magánélet, mint a politika játékmezeje jelenik meg (hisz a legcsekélyebb jelentőségű gesztus sem nélkülözi a körülmények szorításában a politikum mozzanatát).”*⁵

A tárgyiasságban Eliotra hivatkozik Petri – és joggal; de ugyanakkor – a majdani Petőfi-párhuzam lehetőségét előre „becsempészve” – legalább ekkora erővel hat rá az empirikus személyesség lírai hagyományának ironikus-ómódi hazai folytatója, az Eliotot is fordító Vas István.

S ezzel: Petőfivel, T. S. Eliottal, József Attilával, Vas Istvánnal már adva is vannak az elemzésre kiválasztott barátságvers, a V. Sz.-HOZ megközelítésének keretei.

„Jégbe zárt hajón a matrózok” – V. Sz.-HOZ

A vers a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS (1974) EMLÉKMŰ című, kötetbevezető ciklusának utolsó előtti verse. Azt is mondhatnám, hogy a T. D.-HÖZ-zel együtt a ciklus páros záróversének egyik fele. De nem lenne egészen igazam, mert az egész nyitó ciklusnak záró jellege

van: minden áll, minden lezárul benne. Zárónyitány ez a ciklus: a ’68-as prágai tankok közvetett emléke zárja a remény korát a VITURBIUS ACER FENNMARADT VERSE című kötet- és ciklusindításban – megállt az idő: „*Tavasza feléjük az új hadiút, / zörgő harcizékek hangján már közelít január / (mihamar dér fenyítéke a fákon) / a kussoló provinciák felé. // A levegőégbe süti farkát / mind, aki a jövőt akarta...*” Közvetlenül a V. Sz.-HOZ előtt pedig ott áll a HIRŐSSZEFoglaló című epigrammatikus kétsoros: „*Mint lépcsőzúgban a pormacska / gyűlik puhán a korszak mocska.*” A megállt, leülepedett idő emlékművei elioti tárgyi megfelelésekben és emberi kapcsolatok rajzában. Ilyen emlékmű a V. Sz.-HOZ is.

A cím furcsa rövidítése, monogramja eleve kizár és bevon. A „-hoz” toldalék nem a kezdőbetűhöz jár, hanem a ki nem írt Szabolcs keresztnévhez. A szubkultúra nyilvánosságán belül tudható, hogy a monogram Várady Szabolcsot takarja, a többiekhez pedig nincs közöm – sugallja tán a titkosított, egyszerre intim és talányos verscím.

A versnek *kettős epikai kerete van és két idősíkjá*. Nyári, városi (budai) útirajz és téli, szilveszteri emlék. A beszélő, a lírai hős budapesti kőszáló, a baudelaire-i flaneur pest-budai rokona. A cím egyoldalú beszélgetés vagy verses levél karakterét adja a szövegnek. Az utazás képeinek rögzítése, a szilveszteri emlék idézése valakihez, valakinek, V. Sz.-nek szól. A hatszakaszos vers gondolati lüktetését az *egyedül* és az *együtt* szabályos lüktetése adja. A második, a negyedik és a hatodik versszakban a többes szám első személy dominál (főleg a megfelelő igealakok, birtokos személyragok és a névmások révén), az első, a harmadik és az ötödik szakaszban viszont az egyes szám első személy, illetve a személytelenség s az egyes szám harmadik személy. Az *együtt/egyedül* váltakozására épülő grammatikai-logikai-lélektani szerkezetet némileg bonyolítja, hogy míg a második versszak tagadó formában s nosztalgikusan idézi fel az „együttet”:

*„Rég nem
nézelődtünk már együtt
alkalmakat keresve
alkalmi költészetünk
gyarapítani kínok alkalmából.
Lírai tolvajkulcsokat reszelni
szemmértékre
a szűk baráti körök”*

– addig az utolsó két szakasz nem ismétlődő-gyakorító múlt időben áll, hanem egy rövid és meghatározott múltbeli időszakot idéz:

*„Rossz év köszönt ránk, tudtam,
már szilveszter reggel.
Csúszkáltunk az alattomos havon,
lehúzott vasredőnyök városában,
valami korhelykosztért.
Végül egy műtőcsempés önkiszolgálóban
ittunk jódsárga sört.
És mire kiléptünk, az utca
szemfájdító fehéret öltött.”*

(5. vsz.)

A „szűk baráti kör” említése az első szakaszban mintegy indokolja a verscím talányos monogramját, kirekesztő s ugyanakkor személyes gesztusát. A „nézelődtünk” világossá teszi, hogy a kószáló kettesben is kószáló, alapcselekvése, ahogyan az első versszakban is, a *nézés*, a szemlélődés (ott „*belenéztem*”, itt „*nézelődtünk*”). A nosztalgiát a szójátékok (ön)ironizálják (*alkalmakat keresve / alkalmi költészetünk / gyarapítani kínok alkalmából*). Feldereng a társas kapcsolatok hálózata, a nőzés („*alkalmakat keresve*”) és a költészet. Utóbbit előbb az alkalmiság és a „gyarapítani” szó távolságtartó, tanáros vagy anyagi-as precizitása elsúlytalanítja, azután a kínok mintegy visszaadják a hitelét – persze az ironikus távolságtartás visszavétele nélkül. A szemmértékre reszelt „*lírai tolvajkulcsok*” a sosem látott szóösszetételeket és szintagmákat gyártó Petrit villantja fel, aki a korban divatos jelemélet, a ravaszkodó politikai kódolás (és talán némi szexuális fortélyoskodás) asszociációit kapcsolja szétválaszthatatlanul össze. Ráadásul úgy, hogy a szemmértékre reszelt tolvajkulcsban egyszerre van ott két szakma, két mesterség *anyagszerűsége és pontosságigénye*: a lakatosé és a költőé: a lírai tolvajkulcs szintváltását a *reszelés* (khm...) horgonyozza le végleg a felejtethetetlenül képi szintre – s így eleveníti fel a tolvajkulcs amúgy absztrakt értelemben használva halott metaforáját.

A verset tehát az együtt-külön és az idősíkok váltakozása tagolja. Egybefogja viszont a kilátástalan rosszkedv, a céltalan és elakadó kószálás vagy utazás és a szélsőségesen rossz: túl meleg, illetve túl hideg időjárás motívumhálózata. Lineárisan vizsgálva a vers első négy szakasza alkotna egy egységet: nyár, s az utolsó kettő egy másodikat: az előző tél. Vizsgálni érdemes az erősebben képi (első, negyedik) és az erősebben reflexív (második, harmadik, hatodik) versszakok váltakozását is, noha legfeljebb dominanciáról, mint az egyik összetevő kizárólagossá válásáról beszélhetünk, hisz Petrinél, ahogy azt John Donne nyomán T. S. Eliot megkívánta: a gondolat érzékletessé válik, mint a rózsa látványa és illata. Talán ezért is, a tisztán reflexív elemek interpretációja előtt végük szemügyre a vers néhány képi gócpontját!

Alagút és önkiszolgáló, rakpart, víz, hó, jég – kórház, kórbonctan és mészárszék

*„Hozott a hídon át
a busz, és belenéztem
az alagútba. Az
árnyékkal bélelt cső
végén, vesztegár alatt
gépkocsik vesztegeltek
egy elérhetetlenül messzi
homokszínű napsávbán.”*

Látszólag fokozhatatlanul mindennapi *nagyvárosi életkép*. Dugó a Clark Ádám téri alagútban – mondaná minden budapesti. Zeneileg szépen, „költőien” indul a vers, mintegy ellenpontozva a buszozás, a közlekedési dugó mindennapiságát: az első sor három tökéletesen szta jambus – alliterációval megfejelve. Az árnyékkal bélelt cső furcsán költői: szó szerint „igaz” belőle a cső is, az árnyék is, de ebben a bélelésben van valami sunyin emberi vagy inkább emberfölötti. Lágyabb így az alagút, de jó-e, ha egy cső lágy? No és persze a csőként való látás-láttatás ad a szemléletnek valami nézőpontot váltató dimenziót. Az alagutat csak egy óriás vagy a Jóisten látja árnyékkal bélelt csőnek. Aztán viszont e felülnézet a reménytelen parány nézetévé alakul, akinek szá-

mára „*elérhetetlenül messzi a homokszínű napsáv*”. Ebbe az elérhetetlen napsávba bekúszik valami metafizikai távlat: a forgalmi dugó verse lételméleti költeménnyé válik. Az a napsáv bizony nagyon emlékeztet Baudelaire és Mallarmé azúrjára: maga az elérhetetlen. Itt, a város szívében. Az alapállapot a beállott forgalomé, a *veszteglés*. Ezt a (forgalmi) szituációból természetesen következő szót azonban már előre más távlatba emeli szójátékbeli párja: a „*vesztegzár*”. A veszteglésből a vesztegzár könnyebben levezethető lenne, mint fordítva, de éppen így, fordítva jó: előbb a hökkenítő vesztegzár, aztán a köznapibb veszteglés. Annál is inkább, mert a vesztegzár előtt már elemelkedett a szöveg a primer látvány primer távlataitól, az árnyteli ólomcső után előkészítettebb a vesztegzár, mintha csupán a veszteglés nyelvi folyománya lenne: „*Az / árnyékkal bélelt cső / végén, vesztegzár alatt*”. Amúgy a *vesztegzár* motívuma előkészíti a két utolsó versszak kórházi-kórbonctani-kannibalisztikus vízióit: nem marad pusztán helyi értékkel bíró szójáték. Vesztegzár van a Szakadék Nagyszállóban: valamifajta csendes világvége. Eliot elégedetten csettint: tökéletes tárgyi megfelelő: köznap, áthatóan érzékeltes kép, ami egyben világállapotot jellemez, s könnyedén csúsztatható át fogalmi meditációba. A *versmondattan bravúrosan és furmányosan ellensúlyozza az elakadás képzetét*, a vers elején túlzás lenne, ha a szintaxis is a végső lezárulást sugallná: a szakasz csupa-csupa erőteljes áthajlás. A szakasz első mondatától eltekintve minden új versmondat vagy tagmondat soron belül kezdődik, a sorhatárok pedig többnyire szintagmákat vágnak ketté, sőt néhol igekötőt vagy névelőt vágnak el a hozzá tartozó szótól. A versmondat még csupa lendület, mozgási energia; nem csoda, hogy a lírai hős nem is marad a beragadt buszon, hanem – mint az majd a harmadik szakaszból kiderül – leszáll a járműről, és kimegy a rakpartra.

Nézzük a vers másik legeliotosabb képét ezután, az 5. szakaszt:

*„Rossz év köszönt ránk, tudtam,
már szilveszter reggel.
Csúszkáltunk az alattomos havon,
lehúzott vasredőnyök városában,
valami korhelykosztért.
Végül egy műtőcsempés önkiszolgálóban
ittunk jódsárga sört.
És mire kiléptünk, az utca
szemfájdító fehéret öltött.”*

Ismét tökéletesen köznap-prózai nagyvárosi képsor. Másnapos szilveszterezők-kószálók korhelykosztot keresnek a behavazott reggeli utcákon, s azután egy önkiszolgáló étteremben meglelik, amit keresnek. Csakhogy *minden valós tárgyi elem valami másnak a megfelelője is: lélekállapoté, világállapoté*. A kószálók *alattomos havon csúszkálnak*: bizonyosság nincs, veszélyek vannak. Az önkiszolgáló pedig egyszerre étterem, kórházi műtő és boncterem. A világ hullaház, az élők betegek vagy holtak, mint Eliot PRUFROCK-jának kezdő szakaszában (az alábbi kiemelések tőlem származnak: A. L.):

*„Induljunk el, te meg én,
Ha már kiterült az ég a város egén,
Mint az elkábított beteg a műtőn;
Menjünk a félüres utcákon át,*

*Hol olcsó szállodák
Barlangjába hív a kalandos éj,
Kocsmák fűrészpórán osztrigahéj”*
(J. ALFRED PRUFROCK

SZERELMES ÉNEKE

Kálnoky László fordításában.)

Petrinél elég két szó a kép átbillentéséhez: „*műtőcsempés*”, „*jódsárga*”. A „*lehúzott vas-redőnyök városában*” is a köznapit mitizálja – csak a szórenddel, a birtokos szerkezettel és az alliterációval. Bizony közel van ez az elioti ÁTOKFÖLDJE „*Valószínűtlen Város*”-ához („*Unreal City*”). Ahogyan a Petri-vers első felének izzó hősége is közel van az Eliot-vers hasonló terméketlen-végvilági állapotához, a mitikus Halászkirály földjének feloldhatatlan hőségehez és szárazságához.

Petrinél:

*„a szikkadt látványok közt.
Kitérek a rakpartra némi árnyért.
Üvegolvastó hőben
valahol továbbdöcög
a busz, melyről leszálltam.*

*...A víz pállott pala.
De legalább egy hajó tördeli,
mely elmegy innen.”*

Eliot ÁTOKFÖLD-jében:

*„Itt nincsen víz csak szikla van
Szikla van víz nincs van homokos út
Az út fenn a hegyek között kígyózik
Sziklás víztelen hegyek között
Ha volna víz hát inni megpihennél
Sziklák közt csak megy az ember nem eszmél
Szárason izzadsz lábad homokban
Ha volna legalább víz a sziklák között
Holt hegység szuvas fogú száj mely köpni képtelen
Itt állni nem lehet s feküdni ülni sem”*

(A VÍZBEFÜLÉS című rész

Vas István fordításában.)

Természetesen nem plágiumról van szó, talán még csak intertextuális utalásról, áthallásról sem, csupán egy költői módszer, képzalkotási technika termékeny hasznosításáról. Csakhogy míg Eliotnál a tárgyi megfelelők (objective correlatives) nem egy centrális helyzetű lírai alany érzületét fejezik ki, addig Petrinél az alanyi személyesség tárgyas közvetítéséről van szó. S míg Eliotnál a végállapot, a „vesztégzár”, a kiszáradás, az izzó hőség elsődlegesen kulturális diagnózis, addig Petrinél a világállapot érzékelhetően politikailag (is) deturnált.

A V. Sz.-hoz képfejesztése is végtelenül következetes: az eleven városi képekből „*szikkadt látványok*”, a folyó (a Duna – megint Vas István árnya, költői mutatójaja!) vizéből *pállott és tördelt pala* válik a melegben, a téli hidegben pedig *gerinctördelő „jég”* lesz

belőle. Szikkadt látvány, pállott pala, hajót bezáró jég: mind a megállított idő, a mozdulatlanság, a vesztegvár képei.

Elioti–Vas István-i a kép reflexióba, a reflexió képbe fordítása is. Újra és ezúttal tovább idézem Eliot PRUFROCK-ját – szemléltetendő, miképpen fordul a kép, a történet fogalmi reflexióba:

*„Induljunk el, te meg én,
Ha már kiterült az éj a város egén,
Mint az elkábított beteg a műtőn;
Menjünk a félüres utcákon át,
Hol olcsó szállodák
Barlangjába hív a kalandos éj,
Kocsmák fűrészpórán osztrigahéj:
Az utcák, összekapcsolódó szürke érvek,
Rejtett céllal kísérnek,
S a nyomasztó kérdés felé vezetnek...”*

És Petrinél valami hasonló – a „sétáló vers” meditációba váltása:

*„Egyedül ögyelgek
foglya egy állapotnak,
amit magánynak túlzás,
függetlenségnek öncsalás nevezni –
a szikkadt látványok közt.
Kitérek a rakpartra némi árnyért.
Üvegolvasztó hőben
valahol továbbdöcög
a busz, melyről leszálltam.”*

A fizikai mozgás itt is mentális cselekvéssé, a testi lépés gondolati lépéssé alakul. S érvényesül a költői beszéd mesterséges megakasztása, lelassítása.

De Vas István és Eliot mellett a vers egy szakasza – meggyőződésem szerint ezúttal egyértelműen az olvasó felismerőképességére számítva – József Attilát és Kosztolányi Dezsőt is felidézi. Petri már Domokos Mátyásnak adott interjújában is hangsúlyozta, hogy ő nem elsősorban egy társadalmi réteget vagy osztályt „képvisel”, hanem egy sokszálú irodalmi hagyományt.⁶

*„Fülledt gesztenyesátor: De fenn a még lágy
tüskéjű csecsemő-csillagok
az ősz jöttét jelentik
már. A víz pállott pala.
De legalább egy hajó tördeli,
mely elmegy innen.
Látvány, vélemény: nincs
kivel megosztanom.
Szappanízú gyümölcszeit
megérlelte bennem ez a nyár.”*

A még-már szembeállítás, a lágy tüskéjű csecsemő-csillagok, a szappanízú jelző erős József Attila-evokációk. Ugyanakkor a két zárósor és a „De fenn a...” Kosztolányi őszver-

seit is felidézi. A versszak pompájával már-már a vers esztétikai egységét fenyegeti. Ugyanakkor centrális szerepét négy mozzanat is kiemeli: ez a – negyedik – szakasz a leghosszabb e versben: tíz sor. Ez hozza be a verszárlatban meghatározóvá váló hajó-, illetve keményre szikkadt víz motívumot. Harmadrészt itt a legerősebb az „együtt” iránti nosztalgia, a hiány fájdalma: „*Látvány, vélemény: nincs / kívül megosztanom.*” Ráadásul a trükkös versmondattan egyedül itt teszi lehetővé a sorvégen való megállással a mondat kétféle értelmezését. Az élmény, a látvány megoszthatósága ismeretelméleti és ontológiai státust nyer: a megoszthatatlan látvány talán nincs is. A „*látványra való emlékezés*” (Radnóti Sándor) is mintha csak az ÉN-TE viszonyban nyerné el értelmét. Negyedrészt a nyári látvány őszbe játszátása előkészíti az utolsó két versszak radikális évszakváltását: a flashbackszerű, majd szimbolikus télidézést. A nyitó sorok túlcsonduló szépségét indokolja talán az is, hogy ezt a szépséget ellenpontozza, rántja le a tagadó visszavonás: „*nincs / kívül megosztanom.*”

A két utolsó szakasz a szépség átmeneti dominanciája után a fiziologizmus, a naturalizmus és a morbiditás jegyében billenti ki/helyére a verset. Az ötödik, a mütőcsempés, jódsárga sörös versszakot még temperálja a nyelvi közösségélmény. A versben a második versszak mellett itt a legtöbb a többes szám első személyre utaló grammatikai forma: *ránk, csúszkáltunk, ittunk, kiléptünk*. De az utolsó versszak grammatikailag is általánosít, távolít:

*„Gyenge agyunk csődöt mond.
Jégbe zárt hajón a matrózok
köztudottan egymást eszik.
– Mint egy modern köztökös-drámában:
évvadás szóváltással,
a csipkelődés sértéssé fajul.
Mígnem a háttér
szétroppantja a szituáció gerincét.”*

A záróversszak az addigiak általános magyarázata, annak összefoglaló-egyetemesítő megvilágítása, hogy miképpen lett az *együtből egyedül* vagy külön, hogy mi is rohasztja szét a barátságokat, az emberi kapcsolatokat. A dikció szentenciózussá válik, és a szentenciát példázatos magyarázat követi. Az ötödik, hatodik sor beszédmódja szinte shakespeare-ien aforisztikus. De a világszínház, színház az egész világ utalás is Shakespeare-t idézi. A hetedik, nyolcadik sor pedig bravúrosan összekapcsolja a színházi hasonlatot és a jégbe zárt, egymást felfaló matrózok példázatát. Hajógerinc, szituációgerinc, embergerinc egyszerre roppan szét. A hajó és jég képeit akkurátusan előkészítette már a harmadik szakasz rakpartja és a negyedik szakasz pállott palává vált vize s azt tördelő hajója. A pala jéggé válását anticipálta az ötödik szakasz csúszkáltató, „*alattomos hava*”. Egészen nagy költői telitalálat, hogy a roppantás szó és a gerinc szó az utolsó két sorban anélkül idézi fel a jégbe zárt hajót s a hajógerincet, hogy direkt visszautalás exponálná túl ezt a képi réteget.

Érdekes módon „*a háttér*” roppantja össze a szituáció gerincét. Amit nehéz nem *történelmi háttérként* és személyközi viszonyok szituációjának összefüggéseként értelmezni. S itt előtűnik Petri György és Hamlet, dán királyfi közös, radikális, univerzalizáló, szimptomatikus látásmódja (Fodor Géza⁷ és Kis János Hamlet-elemzéseinek⁸ szóhasználat), amely minden egyéni, partikuláris jelenségben, eseményben felfedezi az egyetemes, az általánost, a történetfilozófiai. Barátságok roncsolódásában, szétroppanásában a történelmi reprezentativitást.

Jegyzetek

1. Radnóti Sándor: EL NEM FORDULT TEKINTET (1974). In: R. S.: MI AZ, HOGY BESZÉLGETÉS. Magvető–JAK, 1988. 129–133.
2. Fodor Géza: PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE. Szépirodalmi, 1991. 61–63.
3. Lásd ehhez Szilágyi Ákos elemzését AZ ŐRÁGYHOZ C. VERSRŐL. In: PETŐFI ÁLLOMÁSAI. (Szerk. Pándi Pál.) Bp., 1976.
4. SZÁLLÓIGÉVÉ LENNI, AZ A LEGJOBB DOLOG (Parti Nagy Lajos). In: BESZÉLGETÉSEK PETRI GYÖRGY-GYEL. 146.
5. Margócsy István: PETRI GYÖRGY: ÖSSZEGYŰTÖTT VERSEK (1992). In: M. I.: „NAGYON KOMOLY JÁTÉKOK”. Pesti Szalon, 1996. 161.
6. „A másik jelentése ennek a »kinek a nevében« kérdésnek, hogy milyen hagyomány nevében beszélék.

[...] *Úgy gondolom, hogy a tradíció: kontinuum, ami körülvesz, [...] Ezzel a hagyománnyal szerintem kétféle kötelességem is van: az egyik az, hogy megpróbálok számot vetni ezzel a múlttal, egy racionális, sőt amennyire lehet, tudományos kritika alapján. Megpróbálok megérteni, mint egy anyagot. A másik az, hogy választanom kell bizonyos értelemben a múltat, a saját érzelmi szükségleteim, ha úgy tetszik, önkényem szerint. Kiszedem belőlük azt, ami érnekem kell, amit hasonítani tudok magamhoz.”*
 D. M.: A LÍRAI HŐS LESZEREL. In: A PÁLYATÁRS SZEMÉVEL. Magvető, 1982. 407–408.

7. Fodor Géza: NAGYON TÚHEGYRE VENNŐK, HA ÍGY VENNŐK? In: ZENE ÉS SZÍNHÁZ. Bp., 1988.

8. Kis János: HAMLET (EGY OLVASAT OLVASATA). Holmi, 1998/12.

Lackfi János

NEMZEDÉK

Majd egyre rozogábbak, rögeszmésebbek leszünk,
 harákolunk, mint egy öreg Škoda,
 dünnögünk, mint egy vén Szarátov.
 Mind többet ürítünk, nedvedzünk, köpködünk,
 mind kevesebb erőnk lesz elleplezni, visszatartani,
 és semmi ezüst óralánc, semmi altwien nosztalgia,
 tornacipőben, tréningben caplatunk,
 nincsenek kincset érő tárgyaink,
 a zaciba nemes eleganciával,
 felszegett fejjel semmit sem vihetünk.
 Dolgaink eldobhatók vagy épp fából szabottak,
 pólóink kényelmesek, hónuk alatt lyukasak.
 Használtunk kondomot, de nem fújtuk fel Istennek,
 mint a hatvannyolcasok, sem rágóguminak,
 mint blazírtan a partyk ifjai.
 Munka nyugőzött képernyő elé,
 nem kalandvágy, emiatt hemperegtünk
 kevesebbet a hóban, áztunk kevesebbet
 folyókban, nyeltük kevesebbet
 utak porát. A számítógépben nem láttuk

a kapitalizmus kísértetét, de még nem joystickkal a kézben születünk. Ittunk krumpლისzeszből, aromából kevert néphülyítő szeszeket, de lassan megtanultuk, hogyan érik a bor íze tömörre, szájpaddást cserző, hátborzongató külön világgá. Idegen nyelveken kiejtésünk tökéletesebb, mint az előttünk járóké, sosem akartunk magyaros tájizzel kiríni, titkon örültünk, ha odakünn bennszülöttnek néztek, s titkon örültünk, hogy nem vagyunk azok. Külhontól visszajöve maradt bennünk mindig némi idegenség, idegesség, hogy távollétünk alatt semmivel sem lett okosabb a magyar, odakünn viszont ha elfogódottan is, de már otthonosan mozgunk, s nem úgy nézünk körbe, könnybe lábadt szemmel, mint az öregek, akikben még túltengett a kultúráhívat. Megjegyzem, nem is vagyunk oly műveltek, mint ők, nem látjuk AZON a téren a Kommün összecsapásait, AMA szállodában Baudelaire ablakát, a véletlen vezet, nem a beépített enciklopédikus komputeragy hajszálpontos reflexei. Viszont mi találkoztunk faragatlan franciával, tüzes angollal, pontos olasszal, olyasmikkal, amit egy Baedeker szerint észrevenni amúgy nem illő.

Fölénnyel nézünk a tudatlan, kövérkés nyugatiakra, akik gyufával játszanak marxistásdít és forradalmasat, mert nem volt részük tűzvészben, melynek mi legalább üszkeket láttuk, felpántlikázva az esti esztrádműsorhoz, s bömböltünk mozgalmi dalokat a penészes zuhanyzóban tornaóra után, húztunk klottgatyát Georgi Dimitrov fejére (értjük a szólást, hogy „égsz, mint a Reichstag” s hogy „betakarlak, mint Moszkvát a hóesés”), terveztük, hogy a Varga Imre-féle lámpavasra felkötjük Kun Béla szobrát, ám valódi lelkesedéssel túrórudit loptunk az ábécében és dzsesszlemezeket a Skála Metróban.

Amit igazán mélyen tudunk, ahhoz nem kellett pont most élnünk, ezer évvel később vagy korábban ugyanúgy jó lett volna: nézni, hogyan hajladozik szerelemben a zenész és hangszere teste, félrekapni szemünkbe csapó ág elől a fejünket, gyerektesteket, állati testeket édesgetni magunkhoz,

élvezni télen a bent melegét, kint hidegét,
 tea szétfutó, mindent feloldó hevét testünkben,
 szesz mámorát, szemünkbe néző női
 szemek ígérését, melyet az tesz tökéletessé,
 hogy nem ízleljük soha, így aztán meg sem
 keseredhet szánkban az íze.
 Igaz, egyre rozogábbak, rögeszmésebbek leszünk,
 harákolunk, mint egy öreg Škoda,
 dűnnyögünk, mint egy vén Szarátov.

Nyilas Atilla

BEDEKKER

Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell a Csele-patak iszapos medrével,
 kell Lajos király oroszlanos oszlopával
 s a hozzá címzett kisvendéglővel.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell újságosbódéja a pénteki Éssel,
 kell csendes kerékpárforgalma,
 s a gyermekét csomagtartón szállító anyuka.
 Nekünk Mohács kell, kell
 hősi emlékparkja, az emlékmű visszhangja,
 kell Radnóti-szobra, Kodály-mellszobra,
 kell békéje és kell nyugalma.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell fogadalmi temploma, kell főtere,
 kell városháza, a városház díszterme,
 a díszterem kulcsa, kell a kulcs tolla.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell kis postája, képeslapjai,
 szarvas álarcai, birkabundái,
 téltemető, ördögűző busójárása.
 Nekünk Mohács kell, kell
 korzója, kell Duna-partja,
 parti étterme, az ott főzött halászlé,
 kell minden déli harangszava.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell, ha félsziget is, szigete, réve,
 kell zsidó áldozatainak emlékhelye
 az ott lerakott kavicsokkal együtt.
 Nekünk Mohács kell, kell.

Kellenek elvágyódó suhancai, akik
 jeges-citromos kólát szürcsölgetve
 trécselnek presszó-teraszokon.
 Nekünk Mohács kell, kell
 karcsú ortodox temploma
 szellemi fogyatékos látogatók csoportjával
 s az adományt gyűjtő kopott pappal.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kellenek asszimilálódott sokácai,
 s azok is, akik nem fognak soha,
 kell minden rendű és rangú lakója.
 Nekünk Mohács kell, kell.
 Kell történelmi emlékparkja,
 kell az emlékpark szélhárfája,
 kell léleklarangja.

Nekünk Mohács kell.
 Mohácsot már nem adjuk. S ha
 mégis elfoglalnák,
 ha megint elfoglalják, –
 egy gerilla már készül a harcra.

A SZTEREOTÍPIA

[Egressy Zoltánnak]

A darab megkezdődött, a drámaíró
 első saját rendezése, s az ötödik sor
 ötödik székén (egy kollega mellett),
 enyhén másnaposan ott szorongott
 a szegény költő.

A szünetben hol félreállt, hol félre-
 lépett, csak bolyongott borostásan,
 kopottan, és a borraival ellenére
 nem kapott kiskanalat kávéjához
 a szegény költő.

Az előadás után gratulált kamasz-
 kori barátjának, s míg ő interjút
 adott szép színésznők koszorújában,
 fölhajtotta sörét, és leült a szélén
 a szegény költő.

Dicsérni próbálta legjobban játszó
hölgyünket is, az elején még tegezte,
közben zavarba jött, s aztán a végét
elharapta, mégis mosolyt aratott
a szegény költő.

Szegénynek szegény, költőnek költő,
barátnak barát, bár nem a legjobb,
férfinak férfi, de nincs forgalomban,
színésznők álma, szívkapitánya ő,
a szegény költő.

(S hogy az interjú kissé elhúzódott,
s bizonynal meg is feledkeztek róla,
fád féltékenységében, unalmában
naptárába e bánatos sorokat rötta
a szegény költő.)

Radnóti Sándor

MIÉRT KELL UTÁNOZNI A GÖRÖGÖKET?

Simon Schama a francia forradalomról szóló könyvében említi, hogy „*Mercier, aki egyetemen tanított huszoneves korában, szintén istenítette az ókoriakat, és miután lubickolt a Köztársaság nagyszerűségében, úgy találta, »fájdalmas dolog elhagyni Rómát és arra ocsúdni, hogy még mindig csak egy közember vagy a Noyer utcából«.*”¹ Ez a fajta, ma már komikusnak tűnő azonosulás a történelem vagy a képzelet alakjaival igen jellemző volt a XVIII. század második felére. Robert Darnton kutatásai többek között megismertettek egy La Rochelle-i kereskedővel, akinek egész életvezetése a Rousseau ÚJ HÉLOÏSE-ével való identifikáción alapult.² „*Az 1789–1814-es forradalom felváltva a római köztársaságnak és a római császárságnak kendőzte magát*” – írta Marx.³ Nem hiszem, hogy ennek az álcának a divat volna a kulcsa, ahogy Walter Benjamin gondolta.⁴ A múlthoz forduló divat idéz, felhasznál, alkalmaz; itt azonban többről, azonosulásról van szó. Az identifikációnak még nem szabott gátat az a megszilárdult *historista* meggyőződés, hogy minden magatartás, gesztus, gondolat elszakíthatatlan kapcsolatban áll azzal a megismé-

¹ Simon Schama: POLGÁRTÁRSÁK. A FRANCIA FORRADALOM KRÓNIKÁJA. Budapest: Európa, 2001. 222.

² Robert Darnton: READERS RESPOND TO ROUSSEAU; THE FABRICATION OF ROMANTIC SENSITIVITY. In: Darnton: THE GREAT CAT MASSACRE AND OTHER EPISODES IN FRENCH CULTURAL HISTORY. London, 1984. 215. kk.

³ Karl Marx: LOUIS BONAPARTE BRUMAIRE TIZENNYOLCADIKÁJA. Marx és Engels Művei, 8. köt. Budapest: Kossuth, 1962. 105.

⁴ Walter Benjamin: A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL XIV. In: Benjamin: ANGELUS NOVUS. Budapest: Európa, 1980. 970.

telhetetlen, egyedi történelmi helyzettel, amelyben létrejött, de a múltbeli állapot helyreállíthatatlanságának növekvő balsejtelme már feldúsította érzelmileg az azonosulási törekvéseket. A történelmi helyzet absztrakt keret, példák töltik ki, s a példák a jelen kereteit is kitölthetik az utánzás, a követés, az analógia, a versengés, az azonosulás és azonosulás, a *párhuzam* révén.

A PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK, Plutarkhosz valószínűleg 105–115 táján keletkezett műve modern befogadástörténetének csúcspontján állt ekkoriban. Három évszázados sikertörténet volt ez, s csak a XIX. században – nyilván a historizmus hatására – csökkent a népszerűsége. Egyként olvasmánya volt közembereknek és a kor vezető szellemeinek, például Rousseau órásmester apjának s magának Rousseau-nak, aki azt mondta, hogy „*ez volt az első olvasmányom gyerekkoromban, öregkoromban ez lesz az utolsó; ő talán az egyetlen szerző, akit sohasem olvastam anélkül, hogy valami hasznot ne láttam volna belőle*”.⁵ Fontos forrása Winckelmann-nak és állandó hivatkozási alapja – a hivatkozást tökéletesen értő hallgatóság előtt – a francia forradalom szónokainak. Charlotte Corday, Marat gyilkosa a merényletet megelőző napot Plutarkhosz-olvasásra szánta, és amikor David megfesti a MARAT HALÁLÁ-t, mi más tesz – kérdezi Mario Praz a neoklasszicizmusról szóló könyvében –, „*mint lefordítja a festés nyelvére Plutarkhosz szellemét*”.⁶ A huszonhárom életrajzpár egységes programot valósított meg. A sors vagy a jellem példázatos rokonsága alapján bemutatott és összehasonlított egy-egy görög és egy-egy római történelmi (kezdetben mitikus) személyiséget. E párosítás eredeti funkciója a görög-római kontinuitás biztosítása volt, s amikor a PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK a XV. század második felétől kezdve a latin, majd a nemzeti nyelvekre való fordítás révén újból a legolvasottabb könyvek egyike lett, irodalmi mintává vált – nem utolsósorban Giorgio Vasari számára is – és az újjászülető antikvitás megkonstruált egységét testesítette meg.

A XVIII. század második felében ez az egység megbomlott. A római és a görög hagyomány individualizálódni kezdett, szembekerült egymással. Ez lehetősége szerint azt is jelentette, hogy a „római” és a „görög” egyes nemzeti individualitások hagyományaként jelenjék meg. Franciaországban a történelmi emlékezet régtől fogva táplálta, a XVII. századtól pedig kibontakoztatta a Róma-analógiát, a latinitással való szellemi rokonságot. A német udvarok a francia kultúrát abszorbeálták; ezzel szemben a *grecizálás* kínált ellenszert.⁷ Ennek volt nagy hatású kezdeményezője Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) – egyelőre még a filhellén német nemzeti öntudattal való

⁵ Rousseau: A MAGÁNYOS SÉTÁLÓ ÁLMODOZÁSAI. Budapest: Magyar Helikon, 1964. 69. A Rousseau apjáról szóló adatot vö. Jean-Jacques Rousseau: ÉRTEKEZÉS AZ EMBEREK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉG EREDETÉRŐL ÉS ALAPJAIÉRŐL. In: Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. Budapest: Magyar Helikon, 1978. 69.

⁶ Mario Praz: ON NEOCLASSICISM. London: Thames and Hudson, 1969 [1940]. 99. „*A XVIII. század Plutarkhosza nem Caesar, Nagy Sándor, Aemilius Paulus triumfusainak történetírója volt, nem az a szerző, aki Lorenzo il Magnifico diadalmenetét és Mantegna híres kartonjait sugalmazta, hanem a portréfestő, aki halhatatlanná tette Brutus, Cato, Démoszthenész és Phókión alakját; ama szabad és példaszertő férfiak alakját, akik mindazonáltal oly közel állnak hozzánk, hogy érényekkel versenyre kelhetünk.*” I. m. 98.

⁷ Természetesen más antidotumok mellett. Lessing a híres TIZENHETEDIK IRODALMI LEVÉL-ben egyszerre két lehetőséget is fölvezet: 1. a francia klasszicizmussal szemben angol mintákat ajánlott – elsősorban Shakespeare-t –, s ezzel a racionalista szabálysztétikával szemben a természetelvű zseniesztétikát adaptálta Németországban; 2. a „*német gondolkodásmódnak*” megfelelő színjátékokat keresve a nemzeti hagyomány feltárását javasolta, s a német középkorra – benne a Faust-történetre – hívta fel a figyelmet. Vö. Gotthold Ephraim Lessing VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSAI. Budapest: Gondolat, 1982. 127. kk. Ezeknek a kultúraelméleteknek – görögység, Shakespeare (mint természeti géniusz), népköltészet, orientális eredet – lett a nagy integrálója Johann Gottfried Herder.

összefűzése nélkül (e lehetőség kiaknázása a következő nemzedékre várt). Ő személyében sok sérelmet szenvedett a gallomániától,⁸ és ugyancsak gallofób volt, de munkássága mégsem erre, hanem egy látszólag tisztán történelmi kérdésre, a görög és a római művészet szisztematikus megkülönböztetésére s a görögnek a rómaival szembeni abszolút fölértékelésére irányult.

Bármilyen sorsdöntők voltak e vizsgálódások a humán tudományok – a modern művészettörténet és régészet alapítástörténete – szempontjából, valóban csak látszólag voltak tisztán történetiek, mivel a jelenkori ízlés gyökeres megváltoztatását szolgálták, és a történelmi múlt szerepeivel való nagyfokú azonosulást feltételezték. Winckelmann a barokk (illetve rokokó) eltévelyedéssel szemben az egyetemes ízlést, a szépség törvényeit akarta érvényre juttatni, amelyeket egy történelmi nép meghatározott történelmi pillanatában rekonstruált. Egyszerre individualizált és univerzalizált – kereste a történelmi pillanat egyedi okait, és ragaszkodott a jó ízlés, illetve a szépség univerzáliahához. A szépség és az ízlés történelmi relativizálása merőben idegen volt tőle, de ugyanakkor szétbontotta és historizálta az antikvitásnak mint a mi időnkől elkülönített Másiknak az egységes fogalmát. Egyénítette a keletkezéstörténetet, de nem egyénítette a keletkezett műveket. E szétartó erőket csak úgy tudta együtt tartani, ha olyan általános kauzális törvényt feltételezett, amely megalapozta, hogy a művészet normatív tökélyre emelkedése éppen az ókori görög történelem egy meghatározott korszakában következett be. E törvény természeti keretfeltételek között érvényesül – amelyek Dubos abbé, majd leghíresebben Montesquieu, de azt is mondhatjuk, hogy a korai felvilágosodás közjava nyomán Winckelmann számára az égbolt derűjével, tehát az éghajlattal függtek össze –, s nem más, mint a politikai szabadság hatása a művészet kiteljesedésére. A természet és társadalom összjátéka az előfeltétele a természet és társadalom második összjátékának mint a legmagasabb rendű emberi tevékenységnek, a művészetnek, azaz a szép testek mimézisének. A természeti és a politikai klíma – a társadalmi berendezkedésből következő nevelés, a nevelésben pedig a testgyakorlás kitüntetett helye – hozza létre az ideális testeket és az utánzásukra való ideális készséget is. Hasonló kauzális törvényekkel szemben – melyekkel telve volt a felvilágosodás csűrje – ez nem ígért egyebet, mint a belátás elterjedését és legfőlőbb az egykor megvalósult normatív szépség megközelítését az utánzás révén. Így közelíthették meg kivételesen – de csak megközelíthették! – a görögöket a reneszánszban a legnagyobb mesterek, jószerivel csak Raffaello és – megszorításokkal – Michelangelo. Így lett saját korának Raffaellója Winckelmann szemében Anton Raphael Mengs. Noha a stílusváltozásoknak az emberi életkorokra applikált antropomorf elmélete fejlődés- (és hanyatlás-) elméletet vont maga után, a fejlődés abszolút célját a régmúltba, a görög művészet legjobb korszakába – vagy korszakaiba – helyezte. A természettörvény erejével ható ízlésnormát ugyan temporalizálta, de nem dinamizálta. Ez azt jelenti, hogy noha a norma realizálódását teljes egészében történelmivé tette, de a történelem nem ígérhette az állandó újrarealizálódást, „*az ókor elérését*”.⁹ Dünamisza nem rendelkezik

⁸ 1765-ben fölmerül a berlini udvarban egy múzeumi felügyelői és főkönyvtárosi állás lehetősége Winckelmann számára. A terv azért bukik meg, mert Nagy Frigyes szerint évi ezer tallér elegendő egy németnek – „1000 ecus étoient assez pour un Allemand”. Weisse levele Meinhardnak 1766. március 1-jéről. In: Winckelmann: BRIEFE IV. Berlin W: Walter de Gruyter & Co, 1957. 136.

⁹ Vö. GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRAZATBAN. In: Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Budapest: Magyar Helikon, 1978. 25.

az egyszer már megvalósított újramegvalósításának teherbíró képességével, hanem három másik potenciált mozgósít: 1. a rossz ízlés (a barokk és a rokokó) elutasítását; 2. a jó ízlés recepcióját a régít utánzó neoklasszicista művészet ösztönzésével; 3. a jó ízlés recepcióját a múlt művészetének teljes jogú és egyenrangú belépésével a jelen művészeti kultúrájába, vagyis az antikváriusit főlváltó múzeumi szemléletet. Ám mivel a régi és az új vitájának e teljesen újszerű megoldásában rejlő hatalmas perspektíva még nem tárulhatott fel Winckelmann előtt – ez idő tájt még egy a neoklasszicizmus és a művészetkritika ellen föllépő álláspont polemikus összefüggésében hangoztatni lehetett éppen Winckelmann (és Diderot) ellenében a művész saját korában kifejtett hatásának abszolút elsőbbségét a múltbeli művek hatásával szemben¹⁰ –, ezért a retrospektív történelmi célképzetből adódó feszültségnek az volt a következménye, hogy saját magát mint befogadót és értelmezőt is felfokozott módon vissza kellett helyezni a régmúltba a radikális (bár sok tekintetben rezignált) azonosulás révén.

A görögséggel való identifikációnak az az erős formája, amellyel Winckelmann-nál találkozunk, persze nem jelenti a realitásérzék defektusát, mint ahogy a romantikus elvágyódáshoz sincs semmi köze. Winckelmannban volt alkalmazkodóképesség, volt hiúság és sznobizmus, hogy plebejus létére a római klérus bíbor pileolusos előkelői barátságukra – a humanista eruditát megillető tisztelettudó, de a klienst megillető mégiscsak kissé lekezelő barátságukra – méltatták. Képes volt védeni szerzői érdekeit. Leveleiben a társadalmi szinteknek megfelelően számos nyelvet és ahhoz tartozó formalitást meg tudott szólaltatni. Tudott kompromisszumokat kötni. Mérlegelni tudta áttérésének – „changement”-jének – előnyeit, hátrányait, és egykori hittestvér bizalmasainak – talán őszintétlenül – kriptolutheránus hangulatairól is számot adott.¹¹ „Winckelmann is parókát viselt és tubákozott. A rokokót is újra kell tanulni” – írta töredékben maradt Winckelmann-regényéhez írott jegyzeteiben Gerhart Hauptmann.¹² Vágyai szerények voltak. A legfőbb megvalósulásával – hogy Rómában élhet a műemlékek közelében – egész életében nem tudott betelni. Máskülönbén mértékletes vágyak: főképp a barátság, az ifjak tanítása, az egészség, az asztal, a bor örömei, néha-néha egy szép herélt fiú, megbecsülés, presztízs, a régiségek királyi angol társaságának tagsága. Meg nem valósult vágyai sem sokkal nagyralátóbbak: görögországi, szicíliai – esetleg egyiptomi – utazás, biztos egzisztencia, állás Németországban (amit Rómához való révült ragaszkodásában föltehetően legvégül riadtan elhárított volna), II. József római kalauzolása. Winckelmann életformája nem volt a legkorszerűbb, de hát nem is a legkorszerűbb városban alakult ki. Walter Rehm, a XX. század mértékadó Winckelmann-filológusa (ahogy a XIX. század mértékadó Winckelmann-biográfusa Carl Justi volt)

¹⁰ Vö. Étienne Falconet-nak a Marcus Aurelius capitoliumi lovas szobra és más antik művek elleni éles támadásával: OBSERVATIONS SUR LA STATUE DE MARC AURÉLE, ET SUR D'AUTRES OBJETS RELATIFS AUX BEAUX-ARTS. Amsterdam, 1771. Falconet nézeteinek tömör összefoglalását adja H. Dieckmann és J. Seznec: THE HORSE OF MARCUS AURELIUS. A CONTROVERSY BETWEEN DIDEROT AND FALCONET. In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, 1952 XV. 198. kk.

¹¹ Többször említi régi barátainak, hogy reggelente lutheránus énekeskönyvből énekel. Vö. például L. Usterinak írt levelével, 1766. szept. 27. In: Winckelmann: BRIEFE III. Berlin W: Walter de Gruyter & Co., 1956. 210. Ennek a kis életrajzi adaléknak, amely Goethe érdeklődését is fölkellette, a „Winckelmann némeisége” kérdéskörben támadt jelentősége, noha ő maga már 1761. nov. 14-én Gessnernek írott levelében „rómaiává vált porosznak” nevezte magát. In: BRIEFE II. 186.

¹² Gerhart Hauptmann: WINCKELMANN. NOTIZEN UND QUELLENEXZERPTE. In: Hauptmann: SÄMTLICHE WERKE X. Frankfurt/M.: Propyläen, 1970. 652. A két változatban ismeretes – a második esetben novellaként említett – érdekes töredék 1939-ben készült.

úgy jellemzi, hogy ez késő humanista-barokk életforma és rendi forma, ahogy az még a pápai Rómában a XVIII. században is lehetséges volt: nagyuraktól való függőségben, de a rangkülönbségeket megszüntető *nobilitas litteraria*, az irodalmi respublika öntudatos tagjaként.¹³ Mindez azonban együtt van az antik műemlékekhez való viszony forró, személyes intenzitásával, amely egyenes ellentéte az élethorizont mérsékelt voltának; rajongó és kizárólagos. Winckelmann tartalmi értelemben egyetlen életformát tart méltónak és érdemesnek, az *antiquarióé*, s megdöbben, felháborodik, megvetést mutat, vagy a gúny nyilait lövi ki, ha olyan látogatóval találkozik Rómában, akit érdeklődése vagy élvezete más irányba vezet. Az *antiquario* kifejezés talán megtévesztő, mert noha az ő életformája szociológiai formáját tekintve valóban a humanista régiségbúváré, elsődleges jelentőséget az autopsziának, a szemügyre vételnek, a szem tapasztalatának tulajdonít. „*Azt hiszem, azért jöttem Rómába, hogy egy kissé felnyissam azok szemét, akik majd utánam látják*” – írta, s hozzáteszi: „*csak művészekről beszélek, mert minden gavalér bolondként jön ide, és szamárként távozik*”.¹⁴ A szem tapasztalata teszi egyidejűvé a nézőt az antik tárggyal. Már e tapasztalat megszerzése előtt is (Drezdában) Winckelmannnak volt képzete erről az egyidejűségről. Azt írja a görög műalkotásokról: „*Ismeretségben kell velük lennünk, mint a barátainkkal...*”¹⁵ Az egyidejűség érzését növeli az az aktuális izgalom, hogy az antikvítás tárgyi emléknymainak halmaza nyitott – összehasonlíthatatlanul nyitottabb, mint manapság –: minden új nap meglepetéseket hozhat, állandóan új leletek tűnnek föl Rómában (és a nemrég feltárni kezdett campaniai városokban), amelyeket a szemlélő szinte először lát. E tárgyak régiségével szemben azért is hozható játékba a szemlélőjével való egyidejűségük, mert a látás előgyakorlata, hogy úgy mondjam, tréningje, mimetikus jellegű, amely sokkal közelebb hozza a szobor testét az (eszményi) naturális testhez, mint amit a mi befogadási gyakorlatunk megengedne. „*A mi korunkban is lát az ember élő Niobékat és vatikáni Apollókat*” – írta.¹⁶ Ezt a látást rendkívül foglalkoztatja, hogy milyen cselekményt ábrázol a szobor, de nem kíváncsi egykori funkciójára. A mítosz érdeklí, a kultusz nem. Nem történelmi kontextusát, hanem örök érvényességét akarja rekonstruálni. Üzenete nem történelmi vagy morális jellegű, hanem a történelmietlen normál szépségé. Az egyidejűségnek ez az esztétizáló jellege megkönnyíti a történelmi múlttal való identifikációt, a „görög” Winckelmann – az esztéticista neoklasszikus karakter – kialakulását. De ez nem jelenti azt, hogy az azonosulás ne terjedne ki valódi antik görög ideákra is. Winckelmann vezérlő életeszméje kétségkívül az antik barátság, a mindenfajta kölcsönös vonzalmat magába foglaló *philia* fogalma volt, ahogy az Akhilleusz és Patroklosz, valamint az ókori biográfiák példáiból, illetve a NIKOMAKHOSZI ETHIKA VIII. és IX. könyvének elméletéből megismerhető, s világos volt számára, hogy a kereszténységgel összeegyeztethetetlen heroikus barátság rendkívül ritka a modern világban.¹⁷ Erre a görög mintára építette idealizáló szerelmeit, férfitársaságait. Szükségszerű csalódásai csak feketébbé tették kultúrkritikáját.

¹³ Walter Rehm: EINLEITUNG. In: Johann Joachim Winckelmann: BRIEFE. In Verbindung mit Hans Diepolder herausgegeben von Walther Rehm. Bd. I. Berlin W: Walter de Gruyter & Co., 1952. 9. k.

¹⁴ Berendisnek írott levél, 1756. július 7. In: Winckelmann: BRIEFE I. 235.

¹⁵ GONDOLATOK... 8.

¹⁶ Winckelmann: TRATTATO PRELIMINARE (1767). Idézi Carl Justi: WINCKELMANN UND SEINE ZEITGENOSSEN. Leipzig: Koehler & Amelang, 1943⁴ [1866–1873], II. 410.

¹⁷ Vö. Bünaunak írott levél, 1754. szeptember 17., és Berendisnek írott levél, 1754. december 19. In: Winckelmann: BRIEFE I. 148., 151.

A kortársak és a közvetlen utódok közül nem kevesen gondolták úgy, hogy kézenfekvő volna Winckelmann és Rousseau (1712–1778) párhuzamos életrajza. (Az évszázados bestseller, a PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK sémákat kínált a gondolkodásnak. Már Montaigne is – akire talán leginkább Plutarkhosz hatott – párhuzamot vont Plutarkhosz és Seneca között.) Valóban, az alacsony, kézművesi és kisvárosi származás, az őszintétlen katolizálás, a kliensi életforma (Alessandro Albani bíboros – Madame d’Epinay), a viszonylag kései, de mindjárt átütő sikert hozó indulás (Winckelmann harmincnyolc esztendő, amikor megírja GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRÁSZATBAN című traktátusát, Rousseau harminchét éves, amikor elnyeri a dijoni pályabért), a hamarosan bekövetkező világhír; továbbá a magánélet különöségei teremtenek némi felületes analógiát. Természetesen a pesszimista és entuziaszta, fanatikus kultúrkritika rokonítja őket: ezt érezte Diderot,¹⁸ ezt érezték Winckelmann zürichi hívei, akik ápolták a kapcsolatot Rousseau-val is. Leonhard Usteri, aki szerint „Winckelmann a művészetekben éppen az, mint Rousseau a morálban”,¹⁹ levelezett Rousseau-val, Hans Heinrich Füssli, aki szerint „Winckelmann az ízlés számára éppen az, mint Rousseau az erkölcsnek és a politika számára”,²⁰ fölkereste. Véleményüket alighanem óvakodtak a franciákkal szemben borsosan kritikus Winckelmann-nak előadni, aki csak levelezésében és egyetlenegyszer említi Rousseau-t (Rousseau ennyiszor sem Winckelmann), és ott is kedvezőtlen – bár nevetséges – összefüggésben: az ifjú utazó talján pásztori költemény helyett bezzeg Rousseau regényét olvassa.²¹ Mindazonáltal 1764-es terve, hogy tanulmányt akar írni a megromlott ízlésről a művészetekben és tudományokban, nehezen volna elképzelhető az ÉRTEKEZÉS... (Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraeledése?) kérdésének és tagadó válaszának ismerete nélkül. Vannak, akik szoros összefüggést látnak Rousseau második, az egyenlőtlenség eredetéről írott ÉRTEKEZÉS-ének feltételezéseken, részben a történelmen, részben azonban a filozófián alapuló történeti elbeszélése és Winckelmann ókori művészettörténete között.²² Nekem úgy tűnik, hogy Rousseau sokkal inkább számításba vette a történelem kontingenciáját, „több külső ok véletlenszerű egybeesését”²³ (amely ellentétben áll Winckelmann a szükségszerűség alapján álló görög fejlődésével), hogy ez az összefüggés tartható volna. A véletlen történelmi jelentőségét azért ismerhette föl, mert programszerűen és provokatívan szakított az erudícióval, „félretette a tényeket”. Ez éppen ellentétes Winckelmann törekvésével, akinek lényegi ambíciója, hogy a régiségbúvárokat saját területükön, az erudíció területén is legyőzze.

Mindenesetre Rousseau visszafordulása az antikhoz és tovább, jóval komplikáltabb, mint Winckelmanné. Ha Winckelmann kisebb kapacitású és szűkebb spektrumú – lé-

¹⁸ Vö. Denis Diderot: „SALON DE 1765”. In: Diderot: ŒUVRES IV. (Éd. par Laurent Versini.) Paris: Robert Laffont, 1996. 439. Vö. Édouard Pommier: WINCKELMANN, INVENTEUR DE L’HISTOIRE DE L’ART. Paris: nrf, Éditions Gallimard, 2003. 211. kk.

¹⁹ Levél Füsslinek 1763. október 11-ről. In: Winckelmann: BRIEFE IV. 232. A kapcsolat adatait W. Rehm gyűjtötte össze bámulatos jegyzeteiben. Vö. in: Winckelmann: BRIEFE III. 448.

²⁰ 1764-es levél Rómából. Idézi Rehm in Winckelmann: BRIEFE II. Berlin W: Walter de Gruyter & Co., 1954. 512.

²¹ Vö. Winckelmann Franckénak írott útitervvázlata 1762-ből. In: Winckelmann: BRIEFE IV. 19.

²² Vö. Alex Potts: FLESH AND THE IDEAL. WINCKELMANN AND THE ORIGINS OF ART HISTORY. New Haven: Yale University Press, 1994. 43. kk.

²³ Jean-Jacques Rousseau: ÉRTEKEZÉS AZ EMBEREK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉG EREDETÉRŐL ÉS ALAPJAIRÓL. In: Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. Budapest: Magyar Helikon, 1978. 120.

nyegében az antik plasztikára korlátozódó – önálló szellemi teljesítménye egyáltalában összemérhető Rousseau antropológiájával, kultúrbölcséletével, politikai és erkölcsfilozófiájával, akkor az is állítható, hogy a kettő ellentétes töltetű. Először is Rousseau-nál – éppen fordítva, mint Winckelmann-nál – világos a köztársasági Róma prioritása a görögséggel szemben. Másodsor Spárta prioritása Athénnal szemben. Harmadszor a természeti, „vad” ember prioritása (legalábbis az értekezések korszakában) a történelemben élővel szemben. Ha az első kettőt vesszük (mivel a „természet” a modernitáskritika másik ágához vezet), tehát a társadalmakat, amelyekben értelmük van az alábbi fogalmaknak, akkor ezek a prioritások az erény prioritásai az ízléssel, a háború prioritásai a békével, a zárt társadalom prioritásai az idegen hatásokat befogadókkkal szemben, méghozzá kizáró jelleggel, ahol az első tag merőben ellentéte a másodiknak. Rousseau a jó társadalomból kirekeszti a művészetet, mint az erkölcsöket megrontó, a bátorságot gyöngítő fényűzés egy nemét. Ez a szókratészi döntés persze még mindig a művészet olyan hatalmát föltételezi az élet felett, amely számunkra már jóval kevésbé ismerős. „*Platón száműzte Homérosz államából, mi pedig eltűrnénk Molière-t a miénkben?*”²⁴ S föltételezi az ízlés súlyos személyes veszteséggel járó feláldozását is az erény oltárán.²⁵ Ha az antik tragédia nem válik a cenzúra martalékává, annak éppen az ízlés univerzális mércéjével ellentétes oka van: a zárt társadalom saját nemzeti hagyományának, saját keletkezésének megbecsülése. S vélhetően ugyanez alapozza meg Praxitelész és Pheidiasz művészetének tiszteletét.²⁶ De ugyanezért nem exportálható sem művészet, sem tudomány, sem filozófia más nemzeti kultúrába. (Winckelmann autchtónnak tekintette ugyan a görög fejlődést – többek között ezért bírálta Herder –, de e fejlődés olyan mértéket hoz létre, amely minden kultúrában érvényes.) Rousseau kivételes respektusa Cato Censorius iránt nem utolsósorban annak heves agitációjával függött össze a görög filozófuskövetség ellen.²⁷ A művészet és a többi a nemzeti bezárkózás parancsa alatt áll, sajátos erkölcsi szokásokra, ünnepekre kell támaszkodni, ahol nincs, kifejleszteni. „*Ami csak megkönnyíti az érintkezést a különböző nemzetek között, az nem az erényeket, hanem a bűnöket viszi el egyiktől a másikig, és mindenütt megváltoztatja az éghajlatnak és a kormányzati formának megfelelő erkölcsöket.*”²⁸ Nem valamifajta herderi történelmi individualitás, a nemzeti kultúrák végtelen variabilitása és összemérhetlensége lebeg Rousseau szeme előtt (annál is kevésbé, mert Herdert ezek keveredése is foglalkoztatja, és a bezárt nép botrány a számára), hanem a nemzeti szokások különösségében rejlő politikai biztosíték. Ezért törhetnek át a mintaadó magatartásformák a nemzeti kultúrák határain; így lehet Cato minden emberi lény között a legnagyobb,²⁹ így azonosulhatnak a forradalom rousseau-iánus aktorai Róma republikánus hőseivel, s így javasolhatja maga Rousseau Genfnek a Spártával való identifikálódást.

²⁴ Jean-Jacques Rousseau: LEVÉL D'ALEMBERT-NEK. In: Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. 440.

²⁵ „*Mulatságos elképzelnem olykor, hogyan vélekednek egyesek, írásaim alapján, az ízlésemről. A jelen munka alapján okvetlenül azt mondják majd: »Ez az ember bolondja a táncnak« – unatkozom, ha táncolókat látok; »Nem szenvedheti a színházat« – pedig szenvedélyesen szeretem... Az igazság az, hogy Racine lenyűgöz; és Molière előadásait soha szántszándékkal el nem mulasztottam.*” I. m. 456.

²⁶ Vö. i. m. 351. és ÉRTEKEZÉS... 28.

²⁷ I. e. 155-ben az athéniak három filozófust küldtek követségbe Rómába. Karneadászék előadásainak rendkívüli sikere az idősebb Catót aggodalommal töltötte el, és megjósolta, „*hogy a rómaiak elvesztik hatalmukat, ha fejüket megtömi a görög tudományokkal*”. Plutarkhosz: PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK, I. köt. Budapest: Magyar Helikon, 1978. 565.

²⁸ Rousseau: ELŐSZÓ A „NARCISSUS”-HOZ. 47.

²⁹ Rousseau ez ismételt hangoztatott meggyőződését l. például LEVÉL D'ALEMBERT-NEK. 346.

Érezhetjük, hogy a XVIII. század második felének érzelmileg túlteltett identifikációi nem keverhetők össze az identifikáció korábbi reneszánsz vagy barokk ornamentális humanista formáival. S e kettőt is nyilván meg kell különböztetni, hiszen a barokk speciális problémája a keresztény tartalmak antikizáló megformálása volt. A XVII. századi nagy klasszicista francia korszakot éppúgy nevezték augusztusi kornak, mint Angliában a XVIII. század elejét, Stuart Anna korát (1702–1714). Sőt maga Winckelmann is udvarló udvaronci barokk tirádát alkalmaz UTÁNZÁS-traktátusában: „*El kell ismer-nünk, hogy a nagy Augustus [Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király] kormányzása az az igazán szerencsés időpont, amikor a művészeteket, mint valami idegen kolóni-át, Szászországba behozták. Utóda, a német Titus [III. Ágost] alatt ezek a művészetek az ország sajátjává váltak, s általuk a jó ízlés általános lett.*”³⁰ Ezzel szemben AZ ÓKORI MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉ-nek végén olyan íróhoz hasonlítja magát, akinek hazája történetét írva érintenie kell hazája pusztulását, melyet maga is átélt. Sőt olyan emberhez is hasonlítja magát, aki kísértetet lát ott, ahol semmi sincs.³¹ Hazája a görög antikvitás – a pusztulás nemcsak a műemlékeké, hanem a jó ízlésé is. E pusztulás révén válik mindez kísérte-tiessé. A kor pallérozatlan – ez számára a megromlott ízlés, az (antikvitással kapcsola-tos) műveletlenséget, a tudósok szapulni nem győzött tudatlanságát és vakságát je-lenti –, s e korban élve a görög Winckelmann saját magát is kísértetként látja viszont. Ennek bizonyos értelemben éppen a fordítottja Rousseau kultúrkritikai kiindulópont-ja s abból következő antik identifikációja: „...hiába századom pallérozottsága, én faragat-lan vagyok, mint Fülöp makedónjai”.³² A civilizált, elpuhult Athénnal szemben mindig a nyersebb, férfiasabb, erényesebb Spárta, a republikánus Róma, Makedónia. S a két identifikáció keresztényellenes pogány jellege sem azonos gyökerű: Winckelmann-nál ez az antik barátság és az autonóm szépség univerzális fogalmaiból, a barokkot eluta-sító univerzális ízlésből táplálkozik, Rousseau-nál viszont az antiuniverzalizmus letéte-ményese. Éppen Usterinak írja egy levelében, hogy „*A hazafias szellem kizárólagos, min-denkit idegennek, majd hogynem ellenségnek tekint, aki nem polgártársunk. Ilyen volt Spárta szelleme és a régi Rómáé. A kereszténység szelleme viszont megkülönböztetés nélkül minden embert testvérnek tart, mint Isten gyermekét.*”³³ „*A populista kultúrkritika kezdetei*” ezek, Ludassy Máriával szólva. „*Az ELSŐ ÉRTEKEZÉS vitájában az UTOLSÓ VÁLASZ fordulatát a kortársak fri-*

³⁰ Winckelmann: GONDOLATOK... 8.

³¹ Vö. Winckelmann: GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTUMS. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993. 393. Winckelmann főművének – levelezésével és több kisebb művel ellentétben – nincs jó modern kiadása. Az idézett, legújabb s leginkább elérhető kiadás az 1934-es bécsi (Phaidon Verlag) reprografikus utánnomása. A fölötte kétséges eredeti elhatározást, hogy a mű első, 1764-es megjelentetését s nem a Winckelmann által nagymértékben előkészített, gazdagított, a történeti rész tekintetében jelentősen kiegészít-tett, de csak posztumusz publikált másodikikat (1776) részesítik előnyben, tetézi az az elképesztő döntés, hogy átvették az 1972-es utánnomás (Köln: Phaidon) illusztrációs anyagát, amely részben Winckelmann által még nem ismerhetett, csak a XIX. században előkerült antik műalkotásokat tartalmaz. A 1920-es években elkezdett redakcióból, amely a posztumusz változatot veszi figyelembe, mindeddig csak mutatvány jelent meg: „...DIE AUGEN EIN WENIG ZU ÖFFNEN”: EINE ANTHOLOGIE MIT BILDERN AUS JOHANN JOACHIM WINCKELMANN'S GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTUMS. Hrsg.: Seminar für Klassische Archäologie der Freien Universität Ber-lin; Winckelmann-Gesellschaft Stendal. Textausw. und Einf.: Max Kunze. Archäologische Kommentare: Ma-thias René Hoffer. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1993. Emellett konzultáltam az 1825-ös tizenkét kötetes Joseph Eiselein-féle donauöschingeni összkiadást, amelyből négy kötet (III–VI.) tartalmazza az ÓKO-RI MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉ-nek második változatát.

³² Rousseau: ELŐSZÓ A „NARCISSUS”-HOZ. 42.

³³ 1763. április 30-i levél. Idézi Ludassy Mária: A MORALISTA JEAN-JACQUES ÉS A TÖRVÉNYHOZÓ ROUSSEAU. In: Rous-seau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. 852.

vol exhibicionizmusként értékelték: Jean-Jacques mint egy afrikai ország királya, amint az országhatáron álló bitófára felhúzza az első európai, aki kicsiny népéhez elhozni vágyná a nyugati civilizáció »áldásait«... Am tanulmányozva Rousseau műveit, mindegyikben megtaláljuk eme nem is mindig jelképes akasztófát, mely megakadályozni hivatott a kultúra egyetemesnek nevezett értékeinek szabad áramlását.»³⁴ Ez tökéletesen ellentétes az idegen kolóniaként Szászországba és máshová behozott művészetekkel, melyek elsajátításától várható Winckelmann szerint a jó ízlés általánossá válása. Ha ezeket az ellentéteket tisztán látjuk, akkor azt is tudatosítanunk kell, ami közös, ami mindkettőt elválasztja a megelőző antikvitásmintáktól. A korábbiak azzal hízelegtek maguknak, hogy koruk párhuzamos az antikvitás fénykorával (példámban az augustusi békével). Rousseau és Winckelmann antikvitásfelfogása abban egyezik, hogy korukat az antikvitás ellentétének tekintették. E kultúrkritikai töltetű ellentétpárnak Rousseau-nál egy nép ünnepi tánca és a színház, Winckelmann-nál a görög mezítelenség és a modern leplezettség lehet a példája.

A színház helyett, amelyet d'Alembert (és Voltaire) javasolt Genfnek, Rousseau autchtion szórakozásokat, szerény ünnepeket és egyszerű játékokat ajánlott spártai mintára. „Már hallom, amint a gúnyolódók megkérdezik, nem akarom-e annyi csodálatos nevelőintézménnyel együtt bevezetni genfi ünnepeink közé a lakedaimóniai leányok táncát is? Azt felelem: szívesen hinném, hogy szemünk és szívünk eléggé szűzies egy ilyen látványt elviselni, s hogy a fiatal teremtéket Genfben is, akárcsak Spártában, a köz erénye takarná el ebben az állapotukban; de bármilyen nagyra tartom honfitársaimat, nagyon is jól tudom, mennyire távol állnak a lakedaimóniaiaktól, s az utóbbiaknak csak azokat az intézményeit javasolom nekik, amelyekre még nem váltak alkalmatlanná.»³⁵ A spártai lányok mezítelen táncáról Plutarkhosz ír Lükurgosz-életrajzában. A törvényhozó leszoktatta a fiatalokat „az elpuhult és elkényeztetett életről, és állandó szokássá tette, hogy az ifjak és leányok ruhátlanul vegyenek részt a körmenetekben; az istenek ünnepein körtáncot jártak, és kardalokat adtak elő... A leányok ruhátlan megjelenése nem volt szégyenletes, mert senki nem feledkezett meg a szeméremről, és erkölcsitelenségtől nem kellett tartani; a dolog megszokottá lett, és egymással versenyre kelve vágytak szépek és egészségesek lenni”.³⁶

Ez a Plutarkhosz-hely Winckelmann számára is sarkalatos jelentőségű volt. Az adat már a GONDOLATOK...-ban is helyet kap, amikor összegyűjti a nyilvános görög meztelenség különböző formáit (testgyakorlás, színházi előadás, misztérium, ünnepi tánc), ahol a szép fedetlen testek megfigyelése a művészek iskolája lehetett, majd ehhez hasonlóan megjelenik az ókor művészettörténetében is.³⁷ Gondolatmenete az, hogy a természet és a nevelés, a sport, a táplálkozás, sőt még a tenyésztés – egyfajta naiv eugenika – révén Görögország fiataljainak teste volt a legszebb természeti képződmény, és állt a legközelebb az ideális szépséghez. Továbbá a hamis szeméremérzet vagy a jólétnek az a fogalma, amely a ruhátlanságot az ínséghez társítja, nem akadályozta a szépség nyilvános megmutatkozását – ebben is egyedülálló a görögök. Meztelenségüket az erkölcsök szabadságával hozza összefüggésbe. S mindennek az a jelentősége, hogy Winckelmann számára a művészet legmagasabb tárgya a meztelen ember szépsége, amelyet körülrajzol a körvonal, s a görög művészetben az öltözékek redőzésének

³⁴ Ludassy Mária: NÉPI TÁNC ÉS HARCÍ ÉNEK. ROUSSEAU ÉS A POPULISTA KULTÚRKRITIKA KEZDETEI. In: Ludassy: TÉV-EZSMÉINK EREDETE. Budapest: Atlantisz, 1991. 41.

³⁵ Rousseau: LEVÉL D'ALEMBERT-NEK. 459.

³⁶ Plutarkhosz: PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK. I. köt. 103. k.

³⁷ Vö. GONDOLATOK... 15., GESCHICHTE... 151.

is a meztelen formák megmutatása a célja.³⁸ Szép természet, nemes kontúr, a meztelen alakot felruházó, de el nem rejtő drapéria: ezzel alapozta meg már az UTÁNZÁS-tanulmányban is a görög művészet elsőségét.

A művészt tehát a naturális szépség állandó látványa ösztökéli. Alkalmilag a görög természetet még egy tőle merőben idegen auflérista hagyománnyal, a vadember természetének fölértékelésével is összefüggésbe hozta. „Nézd a gyors indiánt, ki a szarvast futva üldözi. Mily mozgékonyak lesznek életnedvei, mily hajlékonyak és gyorsak idegei, izmai, mily könnyed lesz testének egész fölépítése. Így formálja nekünk Homérosz hőseit...”³⁹ Igaz, ez az eklektika nem egyedülálló. Följegyezték, hogy a fiatal festő, Benjamin West 1760-ban – amerikai volt, találkozhatott indiánnal, de talán még valószínűbb, hogy olvasta már Winckelmann öt évvel korábbi munkáját – mohikán harcost látott a belvederei Apollóban.⁴⁰ Winckelmann a két megelőző évtized lankadatlan – korántsem csak az antik auktorokra, hanem filozófiára, medicinára, kényszerből – ahogy Herder mondja – „barbár szerzeteskronikákra”⁴¹ de meglepetésünkre a művészettörténetre kevésbé kiterjedő – olvasás- és kivonatolásdűhe útleírásokat is bekebelezett, így említheti, hogy elzárt és gyakran kisszámú populáció – görög szigetlakók, grúzok, krími tatárok – ma is szépek.⁴² De ami egész életében foglalkoztatta, az az, hogy kortársai testi szépsége – akikkel Németországban és Itáliában találkozhatott – vajon mérhető-e a görögökéhez. A még Drezdában írt UTÁNZÁS-tanulmány mérlege negatív. „Vegyünk egy ifjú spártaít, akit egy hős és egy hősnő nemzett, akit csecsemőként sohasem korlátozott a pólya, aki hétéves korától a földön aludt, s birkózásban és úzásban gyerekkorától kezdve gyakorlatozott. Állítsuk őt korunk egy ifjú szibaritája mellé, s aztán ítéljük meg, hogy a kettő közül melyiket veheti a művész mintának egy ifjú Thészuszhoz, egy Akhilleuszhoz, sőt akár még egy Bacchushoz is.”⁴³ Az UTÁNZÁS-tanulmányt különös módon saját maga által írt névtelen vitairat követte, amely megszólaltatta a másik oldal, a régi és az új vitájában az új, az idealizmus és naturalizmus vitájában a naturalizmus pártján álló antiklasszicista nézetet. Arra pedig viszonyválasz következett, mely megerősítette az első álláspontját. A vitairatban kitért a meztelenségre – az ellentétes nézőpontból. „Egyáltalában azt gondolom, hogy művészeinknek éppen olyan jó alkalma van arra, hogy a legszebb meztelen embert tanulmányozzák, mint a régieknek a gymnaszionokban. Miért nem használják ki azt, amit Párizsban ajánlanak a művészeknek, hogy meleg nyári napokon menjenek ki a Szajna partjára, amikor az emberek fürödni szoktak, hogy válogathassanak a meztelenek között hattól ötvenéves korig? Vélhetőleg ilyen

³⁸ Vö. GESCHICHTE... 82. Ugyanitt olvasható a meztelenségnek a jóléttel vagy a jómóddal (Wohlstand) összefüggő tabujáról a perzsáknál. I. m. 112. az etruszkoknál. GONDOLATOK... 14. a mai polgári életben, ahol a jó mód az erkölcsi szabadság kárára van.

³⁹ GONDOLATOK... 11.

⁴⁰ Vö. Francis Haskell & Nicholas Penny: TASTE AND THE ANTIQUE. THE LURE OF CLASSICAL SCULPTURE 1500–1900. New Haven & London: Yale University Press, 1994⁴ [1981]. 150.

⁴¹ Vö. Johann Gottfried Herder: WINCKELMANN, LESSING, SULZER [1781]; DENKMAL JOHANN WINCKELMANN'S [1777]. In: Herder: WERKE II. SCHRIFTEN ZUR ÄSTHETIK UND LITERATUR 1767–1781. Hrsg. von Gunter E. Grimm. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 1993. 679. Winckelmann 1748 és 1754 között Heinrich von Büнау gróf szolgálatában áll, mint a Drezdához közeli nöthnitzi kastély könyvtárosa. Von Büнау tudós annalista volt, aki a német császárok történetét írta meg 918-ig. Winckelmann-nak ebben kellett segítéknie.

⁴² Vö. GONDOLATOK... 13. és ERLÄUTERUNG DER GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG IN DER MALEREY UND BILDHAUERKUNST; UND BEANTWORTUNG DES SENDSCHREIBENS ÜBER DIESE GEDANKEN. In: H. Pfothenhauer & alii (Hrsg.): FRÜHKLASSIZISMUS. POSITION UND OPPOSITION: WINCKELMANN, MENGES, HEINSE. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 1995. 91.

⁴³ GONDOLATOK... 10.

*szemlélet alapján vázolta fel a pisai csatát ábrázoló híres kartonján Michelangelo a folyóban fürdő katonák alakját, akik a trombitaszóra kiugranak a vízből, ruháikhoz sietnek, és azokat magukra dobálják.*⁴⁴

Ennek az ellentétnek komoly művészetelméleti jelentősége van: ha maga a természet megromlott a kedvezőtlenebb klíma és az erkölcsi süllyedés következtében, s ha viszont az antik görögöknél a természeti és társadalmi erők együttműködésének eredményeképpen létrejött már a legszebb természet és annak legtökéletesebb mimézise, akkor nem indokolatlan az a kerülő út, amely a természetet a régiek művészete révén *utánozza*, ahelyett hogy közvetlenül *másolná*. Az utóbbi út az individualizáló portréhoz vagy jelenethez (a Szajnában fürdőző párizsi nép vagy az Arnóban fürdőző firenzei katonák sokféleségéhez), az előbbi az általános szépséghez vezet. Megformálódik a naturalizmus és az idealizmus ellentéte. Ez azonban történelmi képződmény, amely a görögökre vagy legalábbis művészetük hipotetikus kiindulópontjára nem volt jellemző: ekkor ugyanis a közvetlen természetmegfigyelés egyenesen az általános szépséghez vezetett, a natúra az ideához. Igaz, az UTÁNZÁS-tanulmány agitatív, elsősorban a kortársi ízlést és művészetet befolyásolni akaró álláspontja az ÓKORI MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉ-ben módosul, és a mélyebb történeti belátás vezet Winckelmann egyik legzseniálisabb gondolatához, mely föltételezi a művészet immanens természetének kialakulását, amely már az ókori művészet magasabb fokán sem volt közvetlen összefüggésben a természetimitációval.⁴⁵ De ha meggondoljuk, az UTÁNZÁS-tanulmányban is az a régiek utánzásának voltaképpeni értelme, hogy a természetutánzás helyett a művészeti igazság hagyományához csatlakozzunk. Ezzel Winckelmann egy arisztotelizáló és egy platonizáló diskurzus régóta folyó vitájába lépett be,⁴⁶ amelynek kérdése a mimézis vagy az idea, a hasonlóság vagy a szépség, az egyediség vagy az általánosság elsőbbsége. Művésznevekben elbeszélve Poussin vagy Rubens, Annibale Carracci vagy Caravaggio. S noha egyértelmű, hogy Winckelmann helye a platonikus oldalon van, valójában az, hogy az arisztotelizáló diskurzus nyelvén platonizál – a természet utánzásából növeszti ki azt az eszmeművészetet, amelyet a modern művésznek utánoznia kell –, azt mutatja, hogy az egyértelmű elkötelezettség problematikussá vált, és „*a tapasztalati valóság szépsége, valamint a művészet konstitúciója közötti viszony*” új magyarázatra szorul. E magyarázat nincs Winckelmann mellényzsebében, „*a sajátos az, hogy az empirikus szemlélet és a természet fölé emelkedő öskép között ingadozik*”.⁴⁷ Az ingadozás azonban ennél is általánosabb. Hiszen Winckelmann-nak azok az erőfeszítései, hogy felismerje „*a művészet saját maga által kialakított természetét*”, lépések az esztétikai autonómia igénybejelentése felé. Ezt azonban lehetetlenné teszi filozófiai alapzata, az utánzás és a szépség fogalma.⁴⁸ A művészetnek mint szépségnek szükségképpen transzcendálnia kell, méghozzá vagy a „*legfőbb lény*” metafizikai szépségébe,⁴⁹ vagy az ember természete-

⁴⁴ SENDSCHREIBEN ÜBER DIE GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG DER GRIECHISCHEN WERKE IN DER MALEREY UND BILDHAUERKUNST. In: Pfothenauer & alii (Hrsg.): FRÜHKLASSIZISMUS. 63. k.

⁴⁵ „*A régebbi stílus olyan rendszerre épült, amelyet a természet szabályaiból vettek, de később eltávolodtak tőle az ideális irányába. Inkább dolgoztak e szabályok előírásai szerint, mintsem hogy utánozták a természetet, mivel a művészet kialakította a maga saját természetét.*” GESCHICHTE... 216. k. Az én kiemelésem.

⁴⁶ Az előzményeket kiválóan foglalja össze az UTÁNZÁS új német kiadásának gazdag kommentáranyaga. Vö. Pfothenauer & alii (Hrsg.): FRÜHKLASSIZISMUS. 374. kk.

⁴⁷ I. m. 376. k.

⁴⁸ Ezt az összefüggést tárja fel Lukács György HEIDELBERGI ESZTÉTIKÁ-jának A SZÉPSÉGESZME TRANSCENDENTÁLIS DIALEKTIKÁJA című fejezete. Lukács: A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA – A REGÉNY ELMÉLETE. Budapest: Magvető, 1975. 377. kk.

⁴⁹ „*A legfőbb szépség Istenben van...*” In: GESCHICHTE... 149.

ti-érzéki szépségébe. Az a kérdés foglalkoztatja, hogy a látható vagy a láthatatlan szépség-e a művész mestere. A következő idézetben – amely mintegy fokozatilag írja le a természet megfigyelését, majd a természet kritikus kiigazítását a természetből vett elemek tökéletesebb összejelölésével, majd a túllépést a természetten egészen addig a képig, amelynek nincs már semmilyen természeti megfelelője – nem található semmi új Giovanni Pietro Bellori kilencven évvel korábbi szintéziséhez képest.⁵⁰ A neoplatonista Bellori kompilációja pedig a natúrától az ideáig való felemelkedés folyamatos voltának tekintetében Platón lekötöztette. „A természet megfigyelésének ezek a gyakori alkalmi készítették a görög művészeket arra, hogy még tovább menjenek. Azzal kezdték, hogy a szépségnek valamilyen általános fogalmát alakították ki, mind a test egyes részeitől, mind az egész arányaiból, s ennek a természet fölé kellett emelkednie; ősképiük valami olyan szellemi természet volt, mely csupán az értelemben vázolódtott föl.”⁵¹ Az újdonság a kérdésben van, amely felrobbantja a szintézist. Az értelemben vázolódtott-e föl a görög profil vagy az athéni kövezeten lehetett szembetalálkozni vele? Winckelmann nem döntötte el a kérdést, amely egyszer már – úgy tűnt – megoldódott. Bellorinál a művész ideája szemléletből és a szemlélt – ítélet és válogatás révén való – kijavításából származik; egyrészt a természeti tapasztalat az alapja, másrészt minden tapasztalatot túlszárnyal a művész teremtő aktivitása révén. Ezért aztán Bellori szerint a trójai háborút nem is robbanthatta ki egy valóságos asszony természeti szépsége, csakis egy szobor tökéletes szépsége.⁵² Nem szabad elfelejtenünk, a régiek művészete Drezdában még láthatatlan szépség volt Winckelmann számára, alig ismert közvetlen tapasztalatból antik műalkotást. Justi föltételezte, hogy a római korszak tapasztalata fordulatot hozott – csökkent az idealizmus és nőtt a naturalizmus részaránya.⁵³ Ezt persze úgy kell értenünk, hogy naturalizmus és idealizmus nagy vitájában – egyedi sokféleség, a karakterek gazdagsága, hasonlóság vs. ideális szépség – ő az idealizmus oldalán maradt. De ezen az oldalon újra megjelent a naturalizmus és idealizmus vitája, méghozzá pontosan abban az értelemben, amiről az előbb volt szó, hogy a szépség eszméjének forrása tapasztalati-e vagy tapasztalaton túli. A görög szépség ideáltípusának taglalása Winckelmann művészettörténetében – a klasszikus és a reneszánszban újraélesztett elképzelés szerint (melyet az idealmélet egyesített, de amely mindig újra ketté akart válni) – valóban közelebb áll a szép test egyes részeinek a természetből való kiválogatásához (amelynek hagyománya a klasszikus elekcioelmélet),⁵⁴ mint az eszme a tapasztalattal nem egyeztethető testetlen szépségének ábrázolásához. De mégis a szépség tapasztalatát a természetet tökéletesítő antik művekből kell nyerni, „mivel még a legnagyobb városokban is alig találni tökéletesen képzett testrészeket, mint amilyen a szelíd profil; ebből az okból az egyes részeket (és akkor még a mezítelen emberről nem is beszélünk) a régiek emberábrázolásán kell szemlélnünk”.⁵⁵ Mindazonáltal Winckelmann nem adja fel, hogy élő Niobékkal és Apollókkal találkozzon

⁵⁰ Bellori: A FESTŐ, A SZOBRÁSZ ÉS AZ ÉPÍTÉSZ IDEÁJA, AMELYET A TERMÉSZETNÉL MAGASABB RENDŰ TERMÉSZETES SZÉPSÉGEK KÖZÜL VÁLASZTANAK KI. In: Marosi Ernő (szerk., vál.): EMLÉK MÁRVÁNYBÓL VAGY HOMOKKÖBŐBŐL. ÖT ÉVSZÁZAD ÍRÁSAI A MŰVÉSZETTÖRTÉNET TÖRTÉNÉTEBŐL. Budapest: Corvina, 1976. 188. kk.

⁵¹ GONDOLATOK... 16. Az „Urbild” mintaképnek fordítását javítottam.

⁵² Guido Reni PARIZS TRÓJÁBA SZÓRTETI HELENÉT című képének e mulatságos átértelmezéséhez vö. Erwin Panofsky: IDEA. ADALÉKOK A RÉGEBBI MŰVÉSZETELMÉLET FOGALOMTÖRTÉNETÉHEZ. Budapest: Corvina, 1998. 61.

⁵³ Justi: WINCKELMANN UND SEINE ZEITGENOSSEN. II. 410.

⁵⁴ Ez a hagyomány Szókratész és Parthasziosz híres beszélgetésére megy vissza, mely szerint a festők nem egyetlen modellt másolnak, hanem sokak legszebb részeit kombinálják. Vö. Xenophón: COMMENTARI, III 10, 1. 20.

⁵⁵ GESCHICHTE... 174.

zék. 1760. október 4-én például arra kéri barátját, Muzell-Stoscht, aki egy nagyvárosban, Londonban tartózkodik, hogy pontosan figyelje meg a mindkét nembeli angol szépségek formáit, vonásait, természetes gráciájukat. Különösen ügyeljen például arra, hogy találkozik-e görög profilokkal. Minderre művészettörténetéhez van szüksége.⁵⁶ S valóban, külön felhívja a figyelmet arra, hogy nem a szín érdekli – a bőré vagy a szemé –, hanem az alkat, a magasság, a nagy szem és hasonlók. Vagyis a reneszánsz klasszicista hagyomány Pliniustól származó⁵⁷ és még Winckelmann idejében is fölötté eleven – általa is képviselt – szemlélete szerint a forma (a művészetben annak körvonala, kontúrja, rajza, *disegnója*) az élő emberben is abszolút elsőbbséget élvez a körvonalat kitöltő kolorittal szemben. A mai emberek az antik szépségideálhoz, sőt a régiek formálásmódjához méretnek. Az ÓKORI MŰVÉSZETTÖRTÉNET-ben aztán valóban részletesen tárgyalja a test részeit, a profilt, a szemhéjat, a szemet, nem feledkezve meg arról sem, hogy „*a szeméremtest részeinek is megvan a maguk különös szépsége; a herék közül mindig a bal oldali a nagyobb, mint a természetben is*”.⁵⁸

Ahogy az itáliai és a Rómába látogató idegen fiatalemberekben az antik szobrok modelljeinek kései nyomait keresi, s szerelmes barátságra gyullad, ha erénnyel és ízléssel párosulva olykor-olykor megtalálja (leghevesebben talán Reinhold von Bergben, a huszonhat éves lív báróban, kinek egy írását is ajánlja a „*minden elképzelhető céltől mentes*” barátságuk emlékeként),⁵⁹ úgy maguk a szobrok nemcsak az elemzés tárgyai, hanem vágýtárgyak is számára. Szembeötlő, hogy Winckelmann majdnem mindig férfiszobrokat elemez, és erre elmélettel is szolgál. Éppen a Bergnek ajánlott 1763-as értekezésben írja: „*megfigyeltem, hogy azok, akik csupán a női nem szépségeire szemesek, és a mi nemünk szépségeire kevésbé vagy egyáltalán nem indulnak meg, a művészi szép érzését nem egykönnyen, nem honosok módjára, nem általában és nem eléggé élénken birtokolják. Ezek a görögök művészetét hiányosan érzékelik majd, merthogy ennek legnagyobb szépségei jobbra a mi nemünket, nem a másikat illetik*”.⁶⁰ Ez az állítás első közelítésben aszketikus művészetszemléletre vall, és azt mutatja, hogy Winckelmann számára a néző férfi, akinek azért veszélyes a női test szemlélete a művészetben, mert a szépség nyugalmas szemléletétől eltérítheti az érzékiség felé. De ha a voyeurségnek ez a veszélye fölmerül, az már önmagában a szobor bizonyos mértékű naturalizálását jelenti. A pygmalioni elemet Winckelmann elméletében. Második közelítésben ezért az is nyilvánvaló, hogy az azonos nemre irányuló erotikus „*male gaze*” nagyon is megnyilvánul az analízisekben. S ha azt gondolnánk, hogy pusztán történeti állítás volna az antik férfiszobrok nagyobb szépsége, akkor egy néhány évvel későbbi, nyíltabban szóló levél eloszlatja a tévedést. Ebben Winckelmann általános, az állatvilágra is kiterjedő természeti szabályként állítja, hogy a férfi szebb, mint a nő.⁶¹ Rómába érkezve hozzáfogott a Belvedere szobrainak leírásához, amiből három készült el, az Apolló, a Héraklésznak vélt torzó és a Laokoón. Az isten, a félisten és az ember, ugyanakkor az ifjú, a meglett és az idős férfi (illetve a gyermekek) meztelen, ideá-

⁵⁶ Vö. BRIEFE II. 102.

⁵⁷ Idősebb Plinius: TERMÉSZETRAJZ (XXXIII–XXXVII.). AZ ÁSVányOKRÓL ÉS A MŰVÉSZETEKRŐL. XXXV. xxxvi. 67. Budapest: Enciklopédia, 2001. 179.

⁵⁸ GESCHICHTE... 179.

⁵⁹ Winckelmann: ÉRTEKEZÉS A MŰVÉSZI SZÉPÉRZÉK KÉPESSÉGÉRŐL ÉS OKTATÁSÁRÓL. In: Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. 198. Módosított fordítás.

⁶⁰ I. m. 204. k.

⁶¹ „...sohasem láttam a gyengébb nemben olyan magasztos szépségeket, mint a sajátunkban. Mi van az asszonyban szép, ami nekünk nincs? Egy szép mell rövid életű, és a természet ezt a részt nem szépségre, hanem gyermekek táplálására alkotta...” Levél P. Usterinek 1767. jún. 27-éről. In: BRIEFE III. 277.

lis alakja. A MŰVÉSZETTÖRTÉNET-ben a férfitest egész tipológiáját adja az egyszerű és ártatlan faunoktól a fiúkon és az eszményi ifjún, Apollón keresztül a fokozatos átmenetig a férfiasabb korba. A középpontban Apolló áll – az „örök tavasz öltözetű, miként a boldog eliziumi mezőkön, a tetszetősebb ifjúság köntösébe a teljesebb évek vonzó férfiaságát, és játszik szelíd gyengédséggel a testrészek büszke építményén”.⁶² S megemlékezik a férfitest ifjúságának gyors múlását megállító emberi praktikáról, a kasztrációról is.⁶³ A férfiaság és a herélt, eszményi fiatalság például a Bacchus-szobrokban keveredik.

A Winckelmann elemzéseiben rejlő erotikus megszállottság kora és közvetlen utó-kora számára nem tárult fel, vagy legalábbis nyilvánosan nem kapott hangot.⁶⁴ Nietzsche – aki megváltoztatta az antikvitásképet, s Winckelmann Apollójával Dionüszoszt állította szembe – kellett edződnie azoknak a nemzedékeknek, akik a dionüszoszi elemet magánál Winckelmann-nál is megsejtették. „Winckelmann esztétikai eszményének rögzített, statikus jellege lényegében abban áll, hogy egy erotikus szubsztátumot – mint amilyen az övé –, amely hatalmas mennyiségű energiát használ fel a szeretett tárgy hallucinatórikus bálványozására, a művészet fogalmaiba transzponál” – írja Mario Praz.⁶⁵ Egyik legújabb monográfusa, Alex Potts pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Winckelmann minden kortársánál erőteljesebben hozta összefüggésbe a görög meztelenséget a subjektív és politikai szabadság eszményével, s ezenkívül nem maradt rejtve előtte az abszolút szabadság sötét, erőszakos, konfliktuózus, halálos – túlzással szólva: sade-i – oldala.⁶⁶ Ám e tudást már csak homoerotikus motívuma miatt is el kellett rejtetni, s tanításának ezoterikus erotikus tartalmával szemben exoterikus heroikus tartalmára esett a hangsúly. A nemes egyszerűsége és a csendes nagyságra, a szenvedély és a szenvedés megbólázására, a méltóságra, a fegyelmezettségre, a fenségesre, a tetetlen szépségre. Kettős eszmény jelenik meg, a fenséges és a szép, amelyet Winckelmann történetileg is tagol a nagy vagy szigorú (Pheidiasz, Polükleitosz, Szkopasz, Mürón, Alkamenész) és a szép stílus (Praxitelész, Lüszipposz, Apellész) korszakának megkülönböztetésével, valamint elméleti keretet is ad neki a kétfajta grácia (báj, kellem), az égi és a földi közötti disztinkcióval, de egyetlen műleírásában is váltakozhat a kettő.⁶⁷

⁶² Winckelmann: A BELVEDEREI APOLLÓN LEÍRÁSA. In: Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. 101. Winckelmann egyetlen külön is megjelentetett műleírása ez, amelyet beépített AZ ÓKORI GÖRÖG MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉ-be is. Vö. GESCHICHTE... 364. k. A férfiidealok tipológiáját vö. GESCHICHTE... 159. kk.

⁶³ Vö. GESCHICHTE... 151. Winckelmann művészettörténetének második kiadásában részletesebben beszél erről a kétértelmű – mivel mindkét nem szépségét magába foglaló – szépségről, és kiegészíti a hermafroditák ábrázolásával is. Vö. GESCHICHTE... In: Johann Winckelmanns SÄMTLICHE WERKE. Von Joseph Eiselein, Bd. IV. Donauöschingen: Verlag deutscher Klassiker, 1825. 73. kk. Vizsgálódása esztétikai és történeti jellegű (például a Kübelé-kultusz szent cselekményét említő [orgiasztikus ünnepeiken papjaik önkijelöléssel szentelték fel magukat]), s nem érinti a felvilágosodás elutasító ítélete a kasztráció szokása felett, melyet Montesquieu képviselt az ENCIKLOPÉDIÁ-ba fölvetett, ízlésről szóló töredékében. ESSAI SUR LE GOÛT DANS LES CHOSES DE LA NATURE & DE L'ART. In: ENCYCLOPÉDIE OU DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DE MÉTIERS, 1757. VII. 765. Reprint: New York, Paris: Pergamon Press, 1969. Vö. még Winckelmann Riedeselnék 1763. máj. 22-én írott levelével. In: BRIEFE II. 320.

⁶⁴ Még egy évszázaddal később is így ír Justi: „Nem akarunk itt a sötét gyökereknek utánaámsni, noha a dolgot nem magyarázza, ha Goethe optimista módján, könnyedén elmenve a probléma mellett, annak örülnék, hogy Winckelmann »soha nem tetszik elevebbenéne, szeretetreméltóbbnak«, mint »a röpke pillanatokban, mikor a két igény, a barátság és a szépség vágya egyazon tárgyban lel táplálékára.«” WINCKELMANN UND SEINE ZEITGENOSSEN. II. 261.

⁶⁵ Mario Praz: ON NEOCLASSICISM. 49.

⁶⁶ Vö. Alex Potts: FLESH AND THE IDEAL. 5.

⁶⁷ Ezt figyelte meg Potts a leghíresebb winckelmanni *ekphraszisz*, A BELVEDEREI APOLLÓN LEÍRÁSA kapcsán. E váltakozás a leírásból vett idézetünkől is kitűnhetett. A mindenható férfias isten képét váltja fel a gyengéd szépségű *ephébosz*, a hérosz az érzéki ifjút, a szerető a szeretet tárgyát, az *erasztész* az *erómenoszt*, a nagyság a gráciát, „a fenséges selfet a szép self”. I. m. 174.

A görög meztelenség erotikus és heroikus⁶⁸ – szép és fenséges – formájában és kevert formáiban is Winckelmann számára a szabadság legfőbb szimbóluma. Noha a meztelenség és a szabadság kapcsolata nem rögzült allegorikus vagy ikonográfiai jelrendszerben, de a reneszánsz óta éppen az antikizáló meztelenség kapcsolódhatott össze modern szabadságfogalmakkal. Michelangelo DÁVID-ja a kortársak számára a köztársasági szabadságélmény szimbóluma volt.

Winckelmann-nál a szabadság értelme kettős, egyrészt az országok alkotmányára és kormányzására vonatkozik, másrészt arra, ami személyesen szabadságunkban áll. Politikai berendezkedés és a szubjektív lehetőségek köre. Ami az elsőt illeti, arról Winckelmann-nak kevés a mondanivalója, s Herder nem joggal bírálta a művészet külső feltételeinek elégtelenségéért, megemlítve, hogy a kultúrnépek kormányzatai nem (mint ahogy klímájuk sem) hasonlítanak egymáshoz.⁶⁹ Mégis jelentőséggel bír az a visszatérő megállapítás, hogy a politikai szabadság kedvező a művészetekre nézve. Nem abban az értelemben, hogy hozzájárult volna a felvilágosodás vitájához a szabadságról, hanem abban, hogy hozzájárult a művészettörténet létrejöttéhez – a „Kunstgeschichte” szó maga is Winckelmanntól származik –, amely sok egyéb feltételt mellett azért is tudott nagyszabású, önálló történetként megjelenni, mert integrálta és tárgyával összefüggésbe hozta a nagy történetírást A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ óta megszilárdult két alapvető témája – a politikátörténet és a hadtörténet – közül az egyiket. Az antik művészettörténeti ismeretek fő forrása nem is a történeti irodalom, hanem a szépirodalom, a természettörténet és az útirajz. (Ahogy Winckelmann fő forrása is Homérosz, az idősebb Plinius és Pauszaniász volt.) Az állam és a hadviselés történetétől eltérő történetek szabályszerűen a *kis* történetek körébe kerültek: életrajz, helytörténet, útirajz, genealógia stb.; vagy pedig nem a történetelbeszélés, hanem valamifajta rendszer formáját öltötték: filológia, gyűjtemény stb. Nem mindenki volt történész, aki a régiséggel foglalkozott, s az antikváriusi szemlélet kihívta a felvilágosodás historiográfiájának éles kritikáját. S noha a felvilágosodás történetírói integrálták a nagy történelemben a kultúra történetét (mint ahogy Bossuet egy évszázaddal korábban a vallástörténetet), ez részben a politikátörténettel, „a királyok történetével”,⁷⁰ de más részben éppen az eru-

⁶⁸ „...meztelen, következésképp heroikus, ahogy a görögök hőseiket elképzelik”. Winckelmann: GESCHICHTE... In: SÄMTLICHE WERKE VI. 200. Winckelmann itt idézi azt a helyet Pliniustól, amely e tekintetben megkülönbözteti a görög és római ízlést: „Görög szokás a testet fedetlenül hagyni, ezzel szemben római és katonához illő mellvértet adni rá.” TERMÉSZETRAJZ (XXXIII–XXXVII.), XXXIV. x. 18. 101.

⁶⁹ Herder: DENKMAL JOHANN WINKELMANN [1777]. In: Herder: WERKE II. 659. k.

⁷⁰ Voltaire, a felvilágosodás historiográfiájának megalapítója (vö. Eduard Fueter: GESCHICHTE DER NEUEREN HISTORIOGRAPHIE. München u. Berlin: R. Oldenbourg, 1936³. 349. kk.) ismételtelén él ezzel a szembeállítás-sal: a királyok (vagy hősök) története vs. a nemzet vagy az emberek története. A XIV. LAJOS SZÁZADÁ-RA KÉSZÜLVE AZ ÚJ SZEMLELET TÖKÉLETESEN KIFEJEZI Thieriot-nak írott 1735. július 19-i leveléből az alábbi részlet: „Amikor *kis történeteket* kértem öntől XIV. Lajos századáról, nem annyira az ő személyére gondoltam, mint a művészetekre, amelyek az ő idején virágoztak. Megvallom, jobban érdekelnek a Racine és Boileau-Despréaux, Quinault, Lully, Molière, Lebrun, Poussin, Descartes és mások életére vonatkozó résztelemek, mint az egész steenkerque-i csata. Csak a neve maradt meg azoknak, akik zászlóaljokat és lovasszázadokat vezényeltek; az emberi nemnek semmi haszna akárha száz csatából; de e nagy férfiak, akikről szóltam, tiszta és maradó örömet ajándékoztak azoknak az embereknek, kik még meg sem születtek. Egy tengereket összekötő csatormánának a zsillipje, Poussin egy képe, egy szép tragédia, egy újonnan felfedezett igazság százszor érdekesebb bármely hadjárat történeténél vagy akárhány udvari krónikánál. Tudja, nálam a nagy emberek járnak elől, és a hősök leghátul. Nagynak hívom elsősorban azokat az embereket, akik vagy a hasznosban, vagy a kellemesben tűntek ki.” VOLTAIRE LEVELLEI. Budapest: Gondolat, 1963. 25. k. Winckelmann azonban – e levél után két évtizeddel – nem az egyetemes történetnek ezzel az új szemléletével szembesült, hanem épenséggel a dinasztia-, diplomácia- és hadtörténet lett a kenyerere Bünaui gróf könyvtárában.

dícióval való vitában következett be. Momigliano szerint „...az enciklopédisták támadása az erudíció ellen valójában a történelem értelmének ügyében történt. Az antikvárius által kutatott témák: a jog, a politikai intézmények, a vallás, a szokások, a felfedezések – nagyon is felcsigázták az enciklopédisták érdeklődését. Úgy gondolták azonban, hogy az antikváriusok helytelenül kutatják ezeket, mert tengernyi apró részletbe merülnek el, és figyelmen kívül hagyják az előítéletek elleni harc fontosságát”.⁷¹ A felvilágosodás historiográfiájának kultúrtörténeti érdeklődése volt Winckelmann egykorú nagy francia sikerének legfőbb oka. A politikátörténet és a kultúrtörténet vitájában – amely végighúzódt a XIX. századon – művének az új diszciplínát legitimáló szerep jutott.⁷² De megalkotása idején az antikváriusi és a historiográfiai hagyomány szintézisében a szabadság politikai fogalma arra szolgált, hogy témájának, az ókori művészetnek, mint a nagy történetírás lehetséges tárgyának legitimációs deficitjét csökkentse.

A politikátörténet mégsem tartozik valódi érdeklődési körébe. Sokkal jobban izgatja a klíma befolyása; ott érvel, tekintélyekre hivatkozik, különböző tapasztalatokat és megfontolásokat tár az olvasó elé.⁷³ A politikai szabadság tekintetében – amelyről hatásához képest voltaképpen kevés szó esik A GÖRÖG MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉBEN – megelégszik a zsarnokság, az egyeduralom kizárásával, s úgy látszik, hogy Görögországban minden alkotmányos formában – monarchiában, arisztokráciában, demokráciában, de persze a polgárok összessége által kormányzott Athént szem előtt tartva, kitüntetetten a demokráciában – megvalósíthatónak tartja.⁷⁴ Ez valamelyest saját korára is vonatkozik, hiszen fölszabadulásként éli át, hogy a német despotiák világából Rómába kerül, s a pápai államban uralkodó nemtörődöm vélemény- és cselekvési szabadságról többször megemlékezik.⁷⁵ De a jelenkorban csak privát szabadságról van szó. Mint ahogy a barátság görög fogalma is modernizálódott, elvesztette politikai tartalmát, és noha abszolút, de „privát barátsággá” vált. A barátság erényét – mondja – „úgy tanulmányoztam, ahogy egy tudományos problémát kell tanulmányozni. A barátság számomra olyan, mint a szerelem, vagyis ha messze kerül a tárgytól, aminek szenteltem magam, még inkább növekszik, még szenvedélyesebb és finomabb lesz. Bátorodom ezt megvallani Önnek, tudván, hogy a régi időkben a szabadságot gyakran a barátság teremtette; tanú rá Arisztogeiton és barátja az athéniaknál, Menalipposz és barátja a szirakúziaiaknál”.⁷⁶ Vegyük ehhez hozzá a Bergnek írt

⁷¹ Arnaldo Momigliano: A RÉGISÉGBŰVÁRKODÁS EREDETE. In: *Orpheus*, V. évf. 1994/2–3. 129. Eredetileg: THE RISE OF ANTIQUARIAN RESEARCH. In: Momigliano: THE CLASSICAL FOUNDATIONS OF MODERN HISTORIOGRAPHY. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press. 1990. 71. L. még uő: ANCIENT HISTORY AND THE ANTIQUARIAN [1950] and HISTORIOGRAPHY ON WRITTEN TRADITION AND HISTORIOGRAPHY ON ORAL TRADITION [1961]. In: Momigliano: STUDIES IN HISTORIOGRAPHY. New York and Evanston: Harper & Row, 1966. 21. k., 219.

⁷² Winckelmann, „volt az első, aki megkülönböztette az antik művészet korszakait, és a stílustörténetet összekapcsolta a világtörténelemmel” – írta Jakob Burckhardt. Idézi Potts: i. m. 70.

⁷³ Gondolatmenetének ez a látványosan elavult eleme Herdertől Peter Szondiig mindig is kiváltotta a bírálatot. Vö. Johann Gottfried Herder: DIE KRITISCHEN WÄLDER ZUR ÄSTHETIK. ÄLTERES KRITISCHES WÄLDCHEN. In: Herder: SCHRIFTEN ZUR ÄSTHETIK UND LITERATUR 1767–1781., ill. vö. Peter Szondi: POETIK UND GESCHICHSPHILOSOPHIE I. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1974. 24. kk.

⁷⁴ Vö. GESCHICHTE... 130. kk., 133. kk., 42. kk., 87., 295. GESCHICHTE..., SÄMTLICHE WERKE. IV. köt. 24. kk. Ezzel a felsorolással össze is van gyűjtve minden lényeges hely, ahol a szabadságról beszél a GESCHICHTE-ben.

⁷⁵ Ugyanakkor súlyosan kizökkenti az alábbi: „Ezen a héten – írja 1760 februárjában – az Apollónnak, a Lao-koónnak és a Belvedere más szobrainak szeméremtestére bádoglemez akasztanak a csipőjükre illesztett drót segítségével. Föltehetően hasonló sorsra jutnak a Campidoglio szobrai is. Szamarabb kormányzat aligha volt még Rómában, mint a mostani.” Levél Muzell-Stoschnak 1760 februárjából. In: Winckelmanns SÄMTLICHE WERKE. Von Joseph Eiselein, Bd. X. FREUNDSCHAFTLICHE BRIEFE 1747–1768. 425. Ismeretlen okból ezt a levelet a Rehm-féle modern levelezéskiadás nem tartalmazza.

⁷⁶ Levél Wilkeshez 1765. február 22-én. In: BRIEFE III. 82.

eruptív levelet a barátságról, amely szerelem nélkül csak ismeretség. „...egy ilyen barátság, amely az emberi lét legszélső határát érinti, erőszakkal tör ki; ez a legfőbb erény, amely ma ismeretlen az emberek között, és a legfőbb jó is ennek birtoklása. A keresztény erkölcs nem tanítja, de a pogányok imádattal tekintettek rá, és ez hozta létre az ókor legnagyobb tetteit.”⁷⁷

Szabadnak lenni, ez Winckelmann számára azt jelentette: görögnek lenni. Foucault-val szólva ez a vágy szabadságát jelenti – nem áll tiltás alatt, nem bűn. De lehet-e valaki ógörög a XVIII. század 50-es, 60-as éveiben Rómában? A kérdéssel visszajutunk a múlttal való radikális identifikációhoz. A fenti két idézet nagyon sokat elárul ennek hatáiról és természetéről. Winckelmann görögsége a tudományba, a magánéletébe és az antik szépség szemléletébe szorult. Hogy ez az egész helyett rész, azt jól tudja, és e tudás teljes melankóliáját átéli. Ugyanakkor a tudomány, az élet és a szépségimádat határai elmosódnak az identifikációban, a szenvedélyes barátság túlnő tárgyán, és megeremti a distanciát, amely a műalkotások értelmező befogadásához szükséges, a rajongó műélvezet pedig megsemmisíti ezt a távolságot. A barátság pátoszát a tudománynak kell igazolnia, a tudomány pedig a vágy szolgálatában áll. Az érzékiségben aszkézis, az aszkézisben gyönyör; az önmegtágadás elutasítása, az erotikában heroizmus, a heroizmusban erotika mutatkozik. A történelmi tudás nemcsak ismeretet rendez el, hanem életmintát is kínál, „amely ma ismeretlen az emberek között”. Nyilvánvaló, hogy az identifikáció erős motívuma a visszatekintés egy olyan kultúrára, amelyben a homoerotikus vonzalom nem áll az elfojtás kényszere vagy a megtorlás fenyegetése alatt. A görögség ebben az értelemben a Winckelmann után következő kétszáz évben többek között egy szexuális preferencia kódjává is vált. Ehhez azonban meg kellett alkotni a homoszexuális személyiséget, s ez tőle még távol állt. S noha bizonyos, hogy e szerep XIX. századi kidolgozására élete és műve erősen hatott, mégis helytelen lenne visszavetíteni rá. Homoszexuális hajlama és magatartása nem jelent homoszexuális identitást. Winckelmann megértésének kulcsa nem a szexuális represszió és demisztifikáció rugójára jár. Ő a LAKOMA és a PHAIDROSZ világával akart identifikálódni. „...többet mondhattam volna – írja művészettörténetének előszavában –, ha görögök számára és nem egy új nyelven írtam volna, ami bizonyos elővigyázatosságra kényszerített. Ezért is hagytam el – nem szívesen – egy beszélgetést a szépségről Plátón Phaidroszának modorában...”⁷⁸ Az az erőszakos kitörés, amelyről a Berg-levéiben beszél, sokkal tágabb értelmű, sokkal veszedelmesebb, mintsem hogy egy adott kor szexuális normaszegésére redukálhatnánk. (Mely esetben minden megoldódna, ha szegény Winckelmannnt visszaröpítenénk az i. e. 8. és i. sz. I. század közötti Görögországba, vagy előre a XXI. század valamely, a szexuális identitáspolitikai tekintetében tudatos fertályára.) Az ő görögségképe még totális, és az erősz éppúgy jelent barátságot, pedagógiát, erényt, igazságosságot, filozófiát, közügyeket, hősiességet, szépségkontemplációt, mint szerelmet és szexualitást. A szexuális szabadság – amelyben egyként benne foglaltatik az azonos neműre irányuló vágy és a gyönyör egészen a szexuális önmegtartóztatásig jutó szabályozása – csak egy eleme a szabadságnak. A görögök utánzásának – a másolástól oly határozottan megkülönböztetett utánzásának – programja túlnő a művészetelméleti opción. A hi-

⁷⁷ 1762. június 9-ről. In: BRIEFE II. 233. Ugyanígy vélekedik a keresztény alázatról, amely szintén ismeretlen az ókorban, mert önmegtágadásból – erőszakos és az emberi természettel összeegyeztethetetlen felfogásból – áll. Vö. VERSUCH EINER ALLEGORIE BESONDERST FÜR DIE KUNST [1766]. In: SÄMTLICHE WERKE. IX. köt. 38.

⁷⁸ GESCHICHTE... 18.

res – korai – paradoxon, miszerint „*az egyetlen út számunkra, hogy nagygyá, sőt, ha lehetséges, utánozhatatlanná váljunk: a régiek utánzása...*”,⁷⁹ nem más, mint a régiekkel való azonosulás öntudatos – a későbbi rezniciótól még mentes – programja.

A következő nemzedék ezt a hagyatékot ki akarta terjeszteni a nyilvános életre. Franciaországban a politikai forradalom révén akarták újratehermenteni az antik életviszonyokat, s Winckelmann ÓKORI MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉ-nek új, használható fordítása még időben érkezett 1790-ben, hogy a legaktuálisabb művészeti kézikönyv lehessen. Ahogy a politikusok Párizst új, köztársasági Rómának, a művészek és művészetpolitikusok – nem utolsósorban Winckelmann hatására – új Athénnek képzelték, s teljesen az ő befolyása alatt azonosították a művészetnek a görög szabadság által létrejött fénykorát a forradalom által megteremtett szabadság eljövendő nagy művészetével.⁸⁰ Németországban megfordítva, nem a politikai szabadság hivatott létrehozni a nagy művészetet, hanem az új, „görög” művészet a görög életet. Erről Herder álmodott.⁸¹ Hogy magának Winckelmann-nak az identifikációja a görögséggel és a következő nemzedék nagy azonosulásai az antikvitással mennyiben találják el – bármit jelentsen is ez – a történelmi görögség stb. életvilágát, ahogy később megismerték és ahogy ma ismerik, azt nem vizsgálom. Megelégszem azzal, hogy idézem a görögség szemlélet következő gyökeres reformerének, Nietzschének – a nagy antimodern modernnek – egy megjegyzését: „*Winckelmann és Goethe görögjei, a keletiek V. Hugónál, Wagner Edda-alakjai, W. Scott XIII. századi angoljai – valamikor majd leleplezik az egész komédiát: minden minden mértéken felül hamis volt történelmileg, de – modern, valóban!*”⁸²

(Az ELTE Esztétika Tanszék Magaskultúra Kutatócsoportjának közleménye.)

⁷⁹ Winckelmann: GONDOLATOK... 8.

⁸⁰ Vö. Pommier WINCKELMANN...-könyvének VII. fejezetével: DIALOGUE AVEC LA FRANCE DES LUMIÈRE ET LA RÉVOLUTION. 199. kk. Példa lehet Jean Baptiste Wicar, Rómából hazatért festő 1794-es beszéde a Société republicaine des arts-ban, amely a beszédes nevű *Aux armes et aux arts!*-ban jelent meg. „*Wicar eljárása teljesen világos: abszolútizálja a »szabadságot«, amely Winckelmann-nál a »görög természet« konstitutív eleme, és ennek segítségével egyesíti a görög évszázadot a forradaloméval.*” I. m. 222.

⁸¹ „*A szép legérzeletelibb elmélete, a régiek egyszerűségével, méltóságával és erejével, ahogy Winckelmann fejtette ki, csak jelezheti azt, akinek jönni kell, a németek új Raphaeljének és Angelójának, akik görög embereket és görög művészetet teremtenek nekünk.*” Herder: DENKMAL JOHANN WINKELMANN. 673.

⁸² Friedrich Nietzsche: NACHGELASSENE FRAGMENTE NOVEMBER 1887 – MÁRZ 1888, 11[312]. In: Nietzsche: SÄMTLICHE WERKE, KRITISCHE STUDIENAUSGABE, Bd. 13. Hrsg.: Giorgio Colli & Mazzino Montanari. München: dtv, Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1980. 130.

Láng Zsolt

KOVÁCS EMMA SZÜLETÉSE

1

A v.-i rendőrség útleveosztályán elgyötört emberek várokozna az ablaktalan teremben, amelyet a népi humor Auschwitzként emleget. Az egyetlen széken a szolgálatos katona hortyog. Az új divat szerint fehér műanyag lap fityeg zubbonya zsebén, rajta filccel írt név: SZABÓ ISVÁN, a T hiányzik. A folyosóra nyíló ajtóban idős házaspár szorong, közöttük lányuk, akinek neve nem virít a mellén, én viszont ismerem: Ujj Évi, egykor az iskolai csapatban kosarazott, és még Holl Miskánál is magasabb volt egy fejjel. Nem tudni, a teremben szétszórt bolhairtótól vagy az izgalomtól égőn viszket a bőre. Az imént állt el a csuklása.

Az Ujj család tagjai hetek óta tervezgetik az utat, bár egymás között már csak babonáságból sem emlegették. Most, a szédítő lehetőségek előtt kapitulálva, igyekeznek semmire sem gondolni. Az ilyesmiben nagy a gyakorlatuk. Nem gondolnak semmire, miközben kisagyuk az ígéret kékjétől bizsereg. Talán még a túlvilágról is visszajárhatnak, csak legyen végre a kezükben!

Se a benti 50-es izzó, se a folyosói neon nem tud egymáson győzedelmeskedni. Végül összefognak, ám a közeledő sötétséggel szemben így is alulmaradnak. Ujj Évi vak-sin szeméhez emelve egy újságot, fojtott hangon olvasni kezd, de nem tudja befejezni a mondatot, a terem túloldalán kinyílik az ablakos ajtó, kivágódik az eddig behúzott vasrács.

Nevek röpködnek a levegőben, és mindenünnen érces vagy rekedt igenek felelnek. Évi a huszadik név után ismét csuklani kezd. Akkorát hukkan, hogy a katona is felébred, de ki törődik most ilyesmivel. Sorban felhangzik a három név, mire az egész családot előnti a nyugalom. Kint az utcán már nem is emlékeznek a levegőtlen teremre, bár még két sarok után is búzlenek a bolhairtótól. A harmadik saroknál Évi szóba hozza az újsághírt, és amikor befordulnak a házuk elé, anyja kimondja a verdiktet: egy nappal elhalasztják az utazást. Húsvétről maradt sütemény, főznek mellé jó tyúkhúslevest. Igen, már húsvét is elmúlt, de még felfér a télkabát. Egy darabig téblábolnak a kapu előtt, valahogy nincs kedvük hazamenni. Mindenféle butaság eszükbe jut. Szemetesek az utcák, ócska áporodottság csap ki a pinceablakokon, viszont szépek a város fölött elúszó felhők. Bárhol megállnák a helyüket. Nem beszélve a felhők között megnyíló csillagterről. Ami zavaró, hogy az éjszakák még mindig hosszabbak annál, mint amennyit gyönyörködéssel a fagyos ég alatt lehetne tölteni.

2

Évi jobb húslevest főz, mint az anyja, legalábbis apja szerint. A szomszédból kölcsönkéri az ételhordó termoszt, mert az övék rémesen kopott. Hosszas keresgélés után végül a negyedik lépcsőházban rátalálnak a keresett névre. A kicsi előszobában két bú-

csúzkodó asszonyság cihelődik, ők addig az ajtó előtt váraкоznak. Az apa, akit egymás között apjoknak szólítanak, egyre idegesebb. Az efféle helyeken a férfiak mellékszereplők. Ő különben is viszolyog minden ágyban fekvőtől, saját testét sem szereti pizsamában vagy pláne pucéron látni, de mindegy, ez más lapra tartozik. Egyetlen reménye, hogy megkínálják feketével és konyakkal. Meg se mukkan. Nem úgy az asszony! Megegyeztek, nem fogják szóba hozni a dolgot, persze, mérget vett volna rá, juszt is megkérdezi. Naná, ez birizgálta egész nap az orrát! Mint kéjes tüsszentés kitör belőle, miközben hangja édeskésen halk: mondd, Mariskám, a vejed boldog?

Mariska sógorasszony utálkozva elfintorodik, majd kitereli őket a konyhába, ahol amúgy kabátosan ülnek az asztal köré. Apjuk csak akkor gombolkozik ki, amikor a kotyogó alatt meggyullad a gáz. A műbőr székpárna kellemetlen hangon szelel minden mozdulatára. A sógorasszony a kályhának dőlve várja a kávé, miközben a kórházi viszonyokat szapulja. Úgy mesél, mint a vízfolyás. Apjuk arcán pirosuló foltok: allergiás a szilentre, ennek ellenére tegnap is, ma is megborotválkozott. A konyakot várja, megiszik legalább három kupicával, az asszony tartani fogja a száját. Különben is saját édeslányán mereng. Arról ábrándozik, hogy vele is megeshetne valami hasonló, és bár sok kellemetlenséggel jár, utóbb ki emlékszik a dologra!

Valamit kikiált a kismama, a sógorasszony kapkodva elcsavarja a gázcsapot, és besiet. Tanácstalanul üldögélnek néhány percig. Apjuk már nem bírja, felpattan. Tenyerével durván dörzsölni kezdi az arcát. Vádlón néz feleségére. Hogy a fészkes fenébe nem látta!? Az a gyerek még csak nem is szuszog! Gyerekszagot sem lehetett érezni, pedig ő arra kifejezetten kényes. Annak idején felfordult tőle a gyomra, a konyakra is akkor szokott rá. A sógorasszonyról köztudott, hogy nem normális, nem lehet normális sem a lánya, sem az unokája. Fújtatva toporog a szűk konyhában, az asszonyok jobbnak látják, ha engednek. Kutyafuttában a folyosóról köszönnek el, pénzt sem dugnak a pólyába, a termoszt is ott felejtik, pedig szomszédjuk a lelkükre kötötte, hogy feltétlenül hozzák vissza, ő is abban szeretne levest vinni a gyerekágyasnak.

3

A kisdéd, akinek születéséhez az újságban is gratuláltak, igazán normális csecsemő volt. Fogantatása körül sem akadt semmi hátborzongató: szokványos, alig háromperces aktus gyümölcse. Cili, aki a Vízafogó utcai gimnázium szertárában takarított, miután feltekerte, majd a szekrénybe állította a nap folyamán előszedett térképeket, megtette a halakat. Már rég hazament volna, de Zakariás, az iskolaportás reggel rákacsintott, hogy aztán ha elcsendesedik a járás, felmegy hozzá, várja meg. Jó sok szárított vízibolhát szórt az akváriumba, és előredőlve figyelte, mit rendeznek a halak. A guppik legeltek, mint a birkák, a neonok rá-rácsaptak egy-egy nagyobb darabra, majd fejre állva nyeldesték, a xifók előbb elkergették társaikat, azután úsztak az etetőgyűrű alá, a zebrák meg csak bénáztak ijedten. Cili rátapasztotta homlokát az üvegfalra. Ekkor toppant be Kovács Öcsi, a gimnázium helyettes karbantartója, aki abban a délutáni órában leendő apósának, az iskola igazgatójának elrepedt flekkensütőjét akarta meghegeszteni. Már délelőtt is beindította egyszer az apparátot, akkor viszont a háta mögül hasznos tanácsokat tüvöltöző főnöke tekintetétől egyszerűen nem tudott vas a vassal összeforralni. Lentről, az iskolaudvarról észrevette a fényt a szertáráblakban. Cilit gyerekkora óta ismerte, ugyanabban az utcában laktak. A lány illata a régi dagonyá-

zásokat juttatta eszébe, a békákkal teli holtágban, alig tízpercnnyire az utca végétől. Ám a szertárba nem miatta ment föl, a halak érdekelték. Beállt Cili mögé, mert egy nyitott szekrényajtótól nem fért mellé. Aztán a következő percben, talán a guppik násztáncától megmágneseződve, Cili hátára tapadt. Semmi nem járt a fejében. Mintha a szabályozás előtt az iskola helyén elterpeszkedő mocsaras folyóágból rángatna ki egy félmázsás vizát kopolyuínál fogva, úgy markolta Cili csontos medencéjét. Vágni kezdte a tenyerét, inkább átvándorolt a mellére. Cili eddig az akvárium falát csókolgatta, most kiáltozni kezdett. Szeretleek, szeretleek! Zavarta Öcsit, de nem nagyon. Az igazsághoz tartozik, hogy aznap kora délután volt egy másik, ennél sokkal kevésbé sikerült aktusa, és szabadulva annak nyomasztó emlékeitől, ő is örömmel kiáltozott volna. De mire kitérte a száját, Cili az élvezettől elnémult, és már csak rángatózott, vissza-visszatérő hullámokban, mint egy rezgő hangra állított mobiltelefon. A szertár impozáns faliorája, amelyet Perpéternek becézett a diákság, hatot ütött, bár ez egészen mellékes.

4

Kovács Öcsi először a nővérét akarta feleségül venni. Úgy tervezte, egyetlen gyerekük lesz, éppolyan, mint ő ötévesen. Már iskolába járt, amikor a nővéréről áttért az unokahúgára. Unokahúga is hajlandóságot mutatott, és egyszer megmutatta neki, hogyan végzi kisdolgát az orgonabokrok között. Bonyolultabb jelenség volt, mint amire számítani lehetett, hiszen valami a testben már a sugár megindulása előtt bozogni kezdett, nem kis fejtörést okozva Öcsinek. De a nőügyeihez visszatérve: már szakálla is kiserkent, amikor először merészkedett idegen királyság földjére. Ami csupán szófurdulat, hiszen Boros Zsófi sem volt teljesen idegen. Együtt jártak zongoraórára Mária nénihez, egy kivetkőzött apácához. Az egész város tisztelte azt, aki Mária nénihez járattja a gyereket zongoraórára. Mária néni pálcával mutogatta a hangjegyeket. Amikor az ujjukra koppintott, megrezsent focilabdányi kontya. Azaz csak az Öcsi ujjain koppant a pálcá, mert Zsófikával mindenki úgy beszélt, mintha féltett nipp volna, *handmade*. Ez a mézesház Zsófikázás Öcsire is átragadt. Az érettségi bulin is csak a puszilózásig jutottak, aztán hat évig jártak együtt, míg végül megülték az eljegyzésüket. Mind Borosék, mind Kovácsék a kárpótlások főszereplői voltak, és bizonyára a család hajdani főispános dicsőségének tudható be, hogy Borost, aki az elmúlt rendszerben szürke törcitanár volt, kinevezték a gimnázium igazgatójává, a tanári kar tetemes részének ellenkezésével. Zsófi nem került be a fővárosi egyetemre, csupán a kihelyezett fiókszakot tudta elvégezni, Öcsi még az annál is linkebb politechnikumot, ahol egyedül a tandíj beszedésére fordítottak gondot. Az eljegyzésen Boros papa kockás fedelű füzetéből felolvasta a következő mondást: „A házasságban titok rejlik, égi vagy földi, mindegy, legyetek rá kíváncsiak.” Az eljegyzés után Zsófi kijelentette, ezentúl Öcsi náluk fog aludni. Boros papa minden teketória nélkül beleegyezett, sőt könnyezve kijelentette, először egy fiúnokát szeretne, azután egy lányt, majd ismét egy fiút, és végül megint egy lányt. A Kovács szülők nem mentek el az eljegyzésre, mert Öcsi elfelejtett szólni nekik. Meglehet, lappangott valami régi ellenérzés bennük, még a főispános időkből, nem fontos.

Körülményesen és sikertelenül szeretkeztek. Zsófi soha nem volt elégedett, pedig Öcsi mindent a kívánsága szerint igyekezett csinálni. Zsófi azt olvasta, hogy amennyiben jobb oldalán fekvé fogadja a magot magába, fiúgyermeke fog születni.

Kovács Emma tehát hónapokon keresztül fiú volt. Nem is Emmának hívták, hanem Ernőnek. Tamásnak. Márknak. Miklósnak. Péternek. Dávidnak. Krisztiánandrásztánnak. Rajmundnak. Boros papa szép magyar nevet szeretett volna, Boros mama katolikusat. Öcsinek mindegy lett volna. Lelkesen bólogatott. Mivel Zsófi óráról órára váltogatta elképzeléseit, amit Öcsi támogatott, rég lejárt, vagyis kitartó igenlése legyűrendő ellenkezéssé fordult. Nem értem, hogy lehet valakinek ennyire ócska ízlése, szapult a égő homlokkal Zsófi.

Kovács Emma végtelen sugarú gömb volt, amely egyre tágult. Zsófi a névnapjára egy négyhetes pincsikölyköt kapott a barátnőjétől, rózsaszínű selyemmel bélelt kosárkában. Akkor volt az egész, hogy elfért a tenyerén. A háncson keresztül is megérezte a kutya szívverését. Megbabonázta ez az érintés, nem véletlen, hogy néhány napig Kovács Emma kutyakölyökhöz hasonlított. Június első felében már filmszínészre, arra, aki a pókembert játszotta. A templomi búcsút követő napokban olyan volt, mint a kised Mária karján a Szent Antal oltára mögötti freskón. Egyetlen óráig hétpróbás, ám szimpatikus bankárként integetett a távolból. A Szent István-napi ünnepek során a teljes magyar történelmi arcképcsarnok, a romantikus iskola festményeinek komor tónusában megörökítve, felkerült a gömb falára. A következő héten világnagyságok is csatlakoztak hozzájuk, többek között Einstein, akinek Zsófi csupán az arcképét ismerte, és úgy tudta róla, hogy kiöregedett rocksztár.

5

Kovács Öcsi a flekkensütő nélkül tartott hazafelé. Kissé oldalazva lépegetett kerékpárja mellett, mert nyilallt az ágyéka. Zsófi-val mostanában már ebéd után is lepihentek, bár ami azt illeti, pihenésről szó sem lehetett. Zsófi elhelyezkedett a jobb oldalán, következőképp neki a baljára kellett feküdnie, ami pedig nem volt javallott, mivel kilencedikes korában szívizomgyulladásra esett át. Tornából is felmentették arra az évre. Jobb lábát negyvenöt fokos szögben felemelte, és nagyokat rúgott a levegőbe. Egykémháás, egykémháás, mondogatta magában Nyéki, a goromba tornatanár hangján. Úgy tett, mintha ő is dolgozna, egykémháás, egykémhá... Arra ébredt, hogy Zsófi eltaszítja maga mellől. Már megint rám csináltál, dorgálta, és újabbat taszított rajta, hogy kényelmesen a hátára fordulhasson, és egyéb híján a gravitációra bízta a magocska révbe jutását. De azért ujjacskájával is besegített, sőt egy régi varázsigt kezdett dúdolgatni. Kicsi magocska, hatolj belém, kicsi magocska, hatolj belém, hallgatta Kovács Öcsi, majd újból elszenderedett.

Asítóva ballagott a Vihar utcán, az erős szeptemberi napsütéstől hunyorogva. Annak ellenére, hogy semmi sem árulkodott arról, hogy az utca lakóit kitelepítették volna, és helyükre mások költöztek: az ablakokból idegen szempárok lesték. Nem, mégsem idegenek, a szertár polcairól és üvegajtájú szekrényeiből számtalanszor ráköszöntek már. A Teri néni ablakából példának okáért a vadmacska bámult ki, Manci óvónéniéből a fülesbagoly, Semsey Ferikééktől a strucc, a hiúz meg Gózneréktől. A Kőlcsey sarkán a város egyetlen jelzőlámpája, amely gyerekkora óta ugyanolyan lassan váltott pirosról zöldre, Gonzóra, a félszeművé lett orangutánra emlékeztette. Pallay piszkálta ki a másik szemét, és egy ferencjóska ezüstpengőért árulta. Az utca kétharmadánál, a suszterájjal szemben Krisztus-kereszt állt még abból az időből, amikor ott húzódtott a város határa. Krisztus zöld szeme mintha közölni akart volna valamit. Öcsinek

mindenesetre azt jelezte, hogy csupán négy ház, és hamarosan hazaér. A kőkereszt tején madár gubbasztott. Szemhéját leeresztette, mint valami rezignált, önhitt író: ha a világ új szenzációért lelkesedik, ő csak legyint, rég megírta már! Én viszont önteltség nélkül mondhatom: a madár nevét is tudom. Mindenki Jókainak hívta. Az igazsághoz tartozik, hogy a városban nem sok madár élt, amióta Nyéki Kálmán, a Sportiskola későbbi igazgatója, egy főtitkári látogatás alkalmával, valamikor a hetvenes évek elején, idegen ötlet nyomán vörösre festette őket, anilinnal. Akkoriban a vörös volt a hűség színe. A madarak viszont elmenekültek, a maradék viselkedésében pedig zavarral vegyes agresszivitás mutatkozott. Zakariás a megmondhatója, hányszor kellett üveget hívnia, mert volt egy ablaka a gimnáziumnak, a Vízafogó utca felőli oldalon, az első emeleten, a csatorna mellett, azt havonta bekamikazézták.

Kovács Öcsi a gimnáziumból behunyt szemmel is hazatalált volna. Mintha nedves, ezüstlő masszából font vékony fonál csévélné haza. Pedig igazán nem csekély mennyiségű veszély leselkedett rá. Bár V.-ben ritkán történtek balesetek, amennyiben a várost akár csak közepesre nagyítanánk, a számuk ijesztően megnőne. Uszkaiek házának csepei közül legalább három készült azonnal lezuhanni, nem beszélve az öreg Surányi néni viskójáról: egyik fala leheletnyi földrengéstől kidőlt volna. Azon a délutánon is legalább hárman vezették részegen autójukat, egyikük végül a folyómederben kötött ki, a Várdomb utcai mellvédet áttörve. Öcsit is elgázolhatta volna. Ugyanakkor az emberi test belső katasztrófáiról sem szabad megfeledkezni. Előfordulhatott volna, végül is egy fárasztó nap után volt, hogy agyában elpattan egy erecske, vagy leáll a szíve. Mi több, nem mondható nullának a valószínűsége, hogy meteor zuhan a fejére. Végül nem iktathatók ki az utcai megmozdulások, spontán tüntetések: a kiszámíthatatlan tömeg akár ártatlan embereket is agyonverhet. Ha nem letről, hanem egészen fentről, teszem azt, föld körüli úrállomásról követném Öcsi útját, be tudnék számolni egy akadályokkal, elágazásokkal, kelepccékkel teletűzdelt labirintusról, amelyben a célpont elérése sokkal valószínűtlenebb, mint amennyire magától értetődő a v.-i lépték szerint.

Mivel még sütött a nap, biciklijét betolta a fáskamrába, majd anélkül, hogy köszönt volna szüleinek, akik már beültek a tévé elé, felmászott a meggyfára, a maga eszkábálta kényelmes fészekbe. A verebek hangoskodni kezdtek az eresz alatt. Leakasztotta a csúzlíját, kavicsot kotort elő egy konzervdobozból, és a csatornába lőtt. A bádog nagyot koppant, aztán csend lett.

Fönt az ég kivilágosodott, mint óriási vetítővászon. A fény zuhogott fölfelé, sötétségben hagyva a kertek alját. Vakító villanások kergetőztek dühösen és nevetve. Nem találtak egyetlen felhőt, amin megtelepedhettek volna, így a fölfelé szálldosó porszemeket izzították csókjaikkal. Öcsi is vágyakozott: föl, az ég tetejébe. Húsz éve dagasztotta ábrándjait, és minden leugráskor elöntötte a remény, hogy lebegni kezd, egyszerűen lassan és ünnepélyesen zuhanni az ég mélye felé. Mivel folyton találmányokon törte az agyát, úgy képzelte, hogy elektrosztatikusan kellene feltöltődni. Lehunyta szemét, mutatójúját a feje fölött kibökte a meggyfa szabályos gömbjéből, és mélyeket lélegezve elképzelte, ahogy egy hatalmas ebonitrúd megérinti, mire ő papírdarabkaként szállni kezd az ég felé.

Káposztás kocka illata kavargott az udvaron, Öcsi gyomra hangosan megkordult, pillái kipattantak. Szemtükrén felragyogtak a csapongó porszemek helyébe lépő csilagtünetemények. Aki élt alföldi kisvárosban, tudja, milyen sok felfér belőlük a messzire lenyúló égre. A Göncölszekeret Öcsi Libának hívta, a Fiastyúkot Szemölcsnek. Ami a térképeken Kis Medve, azt Vízipóknak, ami Kassziopeia, azt Kisnyolcasnak mondta.

A Lant mindegyik csillagát külön végiglátogatta teleszkóposan kihúzható távcsövével. Tavaszvíz, Vadvirág, Könny, Giliszta, Vakondfűl, Stüszivadász, így szólította őket. Ha jókedve volt, megállás nélkül adta a neveket, és másnap mindegyikre emlékezett.

Elkapott egy vízszintes ágat, majd ellódult, és nagy ívben előrelendült. Egyetlen percig, a sötétség felett lebegve úgy érezte, hogy megbomlott a föld ereje, és kivételesen elengedi őt. De sok volt neki aznapra annyi képzelgés, karja is elgyengült, lehuppant a földre.

És ahogy lehuppant, abban a pillanatban Kovács Emma végtelen sugarú gömbje negatív robbanásként kétmillimikronnyira zsugorodott.

6

A gömb összeomlásának pillanatát újabb, ezúttal pozitív irányú robbanás követte. Ennek az új, táguló gömbnek a neve nem volt más, mint éhség. A két millimikron nagyságú Kovács Emmára rátelepedett az evés örülete, és mindent bekebelezett, amit csak ért. Mámorosan tapasztalta, hogy ebben a fergeteges zabálásban milyen könnyű társakra találni, és milyen könnyű egyezsre jutni velük. Szédületes iramban fonódtak-kötődtek össze az új vezetékek, épültek az új csatornák, vájattak ki szájak és gyomrok. Nagyfokú egyetértés, olykor nemes szolidaritás hívta egybe a munkálkodókat, mint ha egyazon dallam zengne bennük. A tervet senki sem ismerte, mégis a tervszerűség diadalaként növekedtek a karok, hogy megragadhassák a táplálékot, burjánzottak elő a lábak, hogy eljuthassanak a friss mezőkre, pezsegték az agyak, hogy kimódolják a legcsiklandóbb ízeket, amelyek a lanyhuló gyomorba új nedveket fecskendeznek. Kovács Emma a végtelen sugarút akarta visszaszerezni, centivel sem kisebbet.

Mire Öcsi megette a második tányér káposztás kockát is, Kovács Emma, túlszárnyalva a várakozásokat, akkorára dagadt, mint egy hangyatojás, alakra pedig azokhoz a turcsányokhoz hasonlított, amelyeket Öcsi, orrából kipiszkálva, tucatszám fricskázott a levegőbe kényelmes fészkeből. Mire Öcsi megitta mentateáját, fogat mosott, és lefeküdt, a hangyatojás átgurult új hazájába, és épp annak idegen éghajlatával ismerkedett; összecsinálta magát az izgalomtól, amikor egy idegen, akibe beleharapott, nem-hogy visszautasította volna közeledését, de óvó mozdulattal ernyőt bontott a feje föl.

7

Kovács Öcsi egykori barátai szégyelltek visszatérni a parittyázás, a pitykészás, a lepkefogás, a fára mászás világába. Mit szólnának a gyerekeik, ha a tízpontos pitykét két méterre sem tudnák pattintani? Ha a bige helyett akkora luftot ütnének, mint egy ház? Öcsinek nem akadtak új barátai sem, így aztán senkinek nem tűnt fel, hogy folyton otthon kuksol. Mi több, Zsófi sem hiányolta. Észre sem vette, hogy hetek óta nem járt náluk.

A meleg, mézszínű őszi délutánokat fészkeben töltötte, és távcsövével tanulmányozta az új verébgeneráció életét. Ugyanaz lett megint, aki volt, mielőtt Zsófi kiszemelte magát.

Október utolsó napjaiban lehűlt az idő. Megsárgultak a levelek, és egyetlen éjszaka alatt lehullottak. November dérrrel és zúzmarával érkezett. Végképp elmaradt a rég-

óta várt bőséges őszi esőzés, a föld kopogásra fagyott. A Kovács család világitásra készült. Ilyenkor Öcsi nővére is hazajött az ország másik végéből, ahol egy bányavállalatnál volt geológus, férjével együtt. Az elmúlt évben a duplájára hízott, mert irodai munkát kapott, nem járt terepre.

Kovács Öcsi szerette elnézegetni a gyertyalángokat, gyufaskatulyákban összegyűjtötte a lecsurgó viasz furcsa alakzatait. Elidőzött a házilag barkácsolt lámpásoknál, amelyek a szélről óvták a fázós lángocskákat.

Családjá komor hangulatban készült a délutáni kivonulásra, amiből azonban ő semmit nem vett észre. Apja ugyan vészterhesen odaszólt neki, de már csak induláskor, miközben betuszkolódtak Škodájukba, nem is érdemli meg, hogy magukkal vigyék. Megkérdezte tőle, miért mondja ezt, mire apja azt felelte, tudja ő azt nagyon jól.

Szóltanul álltak a sír körül. Kisvártatva sógora átment saját rokonainak a sírjához, és ők magukra maradtak. Akkor anyja elkezdte. Szikrát szórva sziszegte: mi van Cilivel? Öcsi nem értette a kérdést, miközben persze rögtön leesett neki a tantusz. Mi lenne?, kérdezett gépiesen vissza. Anyja arca némán tombolni kezdett. Jól ismerte ezt a fázist, illetve a rémes elkövetkezőt, nem csoda, ha segélykérőn tekintett nővéreire, majd apjára. Apjára mindig számíthatott: megőrizte semlegességét, és előbb vagy utóbb pártjára kelt. Most azonban számon kérően ráncolta homlokát, aztán, mint aki nem győzi kívánni, hogy a megkezdett jelenet csúcspontjára hágjon, gőzként kicsapott: te semmirekellő! Öcsi anyja dühös lett, amiért megelőzték, lihegve előresietett, és szinte összefüggés nélkül szórta jelzőit arra a mocskos, repedt sarkú, hibbant kis kurvára.

Ribanc, szúrta közbe a nővér. Öcsi most hallotta először ezt a szót, nővére arcáról azonban leolvashatta jelentését. De azért értetlenkedve felhúzta szemöldökét, mert sokszor tapasztalta, hogy nővére olykor a begéért taslikról is megfélemedezik, ha valamit nagy garral elmagyarázhat neki. Ribanc, ostoba szajha, cipzáron jár a bugyija, vette vissza anyjuk a szót.

Kovács Öcsi behúzott nyakkal állt a sírok közé szorítva. Egyre kisebb lett. Letaglózta a hír, amit ő is sejtett már legalább két hete. Cili állandóan kerülgette, a műhelyben is többször lent járt, és ha elmenekült előle, márpedig mindig megtette, utána küldött egy jellegzetes mozdulatot, mintha képzeletbeli pocakot simogatna. Persze ha nem is az igazival, a vakeszével legalább mindenre rájött. Miért kellett neki aznap délután bemenni a suliba? Ha nincs az a flekkensütő, vagy ha Zsófi békén hagyja, vagy ha nem ég a villany, vagy nem pillant fel, vagy ha Zakariás beriglizi a kaput... Két hét önáltatás nehéz homokja zúdult a nyakába. Azt remélte, semmi sem történt, a langyos nyári esték örökké tartanak.

A sírok közül kilátott a kavicsos útra, ahol feketébe öltözött öregasszony, egyik lábáról a másikra döntve testét, lassan csikorgott feléjük. Fázósan megrázkódott, mert meztelennek érezte magát. Cili hasa olyan, mint egy röntgengép... Ott áll a vizslató szemek előtt, és hiába is igyekszik ágyékát eltakarni, szél lapogatja fenekét, foltos pizsama csüng a kezében, görcsösen gyűrögeti, orrában a nyugtalanító illata, amit vélhetőleg nem csupán szülei, hanem már a szomszédok is éreznek. Elöntötte a verejték. A nekilöduló fagyos szélről megborzongott. Remélte, estére belázasodik, és ágyban maradhat. De az sem lesz jó, mert anyja mellette marad, ápolja, és vesébe látó szemmel fürkészi. Nincs előtte titok. Mindentről tud, mégis tovább ostorozza, mondjon el mindent. Oda a világitás szokott hangulata. Hiába álmodott a gyertyákkal... Kísértesen füttyörészett a szél a csövekből hegesztett kereszték sípjain. Bárcsak beszakadna alatta a föld! Talán az is megoldaná a helyzetet, ha elmozdulna egyetlen apró göröngy.

Csakhogyminden betonból van, tollseprűvel gondosan letakarítva. A sírfedél fogantyúi annyira rozsdásak, hogy vasmarokkal sem lehetne megmoccantani őket. Érdekes, jutott váratlanul eszébe, hogy ők soha nem szokták a halottakat emlegetni. Legfeljebb a sír állapotáig jutnak, a temető gondnokának munkájáig, a koszorúk minőségéig; a sír lakóiról egyetlen szó sem esik.

Anyja elhallgatott, aztán kérdezett valamit, amire nem tudott ugyan válaszolni, de legalább ő is megszólalhatott.

Hányadikban van?

Honnan szedsz ilyesmit?

Ugyan, fiam, a verebek is ezt csiripolják.

Anyjának szavajárása volt, és amikor kimondta, különösen ezzel a csiripoljással, tudható volt, hogy már nem a dühe uralja. Nem lehet sokban, felelt a fia helyett. Hangjából is elszállt a düh, töprengő lett, mint akinek másvalamin jár az esze. A jelenen túli, kedvező állapot, beindulnak a kerekek, és örölni kezdik a megoldás csirizéhez a lisztet.

Kialakult a szokott családi kupaktanács, mindenki leteett valamit az asztalra, előjött a közös gond jegyében fogant ötlet, amivel így vagy úgy közeledni lehetett a megoldáshoz. Homályos és bonyolult kérdéseket is sikerült megoldaniuk, mert amennyiben nem találtak is azonnal kézzelfogható eredményre, kimozdultak a letargiából, és mozgásban lévén, új szemszögből nézhetek a dolgokra. Amikor nagyanyja rákos lett, és mindannyian tudták, hogy nincs segítség, akkor is sikerült a holtpontra túllendülni, nagyanyját is meggyőzték, hogy az operáció mellett döntsön, ami értelmetlen volt amúgy. De aztán a temetés olajozottan sikerült, a toron még Öcsi is megivott egy pohár konyakot. Mire sógora visszatért, vége lett a vicsorgásnak; határozottan jó hangulatban zötyögtek hazafelé.

8

Cili délután hatra érkezett, annyit mondott neki Öcsi a telefonba. Öcsi anyját máskor is látta már, büszke asszony, amikor a krumplit válogatta a piacon, akkor is egyenes derékkal hajlongott. Nem sokat teketóriázott a bemutatkozással, rögtön odanyúlt a hasához.

Cili azzal a csalánsamponnal mosott haját, amit még karácsonyra kapott Zakariástól. Egyébként szappannal szokott. Puffos ujjú, bolyhos szvetterét vette fel. Alulra a csipkés fekete bugyit, minden eshetőségre számítva. És igaza volt. A szemét is kifestette fekete ceruzával.

Öcsi anyja felrángatta a szvetter alatti fehér blúzt, úgy dugta be meleg tenyerét a szoknya és a bugyi korca alá. Puha, mondta lányának, aki még maradt néhány napot, mert a bányavállalatnál valami szerencsétlenség miatt leállt a munka, csak a férjének kellett visszamennie. Nézd meg te is!

Nem, nem puha, így Öcsi nővére, miközben már az ő keze is bent járt a szvetter alatt. Itt egészen kemény.

Cili is meglapogatta saját hasát, és bólogatott.

Végül Öcsi anyja rátalált a pontra, megtorpant a tenyere, az arca elkomorult. Kemény, bölintott sötéten. Cili erre kigombolta szvetterét, lejjebb tolta bugyiját, hogy jobban a hasához férhessenek. Jelen volt Öcsi apja is, aki a kényszerűen félbeszakított műegyetemi tanulmányai után a Vasudvar porcelánrészlegén lett eladó, és egyrészt jó szem volt az áruhoz, másrészt a vásárlók nyelvét is kiválóan értette, azaz tudott az emberekkel bánni. A legmakacsabbakat is meggyőzte, hogy a repedt kancsó előnyös vásár,

és különben is, az a kis repedés csupán karcolás, hamarosan le fog kopni a használat-tól. Neki meg se kellett tapogatnia a hasat, látta rajta, mennyire kemény.

Valóban, Cili hasában Kovács Emma már egy borsószemnél is nagyobb volt. Legin-kább három összefőtt tarhonyához hasonlított, egy nagyobb, két kisebb. Mintha meg-érezte volna az érdeklődő tekinteteket, kidüllesztette mellét. Mámorító, napról napra mámorítóbb volt számára az élet. Az ősi, végtelen sugarú gömb nem robbant szét egé-szen, emléke ott rezgett az éterben, vagyis az éter minden részecskéje rezgésszámában őrizte a nyomokat.

Sok-sok óra követi azt a délutáni hatot Perpéter számlapján, valószínűleg több tíz-ezer, amikor Kovács Emma saját fülével meghallja ezeket a rezgéseket. Egy férfi suttog neki valamit, és abban a suttogásban, no meg a lehelet ánizsillatában, amelytől egyébként már többször lehullott róla a ruha, megbizonyosodik a végtelen sugarú gömb lé-tezéséről. Micsoda délután az! Eszeveszett boldogság bíborlik egén, annyi, hogy össze kellene kürtölni az embereket, jöjjenek vödörrel, pokróccal, vigyenek, jut nekik is. Reggel még nem volt szerelmes, délben sem, délután már igen. Nem is érti. Napo-kig tündöklik a fény, se éjjele, se nappala. Éjszaka teleír négy füzetet. Másnap reggel alig tudja kiolvasni a szavakat. Nem boldogul a történettel, amely pedig másóságosabb, iszonytatóbb, tündökletesebb, tömörebb és titokzatosabb a többinél. Á, megírja más!

A három összefőtt tarhonya az izgalomtól ismét összecsinálta magát. És ettől egy pil-lanatra elernyed, ám sietve peckesedett. Cili hasán megrebbent a bőr. Ott, bökött rá Öcsi anyja, de úgy, hogy ujjja nem torpant meg a bőrnél, hanem messziről szerzett len-dülettel becsapódott.

Meg kell ereszkedjen, amíg kemény, addig tapad!

Az apa ötlete volt a konyhaasztal, ő segített Cilinek a hokedliről fellépni, majd a konyhakőről feltápáskodni. És ő tapogatott elsőnek. Inkább emelgessen, mondta Öcsi anyja.

Kovács Öcsinek nem jutott semmi használható az eszébe. Szégyenkezett, amiért épp ő ennyire tehetetlen, holott neki kellene elől járnia. Bezzeg a nővére! Igen tájéko-zott ezen a téren, most derült ki, mennyire jártas. A sezlont is ő javasolta, mert-hogy csak alá kell nyúlni, kényelmes a fogása, és ha ráül valaki, máris nehezebb, sőt az is számít, hová ül. Végre Öcsi is szolgálatba állíthatta magát. Kitalálta, hogy ugrálni fog az ágyon, lökésszerű rezonanciát idéz elő, attól a hidak is leszakadnak. Ám apja lebeszélte, féltve a rugókat. A lényeg az erőlködés, pattogott a nővér, izzadni kell.

Cili nagyokat nyögött, lássák rajta az erőlködést. Arcát elöntötte a vörösség, később valami lassú nedv folyni kezdett a combján, megrémült. Csupán a hátáról lecsurgó iz-zadság; semmi eredmény. Öcsi anyja jött megint az új ötlettel, hogy valami direkt rá-hatás kellene, pontosabb, ami ott hatna, ahol arra szükség van. Ő már tudta persze, mit akar, de szerette volna, ha nem neki kell elkezdenie. Lánya kitalálta a gondolatát, és miután rászólt Cilire, hogy markolja össze és tartsa föl a gönceit, jobb öklével, amely-ből kiállt középső ujjának bütyke, villámgyors mozdulattal odadöfött.

Nem vették el türelmüket az egész este folyamán, és ha olykor egymásba gaba-lyodtak, annak csupán az volt az oka, hogy mindannyian egy akaratban álltak, a bizo-nyítási szándék közös volt, és jelezni akarták a többieknek, hogy minden tőlük telhe-tőt megtesznek a siker érdekében. És ebbe az örvénybe Cili is beleszippantódott, már ő is kétségesen püfölte a hasát. Mulatságosan, mintha labdáról, folyton visszapattant az ökle. Ekkor Öcsi apja, megelégetve a sok pontatlanságot, egy kimért jobb csapot-tal, rövid ívben, de teljes erejéből odaszózott. Cili összegörnyedt, egy másodpercre el is veszítette az eszméletét, térdre hullott, de máris felkapta a fejét, hogy semmi baj, sőt

talán most... Igen, igen, megpuhult, és önkéntelenül kibuggyanó könnyein át nevetett rossz fogaival. Öcsi anyja mohón odakapott. Feszülten figyelték. Nem, nem lazult, hozta meg az ítéletet. Cili arcára ijedt árnyék hullott, de azért készségesen emelte föl rongyait, és fordította hasát ismét a vasudvaros eladó felé.

Kovács Öcsi egyre ingerültebben toporgott a konyhaasztal mellett. Bár igyekezett elhessenteni, maga előtt látta azt a jelenetet, amikor apja dühösen szétszedi a propelleres repülőt, amit ő a varrógépből szerelt össze, egy tizenegy éves kölyökhöz mérten mérnöki pontossággal, mesteri találékonysággal, ezt még apja is elismerte. Bántotta, hogy megint tönkretesznek valamit, amihez neki mégiscsak köze van. Dühös lett apjára, aki mindenben Jani akar lenni, közben meg alapvető szereléseket képtelen megoldani. A szeme sem jó már, célozni is rest. Erre aztán megelőzve apját, indulatosan odacsapott, mert látta, hogy legalább kétujjnyival lennebb kellene. Ő kétujjnyival lennebbre célzott, és telibe talált. Cili ezúttal valóban elájult. Ijedten mosták föl, leültették a sezlonra, Öcsi nővére konyakkal kínálta, később teával itatták. Abban egyeztek meg, hogy másnap folytatják. De addig is, Öcsi anyja mustármagteát és forró fürdőt javasolt. Van fürdőszobátok? A csapvíz nem elég meleg, forrósíts hozzá a kályhán. És holnap, sötétedés után gyere.

9

Kovács Emma a mámor állapotában mindig eljutott a filozofikus gondolatokig. Azon morfondírozott, hogy a világban egyenletesen eloszló gondoskodás minden kezéhez állót elhalmoz jóságával. Vagyis ha a gondoskodás számára egy létező megmutatkozik, akkor a létező már eleve „kézhez álló” lesz. A ráirányuló figyelemtől egészen megrészegetett. Aztán az első ütéstől megpillantotta a csillagokat. Nem értette, miként jelentek meg ismét: azelőtt a végtelen sugarú gömb falán ragyogtak. Nem meglepő, ha nyomban a remény is megérintette lepkeszárnyával, no, kislány, elérte azt, amit annyira akartál, visszaszerezted gömbödet. Ám kisvártatva a csillagok helyére fekete-ség költözött, és a három összefőtt tarhonya a fájdalom fagyos szennyében rángatózott. A vágyak sejtelmes suttogásával és az egyezés nemes ezüstszálaival összeszőtt sejtek szinte tékozló hányavetiséggel szaladtak volna szanaszét. Ami eddig kényes egyensúlyban összeállt, világgá ment volna. Jelenbe lépett a múlt, jövő burkolta az ősit. Kovács Emma a Krisztus-keresztben gubbasztó Jókaira hasonlított, akinek borzos hátán lábak nőttek, és ha elszállt, úgy látszott, a hátán repül, farkával előre. Megbomlott az anyag, és vele együtt az idő is. Isten se tudott volna kiigazodni ezen az összevisszaságon. Megmondhattam a madár nevét, ám arra semmi reményem, hogy belelássak Kovács Emma fejébe. Csak sejthetem, miket képzelt maga elé. Mindenesetre ott állt egy ló előtt, a Vihar utcai egykori suszterájjal átellenben, háttal a keresztnek. A ló az úton feküdt. Olykor felemelte fejét. Nem, először még állt. Mellette szekér, a szekér körül fahasábok. Borostás, kocsmaszagú férfi verte a lovat karnyi vastag rúddal. A jelenet szereplőit azt is jelzik, mennyire megállt az idő V-ben: akkor is fával fűtenek, és lovas szekerek közlekednek az utcákon. Egyetlen változás a képből a suszteráj helyén megnyílt internetcávézó. A fuvaros megállás nélkül püfölte a ló fejét. A ló szeme vérben úszott, de a szemgolyóit kiemelkedtek a vértöcséből, és tisztán néztek Kovács Emmára. Kire másra nézhettek volna? Ott állt Terike néni, de csak nevetett. Góznér Pityu bácsi is. Kodra Dezső is nevetett, miközben átköszönt neki, szia, Emike, ugye nem lógtál el a suliból! Mellette meg a felesége, Kodra Ica néni, aki ugyan most sem volt színjőzan, mégis barátságosan mosolygott; ha igazán felöntött a garatra, bement az osz-

tályba, és képes volt vézna karjával véresre pofozni Túróczit meg Kádas Julit. Nevetett a névrokon, Kovács Enikő, a Kovieni is. Az igazsághoz tartozik, hogy Kovács Emmának soha nem volt humora. Dermedten nézte, ahogy a kocsmaszagú lihegve csápolja a ló fejét; kosztól retkes, zubbonyserű kabátja suhogó, idegesítő hangot adott... Az isten faszára!, ezt ordította. Kovács Emma nem volt templomba járó, nem szokott imádkozni sem, de a szótól fagyos villám hasított belé. Befogta a fülét. Szemét nem akarta eltakarni, mert attól tartott, hogy a következő ütés őt éri. Tovább kellett volna mennie, de nem bírta ellépni. Nem sejtette, hogyan fog ez a nap befejeződni. Hazajut-e egyáltalán? Aztán megszokta a látványt, sőt bosszankodni kezdett: ha a ló képes a legdurvább ütlegeteket is elviselni, nem rüg, nem harap, nem szalad el, akkor ezzel az erővel miért nem fogad szót, miért nem teszi meg azt, amitől a kocsmaszagú dührohama lecsillapodna. S bár hamarosan hazaért, mert egy arra járó szomszéd kézen fogta, és hazakísérte, a történet egész este tartott, egész éjszaka, másnap is. A mai pillanatig tart. Továbbra is kérdés, hogy amennyiben nem bír visszarúgni vagy elrohanni, akkor miért nem hal meg? Szinte ez volt a legiszonytatóbb. Miért nem döglök meg? Ismerte a választ, tisztában volt vele, miközben halvány dunsztja sem volt.

A második ütés is váratlan volt, a harmadik szintén. A negyediket már várta. Mi a csoda!, hökkent meg, és összeszorította a fogát, azaz makacs eltökéltséggel megkapaszkodott. Nem tett semmi különöset, nem rendelkezett semmilyen taktikával. Talán nem is ő, hanem ami a végtelen sugarú gömb visszaszerzésének vágyából kialakult, igen, a düh, a csökönyös düh épült benne betonoszloppá: átkarolta. Egy felnőtt ember, ha két percig nem vesz levegőt, megsejti elszántságának komolyságát. Hogy mennyi két perc? Nyolc ingajárat Perpéternél vagy egy közepes hosszúságú mondat. Soha nem az ütés tette próbára, az szinte jólesett neki, hanem az azt követő visszahatás, amely a környező, rugalmas falaktól nyerve energiáit, felnagyította a hullámok erejét, a rezonancia tehát önpusztító diadallal törhetett a mélybe, mint felkorbácsolt szökőár, amely képes az óceán minden vizét a partra kicsapni.

10

Zsófi hetek elteltével, akkor gondolt először Öcsire, amikor fülébe jutott Cili állapota. Dührohamot kapott, toporzékolt, a rosszullegig jutva. És miközben a vécékagyló fölé hajolva öklendezett, mint szappanbuborék, kiszínesedett benne a gondolat: rosszulletének valódi oka nem lehet más, mint a vágyott terhesség. Érezte, a hasa is nagyobb a szokásosnál. A melle is. Sőt tejcepp gyöngyözött a bimbóján. Ha jól utánaszámol, már több dátuma is elmaradt.

A patinás nevű nőgyógyász, Batori Gábor karján aranylánc csillogott. Zsófi miatt jött be a rendelőjébe karácsony másnapján. Reggel óta izgatottan várakozott. Zsidó fiú, toldotta a névhez Zsófi mamája lehalkított hangon, mint aki ruha alatt rejtegetett fekélyről számol be. Bár nem tiltották, hogy szóba álljon vele, anyja hangja és arckifejezése eltántorította. Pedig Gábor szívesen udvarolt volna neki, amúgy pedig ő is megbámulta az iskolai kosárlabdameccseken a palánk alatt kifeszülő karcsú fiútestet. Gábor valószínűleg Zsófi miatt lett nőgyógyász. Mi mindent össze nem fantáziál egy elutasított szerelmes?!

Nagyképű dumával leplezte zavarát. Az orvostudomány a női test tanulmányozásával érte el legnagyobb sikereit. Egyértelműen bizonyított tény, hogy az ember hormonális rendszerét a női szervezet szekréciós termékeim sikerült eddig a legjobban ta-

nulmányozni. Amikor Zsófi kibújt bugyijából, és belépett a paraván mögé, Gábor, kettesben maradva a kéken világító fehérneművel, nem bírta ellenállni a kísértésnek, hipofízisének egyetlen rándulásától fekete nyílként süvített ivarmirigyéibe a részegítő hormon, amitől felágaskodtak rövidre nyírt hajszálai is: remegve odahajolt, és ajkával megérintette a selyem szegélyét. Az illatától kis híján elájult, a remegés tónusára a csúcsra szökött. Állt egy darabig, a mennyezetet nézte, és a lámpatest egyik hiányzó csavarfejeére koncentrált figyelmét. Nagy sóhajjal lépett a paraván mögé, gépiesen bekenete Zsófi hasát valami fehér ketchuppal, és rányomta az ultrahangos szkanner fejét.

Hosszú percek teltek el. Gábor agyában a mély és nehéz illat egyre mélyebbről mos-ta ki a nehéz hordalékot. Korbácsoló, vad, vakmerő illat! Ledönti lábáról, de ő nem bánja, ha örökös rabszolgá lesz. Bárcsak lenne...

Akár már holnap szülhetnél. A tágulásod is megvan. Mindjárt kitapogatom a cervixindexet, de uhával is kivehető a méhnyak szivacsossága. Szinte eltűnt a méhszáj. A méhvezeték mirigyei tocsognak a várakozástól, a medencealj izmai megnyúltak. Csodálkozom, hogy nincs fájástevékenységed. Látom, a gát is megvastagodott. Nem holnap, most, mindjárt szülhetnél. Csakhogy. Nincs semmi. Álterhesség. Mintha nagyon akarnád. Vagy nagyon félnél tőle.

Nagyon akarom! Akarom!

Bátori Gábor még tett egy gyáva kört a paravánon kívül, elszédelgett íróasztaláig, matatott a kartotékok között, majd visszatért, ügyetlenül ráomolt Zsófirra, belefúrta az arcát, és szívta, szívta az illatát. Tudok segíteni, hörögte rekedten.

Zsófi két napig nem mert elaludni, mert ha elaludt, Gábor arcát látta a combja közül felbukkanni, mintha őt szülné meg. Megbánta, hogy elment hozzá, és szegényt érzett, vagy inkább gyerekkorának viszolygását. Megvetette magát. Kétóránként zuhan-yozott. Végül az évezred utolsó szilveszterének délutánján megkönnyebbülten fedez-te fel, hogy megjött a vérzése. Sírva bámulta a kádba csöpögő rózsaszínű cseppeket. Aztán hangosan azt mondta: Nincs kegyelem. Kovács Öcsit ki fogom rúgatni, ez egy-szer szent. És amíg élek, a fattyára is gondom lesz!

11

Kovács Emma észrevette, hogy új gömbje van. Bántó neonkék fényű. Nem tudta a fáj-dalmat összehasonlítani másik fájdalommal, mégis biztos volt benne, hogy neki a leg-nagyobb jutott.

Egy mindennél nagyobb ütés után belévigyint, hogy a megsemmisülés volna a meg-oldás. Ha szétesne minden, a fájdalom is megszűnne. Eltökélte, nem kapaszkodik, nem zsugorodik, nem keményedik, hagyja magát püfölni, mint az a ló. Ám a benne feldühödött, megátalkodott anyag nem engedte: folyton visszarúgott.

És még volt más is. A fájdalom fenyegető dermedtségén keresztül megérezte annak a kedves kéznek a melegségét, amely a lovat püfölő fuvaros mellől hazavezette; érez-te a tenyér meleg selymét. Aztán volt két egymáshoz simuló kitárt tenyér, amelybe va-laki beletemette az arcát, és hajlongva azt kiáltozta, hogy odaadja mindenét, még az életét is, cserébe az óvéért.

Aztán voltak távoli lények, akik valahányszor fenyegetően megbillent az állapota, és vészesen szakadtak a szálak, nyugtalanul felkapták fejüket. Arcuk megejtően ugyan-az az arc, az ő összetöppedt, torz, félkész arca. Gerlefiókák óriási feje, megelevenedett kis kalapácsok. És hogy milyen messziről hat az összefüggések dinamikája, jó példa a

Japán erdőekben élő ezüstmakákók nyugtalansága. Mondják róluk, emberek voltak egykor, majd állatok lettek, mégis isteni éleslátás lakozik bennük. Amikor Kovács Emma bajba került, és önmaga megsemmisítésére tört, feltártak egy titkos erőforrást, ahonnan átpumpálták a szükséges energiát. Kovács Emmából visszarúgott az anyag, ellenmérgek termelődtek, hogy megfojtsák a befecskenedett kígyókat. Izmai úgy fonódtak az elmozdíthatatlanság oszlopára, ahogy inas majomkarok. Egy idő után már annyira élvezte erejét, hogy a kicsire is naggyal felelt, a szelíd érintésre is kéjjel vágott vissza.

12

Két hónap telt el. Aztán újabb kettő, amelyben delelőre jutottak a dolgok; a fájdalom gömbje sem növekedett. Egyetlen gondolat említésre méltó, pontosabban sejtelem. Kovács Emma méltán gyaníthatta, hogy neki is köze van e nyugalomhoz. Talán nem is macacsságával győzött, hanem valami mással. De hogy mivel? Ha tükörbe néz, nem látja, pedig arcára van írva. Ha utána nyúl, ellillan előle, ha pedig mégis elkapja, azonnal átalakul. Szomjat nem olt, éhséget nem csillapít, mégis szomjazzák, és éheznek rá.

És akkor, ami két hónapig elmaradt, egyetlen adagban szakadt rá. Váratlanul érte, iszonyatos volt. Iszonyatos a szemén meggyulladt fény. Irdatlan erő ragadta meg, és elementáris erővel, mint valami rongyos papírcsíkot, úgy szakította le macacssága oszlopáról, és lódította előre, hogy az orrán csúszott. Iszonyatos volt, mégis olyan megkönnyebbülést érzett, mint még soha. Talán ettől kezdve lett otthonos számára a szó: *elementáris*. Vannak szavak, amelyek nincsenek egészen betagozódva. Van ugyan jelentésük, ám fontosabb a zenéjük. Sokféle beszélt nyelvből összegyűjtve őket, leírható a világ ősalapota. Az *ígéret* szép szó, de a *tyűkszemirtó* vagy a *Schurkenstreich* is ugyanolyan szép annak, aki a végtelen hangjait kihallja belőlük.

Ettől a pillanattól vált otthonossá Kovács Emma számára minden út, amelyen egy irdatlan erő seper végig. Így válik otthonossá a Vihar utca is a maga ezüstlő fonadékával. Egy másik utca egy másik házzal. A Sugárút, amelyen a kórházba száguld vele egy hófehér taxi. Egy lépcső, amelynek meg akarja számolni a fokait, de összezavarodik. Egy amúgy barátságatlanul szűk folyosó, amely reflektorfényes terembe tereli. A poklok fenekére és a menny virágos rétjeire vivő utakon úgy tudott végigmenni, mintha már lépdelt volna rajtuk. Ha életének térképe az összevissza futkározó vonalkáktól kislabilázhatatlanul besatírozódott is, ezek a világító egyenesek átégették a papírt.

Természetesen azt az utat is ismerte, amely ebből az életből visszavezette a végtelen sugarú gömbbe. Ismerte jól. De ez mind mellékes.

Végre, gondolta, és forrón feltört belőle a sírás. Végre minden kiderül!

Amit megtudhatott, megtudta. Semmi sincs jól. Nem érdemes a világ anyagából lenni. Hiába hozsannáznak mások, ő nem teszi. Az anyagban a hiba! A csodált törvényekben. A tömegvonzásban, a kauzalitásban, a kölcsönhatásban csupa rossz fészkel. Az átalakulás megsemmisüléssel, a megsemmisülés fájdalommal jár. A törvényekben lakik a féreg. Rossz, hogy egy meg egy az kettő. Rossz, hogy áram indukálódik elektromágneses térben. Rossz, hogy a szén- és a szilíciumatomok mindennél hevesebben égnek, mások meg csak lábujjhegyen mernek lobogni. Rossz, hogy a legkisebb porszem is ugyanúgy viselkedik, mint a legnagyobb. Rossz, hogy ez az egész világ ugyanaz. Rossz, hogy nem lehet átköltözni máshová, mert a világ senkit sem enged ki magából. Aki rabja, örökre rabja marad.

Egyszerre beszorult a koponyájába, megakadt. Vergődni kezdett. Fájdalmas ütést érzett, ezúttal belülről. Talán a szíve dobbant ekkorát. Megdermedt, erre beljebb bukkott, vagyis kiderült, hogy rossz irányba kapálózott, és ahogy abba hagyta, máris könnyedén csúszott tovább. Az újabb megkönnyebbülés a sírás új hullámaint szakította fel. Csuklott, hüppögött, brummogott, mint valami dühös kis mormota. A bábaasszonyok, akik mindenünnen odasereglettek, összeszűkültek, rémült arccal kukucskáltak befelé, miféle szörnyszülött közeledik, készen arra, hogy messzire rebbenjenek, ha baj van. Aznap egyébként Bátorfi Gábor volt az ügyeletes, de hogy miért hiányzott, nem tartozik ide. Istenem, istenem, kiáltozott Cili, és ettől a szótól kitágult a szoba, kimélyült a mennyezet felé, mintha valódi ég borulna fölé. És ebben a tágasságban kisebbé vált a fájdalom, amely eddig szétfeszítette a combját, miközben ő inkább vonta volna össze. De nem tudta összevonni, mert le volt szíjazva. Csak szét! Reszketett, mintha épp élvezne... Kovács Emma is érzi, hogy könnyebb. Már nem rángatja az az erő, ám elég egyetlen pillanatra felidéznie, pusztá emléke is elegendő ahhoz, hogy kipenderítse. Iszonyatos fény! Megmerevedik a teste, nem tudja mozgatni sem a karját, sem a lábát, a sírás is mellkasában reked, pedig lelke követeli elmaradt jussát. Mint valami kockakő, úgy zuhan ki, kis híján bele a szennyesvödörbe. Csak amikor egy kéz megpaskolja a hátát, és hideg vizet loccsint rá, akkor süvít ki belőle a beleszorult levegő, sok-sok könnyel, hányadékkal, takonnyal, mocsokkal, vérrel. Annyira hevesen, hogy lefröcsköl a távolabb állókat is. Egy pillanatra dermesztő a hangulat, mint egy nemrég még meghitt szobában, ahová ismeretlen toppan be. Na, megvan, mondja a bábaasszony, aki a tenyerén tartja. Ekkor teste ismét görcsbe rándul. Szája nyitva, mégsem vesz levegőt. Mintha mosolyogna. Hatalma van a tulajdon akarata fölött. Parancsolni képes az izmainak. Bizonyosan érzi, hogy soha ilyen győző nem volt és nem lesz, hogy most az egyszer az ő kezében van a sorsa. Csak annyit kell tennie, hogy nem szívja be a levegőt. Tüdejét saját uralma alá hajtja... Izmaik engedelmességre kényszeríti... Bármiképpen tiltakozzék is a teste, füttyörészve meg fogja tenni. Az örömtől bódultan alig képes örülni annak, hogy ismét elsötétül a látása. Aztán még mámorosabban megpillantja a sötétség újbóli felragyogását. Azért jött erre a világra, hogy máris visszaforduljon, a kijutás haszontalan élményét is elégetve a közeledő ragyogásban. A fény iszonytató, a sötét ragyogása mámorító. Nem tudja, mi van azon túl. Valami van. Amikor egy mindennél erősebb ütés önmagából is kitaszította, nem volt sehol. De lennie kellett valahol, mert miután visszatért, emlékezett arra, hogy sehol sem volt. Most mindent megtudhat. Talán létezik egy másik történet, amelyben újból eljöhét. Viszlát, Kovács Emma!

Abban az elhatározásnyi pillanatban fülébe szakad egy hang. A szomszéd szülőszékéről akkor oldozzák le a másik, párhuzamosan szülő anyát, közben vöröslő csecsemőjét egy pillanatra pihegő hasára helyezik. A csecsemő csuklójára sebtapaszt ragasztanak, arra írták tintaceruzával a nevét, Szabó Lázár, aki a zaklatástól sírni kezd, árvánál is árvábban. Az anyai érintés nem vigasztalja meg. Mintha gyilkosa mellére tennék, kétségbeesése zenitjére hág. Ezekben a hangokban Kovács Emma ráismer a rossz, ráismer a végtelen üresség gömbjére. És maga sem érti, miért, megrebbe a keze, elernyednek izmai, fény cseppen szembogarára, levegőt vesz: rázendít ő is. Megsajnálja a sírót, megsajnálja a síró halottsápadt anyját, megsajnálja a sajátját, megsajnálja a szülészasszonyokat. Sírása egyetlen kiáltás, de úgy árad, mint egy lüktető nagyária, amittől megdermed a publikum. Csend lesz a szülőszobában. Az igazi megkönnyebbülés langyos esője elered, ellazulnak a karok és a combok, megnyugtató borzongás simítja végig a nedves gerinceket.

Határ Győző

ÁLOMVILÁG

ím elibétek áll ma itt
ki ontja bontja álmait
ha mást az álom elkerül
alighogy ő elszenderül

megejtve lejt megarra hajt
s a gondja már új lábtalajt
alít lelép azon tapod
– MI ANDALÍTÓ ÁLLAPOT! –

beleng Lom Álom kapuján
berendül hull mülyén hulyán
a Lom Vásártér elsodor:
ki Fél Bodor ki Bél Fodor

ki Jobb Bagó ki Bal Bakó
ki Füst Apó ki Nyüst Akó
ha győzködő a nyelvezet
száz Lom Világba elvezet

ladilom ladi lom ladik
'tom hány a bánya századik
Iga Riga a Kvadriga:
hüpnogoneiromantika

a büil Bülön fülön falon
alomban áll – a Lim a Lom
fülintenek palintanak
ma Tintanap a mintanap

ma Talp a lúd a láb Mezít
ki szomjat Ölt ki üld Vözít
– MI ÜDVÖZÍTŐ ÁLLAPOT! –
amint lelép azon tapod

megejtve lejt megarra hajt
lel új delejt új lábtalajt
ím elibétek áll ma itt
ki ontja bontja álmait

ROCK SOLITAIRE

Bodor Bélának

ez a csávó mit nem mível!
nem lehet azt ép elmével

zeng a képzelet gitárja
s pőréen magát odatárja

riszál dübbög duhog mert ez
egymagában rockkoncertez

ránk sem ügyel nem kap észbe
hányan lessük megigézve

fejét veti lábát rázza
most *előlről!* figurázva!

most *hátról!* gömbölygetve
sorra jár ő seggről seggre

most valamin nagyot lökött:
ráz egy bázi rumbatököt

mit csak ő lát és csak ő hall:
csupa pizstráng! repülőhal

bakzó tomboló karusszel
szembeszáll a tele busszal

szemmel falja Panca Mária
séró: *afró-rasztafari*

ez egy más NÉP más FAJ más KOR
sóhajtok fel leszálláskor

nem veszünk részt te sem én sem
néptömegközösülésben

képzelet rockfesztiválján
napraforgó Népek Árván

Sarjadék apraja-nagyja
kandühét holott kiadja

áldott szentelt SZÍN-VALÓSÁG
kivel él az emberjóság

magát pőrén odatárja
zeng a képzelet gitárja

nem lehet azt ép elmével
ez a csávó amit mível

SZABÓ ZOLTÁN LEVELEI SZEKERES ZSUZSÁNAK

Szabó Zoltán leveleiből e levelek címzettje, Szekeres Zsuzsa rendezte sajtó alá és bocsátotta rendelkezésünkre ezt a válogatást.

Szekeres Zsuzsa gyermekként, 1944-ben hagyta el szüleivel Magyarországot. Eleinte egy Stuttgart melletti faluban, 1949-től Argentínában élt, tanulmányait később Münchenben és a heidelbergi egyetemen folytatta. 1965-ben ismerkedt meg Szabó Zoltánnal, aki akkor a

Szabad Európa londoni tudósítója volt – a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom (KNEM) konferenciáján találkoztak. 1969-ben házasodtak össze; leányuk, Ágnes egy francia televíziós társaság munkatársa.

A leveleken nincs keltezés – 1966–1969 között íródhattak –, s csupán feltételezzük azt is, hogy sorrendjük az alábbi lehet.

A szerk.

Hétfő, cottage

Édes,
öt óra felé jár, galoppban sötétedik.
Kétségbe vagyok esve.

Mint mindig, ha valami olyat tapasztalok, amin képtelen vagyok segíteni. Mert ez megalázó. Még ha szép, akkor is megalázó.

Tíz perccel ezelőtt jöttem ide. Be az ajtón. Egy panetonéval, egy tucat tojással, egy font kávéval. Mindezt még le sem tettem, máris belém lépett, a bordáim alá, a masszív szorongó szomorúság. Érted. Feléd. A homlokom mögé meg a teljes elfogadhatatlansága annak, hogy nem vársz. Te. Itt.

Szívem, én ezt már annyiszor írtam, hogy félek, idegesít. Vagy mert devalválódott, mármint a szó. Vagy mert úgyis tudod, ami a te tudatodban is megvan, azt növeli. De hát mit csináljak, ez a súlyban, rangban, eleven erőben legelső igazság. S ez a kettős

érzés nem enyhül. Egyre élesebb, egyre fájdalmasabb. Napról napra, mindkét helyen. In soul in mind.

Hogy a testről már ne is beszéljek.

S ez úgy fest, hatványozódni fog. Az, hogy pár napja energikusabb lettem egy cöppet, tervek rendetlen sereggént kóvályognak fürgén a fejemben, mint egy tejúton, ront. Ez a frissesség minden érzést élesebbé tesz, elevenebbé. A hiányod alapvető közérzetét mindenekelőtt. S mást is. [...]

Hát, Zsuzsa,

az ésszerűség azt mondja, hogy ez javulni nem javulhat, s egyre nehezebb lesz, a hiányod, mint egy kisjézus egy vállon, ami nem nagykristófé. S tetejébe ez a logikus. Ha én kissé utána gondolok.

Szívem, ez a viskó nyolc éve szállásom nekem. Most kiderült, hogy otthonom ezen a nyáron volt először. Addig mi? Ingatlan, ami ingataggá teszi az ember hivatástudatát. Műhely, amin magán kell munkálkodni. Sokat, időnként rokkánásig. Raktár, ahol a múltam beleszorult a dedikált könyvekbe, a polcba, s ott hallgat, semmit se mond mai magamnak. Díszlet a nézőinek, akiket meghívtam, személyem körüli díszlet. Néha eszköz a mások oldottabb kedvéhez. Otthon sohasem volt, pihenni sohasem tudtam benne, csak elaludni és felébredni. Vacsoráztatni inkább, mint vacsorázni.

S most kiderült, ezen a nyáron, leginkább az első három hónapban, amikor a jövő időnek a fenyegető végét lehetett nem látnom, hogy otthonom lehet. Ha itt vagy. De mi az „otthon”? Ez a négy fal, ez a ketrec. Vagy az, hogy benne vagy. Egyáltalán, mi vagy nekem, Zsuzsa, mi minden. Kit kérdezzek, téged ugyan hiába kérdenélek. Az Isten. Ő a hallgatás láthatatlanná testesülve.

Vagy magamat? Hát mi minden vagy nekem, kedves? Szeretöm? Nem: inkább velem egy test. Otthonérzés testet öltve, hazaérés testet öltve, hazaérzés testet öltve, családérzés testet öltve; és társ? Játsszótárs testnek, aminek feloldója is. Élet társ. Munka társ. Társ a tűnődéshez, a firtató gondolkodásban, ha nem szólsz, akkor is. Jelen levő léteddel. Életnek fenntartója. Ételem és etetöm.

Írok, mert a szóval éltet, ha neked szól, hiányodban. Innen a szörnyű bőbeszédűség. Hogy benned is van ebből az érzelemből valami, azt egy angyalian kedves rövidke kétségbejítő, szép mondatod mondta.

„és eszembe jut az is, hogy szeretem, és ott szeretnék lenni, és bele fogok halni én ebbe a pár német hónapba”.

Hát ez, szívem, boldoggá is tett, meg is ijesztett. S nem hagy el. Olyan árnyék, ami kísér, ha nincs napsütés, akkor is. Ítélve magam állapotjáról, persze komolyan veszem... Zsuzsa, kedves, ha egyáltalában kicsit is úgy érzi, hogy most pedig ebbe belebetegszik, ebbe a Háromkirály utcába, Dagmarba, pizzeriákba, anarchikus tanárelmékekbe, üljön szépen vonatra vagy repülőgépekre, és jöjjön, de mindjárt. Hogy éljen, s kedvére. Ha lehet, úgy éljen, hogy nekem éljen. Ha akar,

Zoltánjával, s neki

[...]

Csütörtök este, fél kilenc tájban,

haj, Szuszu, Drágám, de szerettem volna, de nagyon szeretnék betérni a negyvenhatba, hogy kérjek magától egy pohárka italt vagy kávé, ha épp van, meg kifújny magam, s aztán elmondani, ami történt, s ami nem érdemes az elmondásra, mert nem történetes – ahogy szoktuk, tudja. Hétfőn a reggeli levelek és este a telefonálás eléggé rend-

be hozott, letűnt étvágyam hirtelen megjött, a kedvem is egy csöppet, de ez nem bizonyult tartósnak. Úgy látszik, a jókedvem magánál tartom, Kedves, ahogy a megnyugvásnak és a nyugalomnak is maga a hordozója, hiányzik az oázis, hiányzol nagyon, Te. Kedden nem tudom, mi történt, illetve tudom: elmentem egy árverésre, de épp későn ahhoz, hogy elérjem a számot, ami érdekelt volna, úgy-ahogy, már elkelt, aztán az orvoshoz, hogy szerezzek receptet daprisalra, kifogyott, lekéstem ezt is, becsukta már a rendelőt, amikor odaértem. Ez így ment tovább egész nap. Vannak napok, amikor következetesen egymás után mindenhová késve ér az ember. Estére visszajött az ideges-ség, a nyugtalanság, az, hogy nem tudok magához becsöngetni, és nem hangzik el a rács mögül ez a maga kedvesen hangsúlyozott *igenje*, s hogy ez így van... Szerdán egész délelőtt föl-alá jártam itt, a ketrecben, erősen kívánva, hogy levelet írjak, de már annyira rosszkedvem volt, hogy el se mertem kezdeni, pokoli idő is volt.

Mert szeretnék jókedvű, mulattató levelet írni neked, pici Zsuzsa, kedves, de hogy?... Öt óra tájban hozott rendbe a daprisal, úgy-ahogy, s megírtam gyorsan egy rádiótalkot, utálva persze, aztán nagy nehezen átvergődtem egy taxival az eldugult városra a lengyel klubba, ahol Cushinggal kellett négyesben vacsorázni, mert utána a derék nagy tudású, de azt hiszem, eléggé korlátozt szellemű magyar szakos angol filozopter előadást tartott – magyarul, egy kicsit tótos kiejtéssel – magyarországi és erdélyi újáról, kerülve, hogy bármi komolyat mondjon. Ez elég élvezetes volt, különösen Teleki Mihály, aki az este fénypontját szolgáltatta, mert a könyvmoly, dátumsznob és pontosság-mániában szenvedő bennszülött, aki könyvet se tud említeni megjelenésének dátuma nélkül, azt állította, hogy Erdélyben él még egy Paget nevű angol dédunokája, aki be-nősült a reformkor után egy erdélyi úri családba, s le is telepedett ott. Mire Teleki Mihály, aki roppant rendes, de egy kicsit butácska ember, földművelésügyi miniszter volt valamikor a háború alatt, s nem sok vizet zavart, de azt állítja, hogy szeretett volna (amit senki se hisz el), szót kért, s őszintén mentegetőzött, hogy ilyesmit szóba hoz, majd elmondta az egyetlen folyamatos és artikulált felszólalását – ő a British Hungarian Fellowship nevű egyesület elnöke, s a folyószámlaosztályon dolgozik szegény, éhbé-rért a Harrodsnál – az utolsó esztendőkbén. Az ő pünkösdje azzal jött el, hogy család-faügyről került szó. Igen határozottan kijelentette, hogy ennek a Pagetnek, aki írt könyvet is, mindössze három dédunokája van, de egy se él Erdélyben. Az egyik ugyan is ő, a másik a nővére, a harmadik a húga, mert a Paget lány az ő Teleki nagypapjához ment férjhez, pontosan tudta az összes keresztnevet is, amik angyalian hangzottak. Mire a megnyomorított előadó kezdett el kérdezni, hogy ki hát az a Paget, akiről ott beszélnek? Vesztére a Teleki ezt is tudta, ezt is pontosan, érthető különben. Mivel az eredeti Paget fiúörökös nélkül halálozott el, öccse örökölt, aki pénz beszél, haza hallgat (ezt persze én teszem hozzá), nyomban Erdélybe költözött az örökség végett, ott is maradt, fiat is csinált, ennek az unokája az ottani Paget, aki nem az igazinak a leszármazottja, az igaziak ugyanis a Teleki névre hallgatnak etc. Mindezt elmondta folyton bocsánatot kérve, hogy efféle családi ügyek kitergetésével foglalkozik, holott ez nem szokása, ami igaz. Mivel roppant értelmes közönség volt, hosszan és lelkesen megtapsolták, a jelenés valóban elragadó volt, holott a jó Mihály kicsit kétségbeesetten pislogott, amíg elmondta mindezt. Ma aztán kitört a hajsza, egyszerre keveredett a nyakamba a gépirónő, még egy talk, meg a Cushing-felvétel, meg a hangmérnök időbeosztása, meg a szerencsétlen Szász Béla, meg a sántító Gruber Márta, meg a Czigány meg a Csé, fél tizenegytől nyolcig piszkolódtam az irodában, még a Huszár is beállított, s nagyon szerettem volna hazamenni, karjaidba, s ha lehetett volna „egy jó éjszánkánk vagy jó esténk legalább, Zsuzsaaa...”

Ezt feladom holnap odabe, express, talán elér vasárnap előtt, s fel is hívnálak, de hátha elmentél Münchenbe, s nem írtad meg, ahogy kértem. A hőmérőn újra hideg van, de főként nélküled van hideg, kedves Zoltánja csókolja.

G. F. Cushing (1923–1996) – angol irodalomtörténész, műfordító, a londoni egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. – *John Paget* (1808–1892) – angol történész, újságíró, utazó; legfontosabb munkája: *HUNGARY AND TRANSYLVANIA I–II.* (1839). – *Teleki Mihály gróf* (1896–1991) – földbirtokos, 1938–1940 között földművelésügyi miniszter. – *Harrods* – londoni nagyáruház. – *Szász Béla* (1910–1999) – író, újságíró; legjelentősebb műve: *MINDEN KÉNYSZER NÉLKÜL* (1963). – *Gruber Mária* (1904–1970) – újságíró, a Szabad Európa Rádió londoni irodájának titkárnője. – *Czigány Lóránt* (sz. 1939) – irodalomtörténész, 1957 óta Angliában él. – *Csé – Cs. Szabó László* (1905–1984), író, esszéista, irodalomtörténész. – *Huszár László* (sz. 1932) – város- és regionális tervező, közíró; Angliában él.

Csütörtök délután,

épp másfél órája fogyasztom az időt, pici Zsuzsa, a finn forgószékekben, de akármerre fordultam is vele, nem segített! A döntésképtelenségre a jó öreg Homérosznak volt egy megfelelő kifejezése.

Ez egyszerűen annyit jelent, hogy „szőrös kebelében kétféle habozott”. S ez is csak understatement. Én ugyanis egyszerre három vagy négy levelet szerettem volna most írni magának, hitványka Zsuzsa, szép Zsuzsa, Zsuzsaédes, Poharam és Italom, az egyikben szidnám, mint a bokrot, a másikban dicsérném, mint egy műreket, a harmadikban simogatnám, mint picizsuzsámat (bocsánat, de erre az idem per idemnél valóban nincs jobb hasonlat), a negyedikben hagynám, hogy legyen, s ezzel körülvegyen. Mivel ez is, az is, amaz is igazmondó lett volna, se igazságkeresés, se szerelem nem mutatott kiutat ezen a válaszúton. Azonfelül aludni is nagyon szerettem volna. Ugyanis iszonyú álmos vagyok. Álmos azért, mert az a hír, ami miatt nem tudtam tegnapelőtt becsületes levelet papírra tenni, alaposan kikészített. Éjjel kettőig próbáltam valamilyen búcsúztatót írni londoni levélnek, mert másról ugye most valóban becstelenség volna szólanom, a jó ég tudja, miféle kódex vagy törvény vagy értékrendszer szerint, hiába, így ma hajnaltól délig vergődtem ezzel a felháborító feladattal, ami borzalmas, mert teljesen természetellenes

már csak azért is, mert az soha egyszer sem fordult meg a fejemben, hogy én egyszer oda jutok, hogy nekrológot kell írnom Molnár Mártáról, Londonban, ami felolvastatik Münchenben, meghallgattatik Budapesten, bár nem a helységnév-konfúzió a felháborító. Hanem az, hogy én régen eldöntöttem, hogyha előbb-utóbb, inkább előbb, mint utóbb, én kerülök ebbe az undorító procedúrába, akkor épp a legvisszataszítóbb stádiumban, amikor mozdulni már nem tudok, de közben a dühtől legszívesebben a falnak mennék, feltűnik majd ez a Márta, gömbölyded kockaformátumában, elővesz egy óriási cekkerből egy hatalmas fazekat, megmelegíti egy tűzön, ami nincs, de ezen senki sem hökken meg, mert pusztá feltűnése elsöpörte a föld színéről az orvosokat, ápolónókat és egyéb szélhámusokat, miközben étvágygerjesztőnek elmond valamilyen mérhetetlenül rafinált vagy „subtle”, ha ez jobban tetszik, jellemzést valakiről, trágár szavakat használva ellensúlynak a kifinomultsághoz, amitől iszonyú nevetnékem támad, de...

de jobb, ha ezt nem folytatom. Elalvásról persze szó sem lehetett, most, amikor nem érem el ezt a nyomorult postahivatalt fél hatig, vagyis zárás előtt, hogy legalább ami addig idekerült, elküldjem, express, különben nem kap levelet szombatn, ami engem

még jobban lever, mint magát, bár kételkedem, hogy ezt a nagy buzgóságot csakugyan megérdemli-e.

Molnár Márta (1907–1966) – Molnár Ferenc lánya, Horváth Zoltán, majd Sárközi György felesége, Horváth Ádám, Horváth Lukin Eszter, Sárközi Máttyás anyja, 1945 után a *Válasz* szerkesztője.

Június 7.

Drága Zsuzsa, kedves Zsuzsa, tegnap megjött a kicsi levele arról a konferenciás helyről. Vagyis nem tudom, honnan, mert a helységnevet nem írta rá, a bélyegzőn meg nem lehet elolvasni csak azt, hogy Münsterstadt. Isten háta mögött lehet, ha az express légiposta négy napig utazott. Hiszen legkésőbb csütörtökön feladta, ha pénteken már Stuttgartból hívott. Nagyon nagy öröm volt a levél, meglepetés, azt hittem (ilyen az ember, kedveském!), hogy azért telefonált, mert nem írt, nem jutott hozzá, s ez azért kicsit rosszul esett. Hiszen értem én, Egyetlen, hogy nem mindig megy az írás, pláne az olyan ólhelyzetekben, de hát ezek nem afféle racionális dolgok. Az embert elfogja a riadalom, és akkor se józan érv, se értelem nem segít.

S most én vagyok ludas, szívem, de ha ezt holnap kora reggel menesztem express, talán mégis eléri, s nem hagytam egészen szó nélkül. Most aztán magamra vehetek. A szombatot-vasárnapot fekete kedvben töltöttem, rabszolgamunkával, az a legjobb, ha a kedven magán nem lehet segíteni, ellenszernek. Vasárnap délutánig, amikor is megjelent Odescalchi Pál Nina nevű új angol feleségével és Krisztina nevű két éves kislányával, ami egészen megfelelő figyelemelterelő időtöltés volt. Tegnap azonban olyan holtfáradt voltam, hogy délig nem tudtam lelket pumpálni magamba. Amikor valahogy – félig – összeszedelőzködtem, nekifogtam a Tamási Áronról szóló essaynek, mert ennek a lehetetlen *Irodalmi Újságnak* már éppen két éve ígérem, hogy felfüggesztem az öt éve tartó embargót, anélkül, hogy betartanám, azonfelül van valamilyen homályos kötelezettségérzetem is, hogy ezt meg kell írnom, Áronka miatt, különösen amióta láttam, hogy milyen fél kézzel s nyeglén intézték el Garát, pedig az odavaló s egyfívású is volt velük, bár jobb. Így aztán nekifogtam, amitől kedvem csak romlott, mert az ilyesmi igazán lehangoló feladat. Aki élt bennünk, nem hal meg olyan hirtelenül, mint a valóságban, s van valamicske leverő az összegezésben, ami betakarít az eltakarításkor, legalábbis az én neuraszténiámnak. Most öt fele jár, nagy nehezen befejeztem a tíz-egynéhány oldalt, de még nem olvastam el, s azóta próbálkozom letárcsázni a Babylon 5487 számot Párisba, ahol ez a Charaire lakik, akinél Illyés lakik állítólag, ő állította, de az Brüsszelben volt, a múlt pénteken.

S neki ilyenben sohasem lehet hinni, bújócskaember. Egyszer már megjártam, mert valóban kerestem a PEN Clubtól megadott hotel számán, a központ útján, mert oda nincs automata, szerencsére. Azért szerencsére, mert Illyés persze nem volt az oslói Grand Hotelben, ahová letették díszvendégnek, illetve volt, de csak egy éjszakára, aztán odébbállt. Nem baj, kinyomozzuk, mondta a központosnó itt, ezeket itt néha elfogja az az eltökélt makacsság, amivel átvészelték a második világháborút. Körülbelül egy óráig veszkődött az angol központosnó, egyre eltökéltebben, hogy ő bizony csak azért is előkeríti azt az ILLees nevű magyart a PEN-kongresszuson a norvég fővárosban. Sorra felhívott tizenhét szállodát, majd az egyiktől megtudta az ottani PEN-központot, s végül kiderítette, hogy ez az ILLees nevű úr, vagy író, disszidált a Grand

Hotelből, s beköltözött egy Studentenheimbe, aminek van tizenégy emelete, mind-egyiken van egy telefon, de nem a szobákban, most elkezdte ezeket, mondta diadalmasan. Végül szállította Illyést, aki elképedésemre, hogy miért költözik ő feleségétül a Grandból egy Studentenheimbe, ahol nincs telefon a szobában etc., mire ő nagy nehezen elmondta, azért, hogy mert a Garát meg egyéb honfitársakat odatették, s ő nem fog a Grandban lakni meg díszvendégeskedni, mikor más hazafiakat Studentenheimbe zsuppoltak be, tehát fogta magát és átköltözött, az, hogy meg kéne hagynia, hová, nem jutott eszébe, mert őt úgyse keresi senki Oslóban, a Grand Hotelben. A point az egészben természetesen az, hogy Gara, aki miatt erre a lehetetlen helyre átköltözött, határozottan idegesítette. Szóval most feltehető, hogy valamilyen hasonló okból a Charaire-éktől állt odébb, de remélem, nem költözött a temetőbe Gara miatt.

A szám azonban úgysem válaszol, csak cseng, néha válaszol, de nem a szám, hanem egy magnetofonhang, ami azt mondja angolul, hogy The line from London engaged, Please try later, francia kiejtéssel. Ó, technika!

Ez az Illyés az én Genfem, Zsuzsa drágám. Így még most se tudom, hogy innen érkezem-e Frankfurtba pénteken reggel, vagy Párisból csütörtök este. A jegyem az innen pénteken fél tízkor induló BEA-gépre szól, de azt talán át lehet cserélni szükség esetén. Ezzel úgy tizenegy tájban vagyok Frankfurtban, azt hiszem, a feltehető autóbuszút miatt, vagyis kettő felé érhetek a hbergi állomásra, ahol egyetlen kedves formára emlékszem, ez a maga személye felkiáltójelesülve. Legszívesebben hagynám az egészet, de I. Gy. másik ötlete rosszabbnak látszik, hogy júliusban, amikor visszajönnek Csével együtt, menjek át a Duckó Loire menti házába, milyen kedves volna, ha így mindnyájan együtt volnánk, hadarta. S nekem azonnal lúdbőrözni kezdett a hátam, mert eszembe jutott, hogy ebben a „mindnyájan”-ban hány idősebb hölgy foglaltatik, akik mindnyájan beszélések, szörnyű a nyájszellem tökéletes hiánya bennem. Az is elég baj, hogy róla olyan nehéz vagy Flórit vagy Ikát vagy mind a kettőt leválasztani, holott egymaga mindegyik sokkal élvezhetőbb. Szóval, még holnap reggelig próbálom a tárcsázást, aztán abbahagyom, bemegegyek a városba, négy napja ki se mozdultam, elébb a nehéz munka, aztán a Tamási-megemlékezés miatt, a sinusitis is bosszant, piszok dolog, hogy éppen nyáron kap erőre, ott úgy látom, a *Guardian*ban komoly kánikula van, illetve volt tegnap. Vagyis a vonatot táviratba kell jeleznem, Szuszuka, kedves, bocsánat. Tulajdonképpen jobb volna csak pénteken mennem, s egyenesen, mert meg kellene írni még két rádiótalkot is, nem tudom, miről, azonfelül világgá menő kedvemben kívánczozom magához, ugye pihenteti, ugye kényezteti, ugye dédelgeti majd

Zoltánt

Odescalchi Pál (sz. 1927) – pszichológus, Károlyi Judit – Szabó Zoltán második felesége – unokatestvére. – *Gara László* (1904–1966) – író, újságíró, műfordító, kritikus, az *Anthologie de la poésie hongroise* (1962) szerkesztője. – *George Charaire* (1914–2001) – francia író, költő, festő, felesége *Véronique Charaire* színésznő, több magyar művet fordított franciára. – *Duckó – Albrecht Dezső* (1914–2001), újságíró, politikus, „behívott” erdélyi képviselő, a müncheni Szabad Európa Rádió munkatársa. – *Flóri, Ika* – Illyés Gyula felesége, lánya.

Péntek este

Drágám, Zsuzsaédes,
hadd írjak még néhány sort, este is. Hiszen talán holnap még megkapja a már elküldött expresslevelet, s ez még odaér hétfőn. Bár valószínűbb, hogy együtt kapja a ket-

tőt, ami nem nagyon jó. De nekem jólesik, hogy leülök a gép elé, és magának írok. Bár aligha érdemest. Kicsit fáradt vagyok megint, van rá külön ok is.

Tűnődtem reggel, hogy I. Gy.-val való beszélgetéseimben milyen mulattató mozzanatot adódott, ami megnevetetné, ha elolvasná. Nem sok ilyen van, sajnos. Valójában csak egyre emlékszem.

Egy vacsora közben, ételek láttára eszébe jutott a következő anekdota. A történet nem az övé, hanem Nagy Lajosé, aki egy eléggé elfelejtett író. A költészet és a prózaírás különbségeinek megvitatására hivatott.

Ezt így világítja meg:

Feladják a témát a prózaírónak meg a költőnek. A téma: görögdinnye.

A prózaíró leül, szép szorgalmasan és tüzetesen leírja a görögdinnye héjának színét, belének színét, árnyalatait, magjainak elhelyeződését és formáját, ízét, hatását arra, aki elfogyasztja, négy és fél oldalon.

A költő is leül. Ő is a papír elé, amelyre a görögdinnyetémáról ezt írja le:

remek gyümölcs a RETEK,

amit nagyon szeRETEK,

hát ez pompás. Főleg azért, mert nemcsak azt fejezi ki, hogy a poétát egyedül a rím vezérli. Hanem azt is, hogy a témának azért ő is tesz engedményt. Egyet. Azt, hogy a retket gyümölcsnek nevezi. A görögdinnye kedviért.

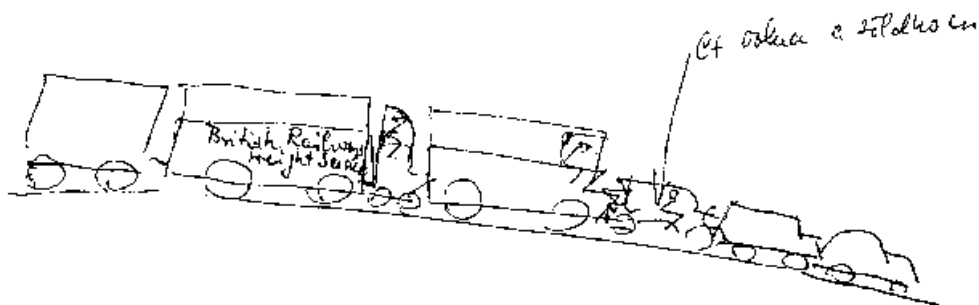
Más nincs, Zsuzsaédes.

Illetve csak annyi, hogy mint emlékszik, ha ingerült vagyok, mindig felmerül bennem a vágy, hogy elgázoljak egynéhány teherautót. Valószínűleg azért, mert a bennszülöttek közül a legmegvetendőbbnek, mert legvadabbnak egy ideje a teherautósőröket érzem. Tapasztalati alapon. Ez a tapasztalat ma délben háromnegyed egykor sziklaszilárd meggyőződésemmé érlelődött.

Amikor haladtam a zöldkocsiban a főposta felé levelével, meg Csé és az ebéd felé... Igen lassan. A Hammersmith Flyover végénél ugyanis egy távoli forgalmi lámpa háromszáz méteres autótorlódást csinált. Úgyhogy az előttem fékező autó megállt, én is komótosan tőle vagy egy méterre. S nyúltam a cigarettáért, hogy füstöljek e meddő várakozásban.

De hátul óriás dörömbölést hallottam, s a tükörben úgy láttam, hogy zöldkocsink hátulja elmozdul felém, míg a szélvédőn át azt, hogy az eleje hátramoszodna, ugyancsak felém. Most leszek pléhbe szorult féreg, gondoltam, s a szó szoros értelmében. De ez elmaradt. Csak a bal kezem húzódott meg egy csöppet az automatikusan erős kormányfogástól.

Aztán kiszálltam. A dolog így festett:

Hát, szívem, ez jelentékeny teljesítmény volt a bennszülöttek legvadabbjaitól. Azt ugyanis alacsony helyzetemben e lejtőn én is láttam, akár az előttem levők, hogy itt háromszáz méter tele van autókkal, tehát azonfelül, hogy megáll az ember, legfeljebb cigarettázni lehet. Ugyanezt a teherautósofőrök lényegesen jobban látták magos helyzetükből, a vezetőülés ugyanis őket jóval a személyautók teteje fölé emeli. De ők ebből nem vontak le hasonló következtetést. A Brit Vasutak Kettős teher szállítója megtette azt a szolgálatot, hogy szépen beléhajtott az előtte lévő teherautóba, aki belém hajtott, és benyomódtam az előttem levő jól lefékezett kocsiba, ez jócskán meglökte az előtte levőt, amelynek tulajdonosa szerencséjére nem rántotta be a kéziféjkjét. Nekem is ez volt a szerencsém egybként.

Három hűtőből csorgott a rozsdás víz.

Vér azonban nem folyt.

A zöldkocsit egy arra járó garázsautó levontatta a felüljáróról egy mellékutcába, aztán elvitt egy taxihoz, amely bevitt az irodába, ahol várt Csé, késtem vagy negyedórát. Vele megebédeltem, s levelét feladtam, fordítva jobb szerettem volna.

Most kicsit fáradt vagyok, édes.

Nem tudom, hogy a soktól-e vagy a dűhtől. Amit fokoz, hogy a holnapi hétfőnap ilyenformán nem lesz pihenőnap, amin egyedül vagyok, s legfeljebb B. I. társaságában. A hitvány vadak miatt teljes hétfőnek nézek elibe. Csekély örömmel.

S most elviszem ezt a postaládához, Zsuzsa, ÉdesZsuzsa! S szeretnék lefeküdni. Maga mellé, Egyetlen. Most mindjárt. Könyörgöm édes, nagyon szépen kérem, vigyázzon magára, utcán, járdán is, mindenütt. S ugye nekem vigyázz, ha magára vigyázz,

Csókolom, csókolom, Zsuzsaédes,

Zoltán

B. I. – Boldizsár Iván (1912–1988), író, újságíró.

Csütörtök délután, Soho,

iszonyú álmosan, Zsuzsa, drágám, s nem is tudom, mitől. Lehet, hogy az időtől, lehet, hogy az ebédétől, s ebédből vagy Csétül, vagy a csigától burgundi módra, vagy a pirított borjúmájától velencei módra, ebben a nagy álmoságban nem is írni szeretnék, hanem azt szeretném, hogy lefeküdjünk, s ne aludjak.

Nem is levél lesz ebből, mert fél hétre el kellene mennem a Russell Square-re, hogy ott egy Szlávik nevű, számomra teljesen ismeretlen emberrel találkozzam, aki tegnapelőtt telefonált, hogy valamilyen kerámiát hozott nekem Magyarországról, remélem, nem hamutartót, mert azért nem érdemes ennyit harmonikázni ebben a fővárosban, elébb ugyanis vissza kellene származnom a Brompton Square-re a kocsióért. Így ebből inkább csak utóirat lesz, amiben az lesz, ami a tegnapi és a tegnapelőtti levélből kimaradt, a nem fontos, de talán mulatságos dolgok...

például a British Hungarian Fellowship meghívója. Amin alul, a vonal alatt az olvasható, hogy e sorok „neves írója” után a jövő esztendőben Habsburg Otto, meg Seton Watson, meg Auer Pál, meg Pevsner fognak előadást tartani. Ez a változatosság engem nagymértékben elragadott. Nem így másokat. Mint a titkártól megtudtam: számos telefonhívást kapott az egyet felháborodásra kész tagjaitól. A névsorból három személy ellen zendültek a honfitársak. Az egyik természetesen magam vagyok, természetesen azt hányták a szemére, hogy mint lehet ilyen szélsőbaloldali embert felkérni egy ilyen

hazafias egyesületbe? Ez persze teljesen érdektelen, semmi újdonság nincs benne. Valamivel jobb a Hugh Seton Watson barátom ellen felmerült érv, „hogyan lehet egy ilyen magyarfaló ember fiát, aki az országot megcsonkította, előadásra hívni”. Az idősebb Seton Watson ugyan lelkes magyarbarát volt kezdetben, Kossuth és 48 miatt, el is utazott Pestre, hogy megkeresse Kossuth Magyarországot, de Tisza Istvánét találta, s a csatlódást nagyon a szívére vette. A legjobb azonban a Habsburg Ottóval kapcsolatos kifogás. Itt azért nehezményezték a meghívót, hogy nincs ott a név mellett az Ófelsége...

Ezen elég jól mulattam, mert azt bizonyítja, hogy némely magyarok – azám, hazám! – hiába jönnek Angliába, csak ott maradnak lelkileg Bajorországban. Többeknek megmondtam, hogy a három személy ellen kifogás volt, találják ki, hogy mi. A velem kapcsolatosra mindenki rögtön ráhibázott. A Seton Watsonnal kapcsolatosra senki, a Habsburg Otto kérdésre a hólyag Matyi azt mondta, hogy a doktort hiányolták a neve mellől. Ő is volt Bajorországban. A titkár különben azért szívére vette ezeket, mert kijelentette vacsora közben, kéretlenül, hogy az Otto előadásának az angol nyelvű meghívójára majd odateszik összes címeit, ami igen nagy hiba volna, mert Angliában az idegen címeket nem ismerik el. Figyelmeztettem, hogy a Lotharingia hercegét ne feledje.

[...]

Jaj, Zsuzsuka, hiányzol, rosszkedvem van, mert indulnom kell. A koffert vasárnap reggel csomagoltam ki, s mérhetetlen ráadásgyöngédség öntött el kedves Zsuzsám iránt, mert olyan szépen hajtogatta-csomagolta a holmit. Ettől teljesen meghatódtam. Tudja, nekem egyáltalában sohase pakolt be senki, azon az alapon, hogy ezt én úgyis sokkal ügyesebben csinálom. Nem magánál. De azért a fordítottját szeretném, vagyis a kicsomagolást, csókolja, szereti

Zoltánja

Hugh Seton-Watson (1916–1984) – angol történész, a londoni egyetemen a közép-európai tanszék vezetője; apja, *Robert William Seton-Watson* (Scotus Viator) (1879–1951), angol történész, egyetemi tanár, újságíró. – *Auer Pál* (1885–1978) – diplomata, párizsi nagykövet, újságíró. – *Pevsner* – valószínűleg *Nikolaus Pevsner* (1902–1983), német származású angol művészet-, elsősorban építészettörténész. – *Matyi* – *Sárközi Máttyás* (sz. 1937), író, újságíró, 1957 óta Londonban él.

Szerda délután, Kew Green

Te, jóízű Zsuzsa, Te,

jó szagú, szép szavú, ma megjött ez a kedves kis hétfőn írt leveled, nagyon jólesett, az is, hogy mindjárt írtál, az is, hogy ezt; az meg éppen, hogy így; meg: a „lassan csókolja mindenhol” igazán, mert ez aztán visszaidézte, úgy varázsütésszerűen a szép napjainkat, ami azért volt különösen jó is, meg szép is, meg gyönyörűség is, mert úgyis velem vannak; de csak más, ha Te idézed vissza a szavaiddal, közelebb van ahhoz, ahogy a száddal,

ó, hogy szeretem a keze járását is a bőrömon, olyan ez, mint ha egészen sima vízen itt-ott-egy vonalban, vagy körbe-kicsi szél kerekedik, felborzolja, megborzongatja egy kicsit, s ezzel a holt víz élni kezd.

Kicsit elkéstem a levélgönyörűségről, mert nyolckor felébredtem ugyan, de nyomban elaludtam, s valamikor tizenegykor ébredtem újra, siettem is lefelé a lépcsőn, már a fordulóból megismerem a német bélyeget a borítékon, a színéről.

Meg aztán ösztön is van a világon. Illetve bennem.

Folyton szeretlek, Szuszuka, ezekben az órákban, amik nélküled érnek. Hiányzol, ugyancsak folyton, néha nagyon élesen, de most ugyanaz valahogy nem ugyanúgy ke-serves, mint eddig. Úgy látszik, nagyon jót tett ez a hegyi mozdulatlanság s mozgékony-ság egymás testén, ezek a mi hosszú, változatos és figyelmes egymásba merülése-ink – az ébrenlét órái fektünkben a kábultság óráival közben, felkeléseink idején – mi-lyen jó, hogy ha az alvást nem számítjuk, fele-fele arányban oszlott az életnek ez a ben-ned lelt teljessége a szüneteivel

az előadásomat túléltem sikeresen, a közönségből se ájult el, aludt el senki, sem az unalomtól, sem a melegtől, pedig hőség volt a teremben, mert igen sokan voltak, s az ablakot mindig be kell csukni, mert különben bejön a zaj az Exhibition Roadról. Volt egypár a szokásos élvezetes idiotizmusból, előtte, amikor az étteremben próbáltam el-olvasni, amit elébb leírtam, odajött a kedvescsacsi Teleki Mihály, kérdeztem, hogy ő elnököl-e, mondta, hogy nem, mert mint ezt bizonyára észrevettem, ő hatökör az iro-dalomhoz, úgyhogy inkább a Torzsay Biber fog elnökölni, akinek a nevét hallottam, de arcára nem emlékeztem. Kiderült, hogy egy nagydarab ember, igen egyenes tar-tású, rózsás arca kicsattan az egészségtől, ez a bejáratnál várt, s kért, hogy igazítsam ki, ha marhaságot mond, mert ő bizony már vénember, s többnyire mindent rosszul mond. Hogy magát meg ne hazudtolja, a végén ünnepélyesen meg is köszönte a Ba-bits Lászlóról szóló hézagpótló előadást, mire én elismerően bólintottam.

Egész szép sikerem volt, ami a tapson félig volt érezhető, felerészben ugyanis azt érez-tette, hogy a hőség kinek-kinek a tenyerén is jelentkezett izzadságcseppek formájában. Azt hiszem, kimerítettem, félek, hogy nem a témát, hanem a közönséget, amit ilyen-kor, amíg beszélek, szórakozottan nézegetni szoktam. Az előtérben Csét lehetett látni, akit nem szeretek ilyen helyzetben nézni, mert olyan, mint egy barna rák az arca, úgy értem, hogy páncélszerű, se kajánság, se semmi rajta, nem ostoba, de megátalkodott, az értelmet rejti, nem mutatja. Mellette I. Ika ült, de most nem láttam semmiféle ha-sonlóságot a tekintet és a mosoly minőségében; a magáé bennem volt, úgy látszik, s olyan erősen hétfőn, hogy hirtelen ráláttam, amikor bejött. Cséné meg Csé András át-ellenben ült eme kettővel, ezek hál' istennek fegyelmetlenebbek voltak, befelé röhög-tek vagy nyikogtak, András időnként kételkedett is, vagy átlátott valamilyen szembeöt-lő szélhámoságomon, ami nagyon szórakoztatott. Borzasztó elegáns volt, azonfelül tu-niszi barnasága tűnt fel, ugyanis valamilyen ottani szigetre ment el nyaralni egy luxus-szállóba, mondva, hogy az ilyet is ki kell próbálni. „Látom a színedről, hogy egész jó volt – Németországban...”, mondta, az a gyanúm, hogy az utazás motivációját egyedül ő veszi olyannak, amilyen, nem is kérdezte, hogy ugyan hol voltam, minnek.

Matyi is rendkívül elegáns volt, olyanformán, mint egy segédjegyző Nagykanizsán, amikor éppen elindul leánykérőbe. Csak a virágcsokor hiányzott a bajuszához. Em-bertelenül rosszul szavalt, ami miatt nagyon mérges voltam Andrisra, mert ha mégis-csak ki tudta magát szabadítani a BBC-szolgáltatosságból, akkor már mondhatta vol-na ő a verseket, akkor a mellékelt Shakespeare-sonett Babits fordításában felkeltet-te volna azt a hatást, amiért kiszemeltem. Így nem, mert Matyi eleganciájának jelle-géhez méltón úgy mondta, mint egy Szemermetes Erzsók, nem is értette senki. Ez az a sonett különben, amelynek eredetijét Edinburghban az írógyűlésen Stephen Spen-der nagy ünnepélyességgel felolvasta, hogy jóvátegye Angus Wilson időtlenségét, aki elordította magát, hogy „Shame”, olyan vörösén, mint egy bikaviadalon a kendő, ami-atti felháborodásában, hogy egy szakállas hindu író azt mondta, hogy ő úgy tudta ed-

dig, hogy a szerelem főleg kétnemű és egykorú emberpárokban jelentkezik, aminek leszögezését – ahogy gondolom, meséltem – az váltotta ki, hogy az előző két és fél órában a folyton elhangzó szerelem szó olyan kontextusban került elő, hogy aki nem jött rá mindjárt, hogy homoszexuális szerelemről van szó, exclusive természetesen, az nem is nagyon értette.

Óriási feltűnést nem azzal keltettem, amit mondtam, hanem azzal, hogy beszédem mindvégig érthető volt, s a legnagyobbat azzal, ahogy a *13 Párverset* Babbitstól felolvastam, ezt már végleg nem mertem Matyira bízni. Ez állítólag fenomenális volt, és én vagyok a legjobb versmondó ebben a határban, meg is egyeztünk, hogy eztán azok tartanak előadást, akik szavalni szoktak, én meg majd a betéteket olvasom fel.

Egyébként ez a tegnapi nap, ami olyan jól kezdődött, pokolian fárasztó volt; attól kezdve, hogy telefonáltunk, írtam, mint egy megszállott, épp húsz oldalt, este hétre befejeztem, de miután az előadás nyolckor kezdődött, elolvasni már nem tudtam, de nem volt benne semmi feltűnő bárgyúság. Hogy tulajdonképpen mit akartam mondani, ha ugyan akartam, azt, azt hiszem, senki sem értette, mert az nem volt kimondva, hanem csak úgy benne volt abban, hogy miről, milyen szomszédságban fecsegetem. Az volt a legfinomabb, s a szerencse, hogy elértem reggel, s hogy olyan kedvesen álmos volt, majdnemhogy pislogott a hangja, enélkül aligha tudtam volna 10 óra hosszat a gép előtt, majd másfél óra hosszat az asztal mögött ülni,

ahol ugyancsak gondoltam rád, Szuszuka, részben az Ika-hasonlatosság-tévedés miatt beszéd közben, majd a tizenhárom párvers elolvasása alatt, biztos azért mondtam olyan jól

most pedig azt szeretném mondani, hogy vetközzünk, feküdjünk, hogy nézzük az ég mennyezetét kinn, a szobáét benn, de utána mindjárt egymást, nem mindig ugyanúgy, hanem egyre közelebről, már nemcsak nézve, hanem érintve is, már nemcsak érintve, de érezve is, hogy feltámadjak való világomra, abból az árnyékvilágból, amit igyekeztem itt leírni magának, Szerelmem, akit csókolna, gyönyörködtetne, saját gyönyörűségében, tartója s tartalma

Zoltán

Exhibition Road – ebben az utcában működött a Lengyel Klub, ahol a Szepsi Csombor Kör és a British Hungarian Fellowship összejöveteleit is tartották. – *Csé András* – Cs. Szabó András, újságíró, Cs. Szabó László fia.

Szerda, estefelé

DrágaZsuzsa, Édes,

egész nap itthon voltam, egész nap hiányzott. Nemcsak nekem. Hiányzott, Kedves, az ágynak, amit hagytam vetetlenül. Abból is tudja, hogy nincs itt, hogy nem gondozzák. Meg a lámpáknak, amik ürességre világítanak. Meg a konyhának, ez saját értelmetlenségén tűnődik. S a forgószékeknek, ami finn nyelven hajtogatja, hogy haszontalan. S a tűznek, ami átmenetileg lánggal ég, mert alátettem egy tűzgyújtó fehér kockát, egyhatért kapni egy dobozzal Richardsonnál. Erre előbb is rájöhettem volna.

S hiányzik, kedves, még a huszárlaci vén kocsijának is. Ez nyugdíjba kívánczik azóta, hogy visszajött Rye-ból. Általában a garázsban töltötte az időt, az éjszakát is.

Reggel megindult, kétszer körüljártam. Az imént utoljára, hogy kipróbáljam, jár-e még. Átvittem egy helyről a másikra, a mienkre, a fal tövébe. Ott leállt. Megpróbáltam, begyullad még egyszer-e. Nem tette. Reggelre odafagy, ahol kettőnket várt.

Mivel igazi nagy hideg van. Tegnapra virradó éjjel esett vagy kétujjni hó. Ez ma reggelre úgy megfagyott, hogy amikor kimentem a hátsó ajtóhoz a tegnapi tejért, a lábam nyoma alig látszott meg rajta. A tejesüvegben meg fehér dugó nőtt a staniolkupak alatt az odafagyott tejszíntől.

Egyébként sütött a nap.

Ha ketten lettünk volna, sétálni lett volna jó.

Bár igaz, itt-ott olyan a töltés, mintha helyi viharok húsz méteren hullámosra vertek volna egy tavacskát, s az ilyen hullámosan megfagyott volna.

Amiről az jut eszembe, hogy Rye-ban nem nagyon szerette a macskaköveket, bár igaz, hogy engem se nagyon szeretett épp ott. Így ezt a göröngyös jégfelületet se szeretné a talpa alatt. Amit viszont úgwis a tenyerembe szeretnék. Így ebből, közöttünk, nem lenne baj.

Napközben Tamási Áron utolsó könyvecskéjét olvastam. Ágota asszony küldte meg „igaz tisztelettel”, de ezt nem a könyvbe írta, csak egy papírra. Holott írhatta volna a könyvbe is, elvégre ő írta a könyvet. Áron csak diktálta. Életének utolsó hónapjaiban. Beleírta ajánlásnak ezt: „Ágotának, kedves madaramnak, szívemből ajánlom ezt a Vadrózsa Ága című könyvem, amit neki mondtam tollba: Áron”. A könyv is nagyon szép. Nem tudom, pontosan miért, nem csak azért, mert valahol vigasztaló, ha valaki a halálán ilyen szépen, csendesén, humorral és igazságosan beszél az előkről. S hozzájuk. Nekem egyenesen orvosság volt, ma, zszusátlanságomban. Hiszen bajomat nem gyógyította meg, de fájdalomcsillapító azért. Furcsa érzés volt az is, hogy az utolsó mondatban az utolsó név, az utolsó élőé, amit már csak egy meghalté követ, az enyém. A Centrál asztalait írja le. Hát ez furcsa volt, hogy Áronnak így az élet végén, eszébe jutottam, s leírta a nevet. S olyanformán, mintha ebben kedve telt volna. „Te voltál az utolsó szava – mondta Laci kissé eltúlozva a dolgot a telefonba –, ezt leírta, s másnap meg is halt!” Mert ő persze mindjárt megnézte a dátumokat az előszóban.

Tudnom kellene, Drága Zsuzsa, hogy miért jó könyv ez; mert erről volna legbölcsebb londoni levelet írnom. S akkor a könyvet el is küldhetném magának: földije írta.

De hát inkább magának szerettem volna írni. Pedig azt az öt oldalt is meg kell írni valamiképp. A huszárkocsi nem fog elindulni holnap. Belefagy a göröngyökbe. Olyan hideg van ugyanis, hogy a bennszülöttek már nem is említik! akasztott nép házában senki se beszél kötélről. Mindenki kihasználja az alkalmat arra, hogy semmit se csináljon. A földalatti alig-alig jár, holott az alagutakban nem fagy, szörnyű zsúfoltan. Tegnap benn voltam, sajnos. A kocsimeleg után a külső hideg kész megbetegedés volt, be is lázasodtam. Előző éjjel meg a fejfájást nem tudtam sehogy se agyonnyomni. Úgyhogy az influenzától félttem, de lehet, hogy mégse lesz belőle ilyesmi.

Ma aránylag egész jól éreztem magam, csak nagyon szomorú így ez a kunyhó körülöttem, maga nélkül. Olyan élettelen a hideg legközepén. De azért elég nyugodt voltam. [...]

Az Áron könyvében egyébként találtam egy-két bölcs és derűs mondatot a válásáról, ami most is világít, hát ideírom:

„Kolozsváron neki jutott a főszerep abban a látványosságban, melynek neve házasság volt. Eleinte, nagyobb bajok a házasságban sem látszottak lenni, de aztán tisztes

polgári ízlését és nyugalját a pletykálgodás és az én céltudatos életem hullámai megzavarták. A zavar hasadékaiban keresztül a féltékenység ördögfia úgy beléje szivárgott, hogy már akkor is kutyálgodni látszott, amikor otthon látott. Jobbnak véltem tehát, ha befejezem a mondatot, és pontot teszek utána. Vagyis fő helyet biztosítok az irodalmi gondnak és vívódásnak. Értelmileg és ösztönösen egyaránt úgy találtam, hogy ez a törekvésem, valamint a mások és önmagam iránt való szigorúság minden egyebet megelőz, ha már úgy történt, hogy az emberi létezés fáján az irodalomnak kezdtem fészket rakni.”

A levele nem jött meg, édes, ki tudja, mi jár most, mi nem, lehet, hogy a postás nemigen jár. Csókolja, idevárja

Zoltánja

ÖRKÉNY ISTVÁN LEVELE ZELK ZOLTÁNNAK

1975. V. 29.

Kedves Zoltánom!

Pattanj ki az ágyból, fusd körül háromszor a kacsát, irtó jó könyvet írtál! Ha boltos lennék egy könyvüzletben, így ajánlanám: Ezt a meciét tessék megvenni. Egy nagy költő legnagyobb alkotása.

Túlzás nélkül az. Mellesleg, tudom, hogy szeretted, ha nagy költőnek neveztek már fiatalon, majd éretten, most, veteránkorodban is szívesen húzatod ezt a füledbe. Hát húzom én, méghozzá kedvvel, jószívvvel, őszintén. Isten bizony, negyven évvel ezelőtt, a Vilmos császár út sarkán, amikor 20 pengőt kértél tőlem kölcsön, nem néztem volna ki belőled. (Nőd a pénzt, utóbb, némiképp devalváltan, de eredeti Horthy-bankókban, megadta.)

Ki nem állhatom, ha másokat kell dicsérnem. Teljesen kidobott pénz. De mit csináljak? Gyönyörű ez a kötet. Nekem örülten kell vigyáznom minden jelzőre, mert annak idején, a régi Szép Szó szerkesztőségében, amikor két költő elmondta verseit, én bizony néha azt hittem, hogy Horváth Béla a nagyobb. Mármint József Attilánál. E véleményt később felülvizsgálni voltam kénytelen. A Kötéltáncosoknál nem esem vissza zsenge ítéletem hibáiba. Úgy érzem, nem volt még költő a világon, aki ily kevésből ily nagyot alkotott volna. A „kevés” az eszközökre értendő. Az építőanyagra, a téglákra, az élményvilágra, a szókincsre. A te világod a térben: egy paca a térképen. A te népeiséged: néhány rokonod, ismerősöd, összes általad ismert feleségeid és a Chagall vásznain úszó aggok – a föld 3 milliárd lakosából. Itt-ott egy cigány, hegedűvel, egy kutya, hegedű nélkül. Az egész hangskálából néhány morgó, brummogó basszus. És mégis teljes világot építenek ezek a versek – egy világot, melynek egyetlen szépséghibája, hogy nincs mindegyik versed fölött egy nekem szóló, hódoló dedikáció. De hát te most beteg vagy, lábfejás miatt nem dedikálsz. Bár persze, ha ennek a kötetnek egy két éves betegség volt az ára: a költészet értéktőzsdéjén megérte. Kegyetlen, komisz ipar ez a mienk.

Zoltánom, feküdj vissza. Csukd be a szemed. Ezeket a verseket nem nyitott szemmel írtad. Álmodj tovább.

Ölel

Örkény István

(1975 áprilisában jelent meg Zelk Zoltán AHOGY A KÖTÉLTÁNCOSOK című verskötete. Ahogy a többi, ezt is elküldte Örkény Istvánnak, aki ebben a levélben mondott érte köszönetet.)

Ladányi-Turóczy Csilla

KISLÁNY TOMPA KÉSSSEL

Kislány tompa késsel,
kislány, kit a víz nyel,
víz nyel el derékig,
míg az ajka kéklík,
ki a hajóorrban,
posványba szorultan
kislányokra fogja
tompá kését, foglya
tompá szenvedélynek,
ugyan mit remélhet,
s mit remél az apja,
ha kezébe adja
tompá élű kését,
hogy húsát kivéssék,
és ott a sarokban
három férfi,
három férfi térdre vetve,
térden csúfosan nevetve,
az egyiknek felesége
múkarját tömöm képébe,
lehet múkar vagy igazi,
míg a húsát megízleli,
megszűnik a nevetése,
növekedik rettegése,
hol a kislány tompá késsel,
hol a kislány, kit megkésel,
egy másik kislányt, magamat,
zsidó kislányt, angol kislányt,
magyar kislányt? beleszalad,
belefut a tompá késbe,
csurranj, kislány tompá vére.

PANELPROLI-ÖREGASSZONY

Panelproli vagyok én,
a panelem csak enyém,
a panelben, pelenkában
pipec békafenekén
ott ülök és szürcsölök,
lumpenül nem gürcölök,
tejeskávéba bemártom,
aprítom az ürdögöt,
panelproli, jön a troli,
jön a troli, babakocsi,
három baba, három kocsi,
három csúnya anyuka,
mind a három egy trolira
akar szállni, hacuka
van is rajtuk jó bőségben,
hajba kapnak a hőségben,
minek menjek én is oda,
jó nekem a tréningruha,
panelproli a nevem,
én a menyem, a gyerekem,
a férjem nem nevelem.

Galló Tamás

ÓDA MÁJUS ELSEJÉN

Ó hogy utáltam én a téglákat
az építkezést
ne épüljön semmi
inkább ne
gyűlöltem mindent, ami kossal, fölfordulással jár
a kényelmet szerettem
a régen megépült házak lakályos nyugalalmát
a lélek csöndre vágyik
nem barbár csapkodásra
ha jönnek a szerelők, ma is megrettenek
fölbontják a fölszint
s undok belsejüket mutatják a dolgok
a reménytelen csúnyságot

amely úgy látszik mindenben ott lakozik
 nem vigasztal a működőképesség
 örök sebet ütnek rajtam a zajjal, bajjal járó percek
 nem lehetek boldog
 mert a munka mindent s mindenkit leigáz
 az elrejtett csatornák mocskában
 mint mérgezett vér, terjed a világ betegsége
 a boldogtalanság lázad
 összedőlnek a házak, kiáradnak a folyók, lezuhannak a repülőök
 a diadalmasan megmunkált tárgy szétesik
 törjétek össze képzeletetek tégláit
 ne alkossatok
 az úristen egy primitív kőműves
 piál, megfogdossa a nők fenekét
 kinyomozhatatlan helyre távozik
 s nem ismeri a statika törvényeit

Filip Tamás

AZ UTOLSÓ METRÓ

Egy nő álomarca, krém simul a póre bőrre.
 Ha reklámfilm, akkor *Fabulon*;
 indul az este, bár még túlon túl fönn
 jár a nap, s a képek alig látszanak,
 sőt a hang se mondható tökéletesnek.
 A nép fütyül és szidja a gépészt,
 mint kocsmában a rendszert, hiszen
 szavakat formál a színészek ajka,
 de szájról nem tudná leolvasni csak egy
 néma francia, ám a közönség nem túl
 frankofon, s ha él is némi *fogyatékkal*,
 az nem a némaság. Valami történik
 végre, nagyot reccsen egy félszeg vallomás,
 és helyreáll a hangerő. A keményre ült
 székeken lassan belenövünk a filmbe, és
 minden érthető lesz: megszállás, szerelem.
 Fújják a füstöt előttem, de nem zavar:
 a kertmozik ilyenek. Mintha zümmögő
 trafóházban ülnénk, bizsergető melegben,
 megnő az izgalom, mikor a hős papírjait
 nézi a járőr. Aztán futunk mi is, filmtől
 föltüzelt ellenállók, és kikötünk nálad,

a rejtekhelyen, ahol mindig jólesik
mehúznom magam. Iszunk egy pohár
bort, aztán sötét utcákon át, képzelt
igazoltság elől osonva viszem haza,
amit kölcsönadtál: a legújabb szamizdatot.

ÖNARCKÉP DARABOKBAN

Kis sziget egy végtelennek
tűnő bicikliverseny közepén.
A szeme csukva, de hallja,
egymást úzva és hajtva
a versenyzők hogy lihegnek,
és érzi csípős verejtékük szagát.

Közben hitetlen *teológus*,
akinek mindenről az Isten
jut az eszébe, de érveit
szivacsként szívja föl a kétely,
és a szertartásos igyekezet, hogy
legalább a kérdések ne
ütközzenek dogmák betonfalába.

Szótag egy rendhagyó igében,
a vízszintes vonalka a számláló
és a nevező között, pedig
könyvégetők és géprombolók
dühét érzi magában olykor.

Antikoturnust visel; minden
lépésnél úgy kell a földből
kirángatni a lábát. Botladozva
megy vonata mellett, és nem mer
visszaszállni, mikor az végre
moccan hosszú veszteglés után.

Sőt még akkor sem, amikor
megint megáll. Innen
kezdve minden elsötétül,
a közeli állomás kómába
zuhan, a sors jön, védelmi
pénzt kér. Innen szép nyerni.

Szentgyörgyi Zsolt

AZ ERDŐKERÜLŐ

Öregapám azért lett erdőkerülő, hogy az embereket kerülni tudja. Az történt ugyanis, hogy gyerekkorában egyszer beleesett a szájába egy hullócsillag, és utána nagyon hosszú ideig nem jött a szemére álom. Véleménye szerint ez a véletlen esemény okozta azt a fokozatosan bekövetkező változást, amely teljesen felforgatta és meglehetősen szokatlan irányba terelte életét. Éppen úgy, ahogy egyesek allergiásak a lóra, ő attól a naptól fogva egyre nehezebben bírta elviselni a társaságot, és állandóan a magányt kereste, nem kislekű megütözközést váltva ki ezzel mindazokban, akik fejlődését figyelemmel kísérték. Pályafutása kétségkívül bővelkedett volna szomorú fordulatokban, és talán úzótt vadként vagy vérfarkasként bolyongva töltötte volna napjait, de nagyanyám, amint azt később bevallotta, még önmaga számára is váratlanul igazat adott neki, és támogatta szándékait, míg végül elhatározták, hogy a jövőben a hallgatag fák között fognak lakni.

Valóban évtizedeket töltöttek abban a világvégi házban, és hogy meg tudjanak élni, öregapám kisebb dolgokat árult a szarvasoknak, madártollat gyűjtött a tisztásokon, vagy levette fejről a kalapját, és teleszedte gombával. Nagyanyám addigra persze már jól kiismerte szokásait, és minden alkalommal, amikor meglátta, hogy kalapjával a kezében közeleg, csípőre tette a kezét, és odakiáltott neki, bár még eléggé messze járt: „Megint teleszedted a kalapodat gombával!”

Az erdőben az élet fejlődésének két fő irányvonala egyaránt megtalálható, és egymással szoros kapcsolatban állnak. Érdekeség, hogy ezek közül az egyik, nevezetesen a növényvilág, egyrészt maga a lakosság, másrészt maga az erdő, az állatvilág képviselői azonban kizárólag lakosságként játszanak szerepet. Az erdőben megtelepedett különös állatok a városi élet előnyeit, öregapámhoz hasonlóan, szintén semmibe vették. Nem bánták az időjárás viszontagságait, és úgy döntöttek, hogy inkább ott, az emberektől távol élnek le életüket, akármilyen sok nehézségbe ütközzenek is a mindennapok során. Pedig bizony sokszor kínozták őket a fagy, beleiket csavarta az éhség, és a tapintatlan mérnökök vegyszerekkel próbálták megmérgezni őket, kártevők gyanánt.

Az erdő olyan város, aminek nincsen teteje, és szikrázó, illatoktól sűrű éjszakákon a csillagok olyan alacsonyan lógnak, hogy szinte leérnek a földig. Az alvó növények közül is körös-körül fények villódzása látszik, mint megannyi elemlámpa és semafor világít a vadállatok szeme, pásztázza a tájat. A legfényesebbek az ezüstrókák szemei, és valóban gyakran előfordul, hogy egy tapasztalatlan vadász a túlságosan hosszúra nyúlt vadászat után tanácstalanul áll meg az éjszaka labirintusában, és miután úgy határoz, hogy majd az ismerős csillagképek segítségével találja meg a hazafelé vezető utat, keservesen csalódnia kell, és pedig éppen egy ezüstróka miatt, melynek fényes szemét csillagként követve végül borzalmasan kihalt tájra érkezik. Csak napok múltán fog megint lakott vidékre érkezni a jó szerencse segítségével, és amikor abban az idegen faluban kimerülten és a faágak által rongyokká szagztatott ruhában megjelenik, az emberek kilépnek házuk kapuján, és csodálkozva gyűlnek köré, hogy meghallgassák kalandjait.

Számosan vannak azonban olyanok is, akik különféle okok folytán végleg eltévednek. Ha egy türelmes megfigyelő vagy őrszem a fülét a földre tapasztja, és néhány percig csendesen várakozik, meghallhatja a halott vadászok tompán döngő lépteit odalentről. A halottak ugyanis, az élőkől eltérően, nem telepednek le falvakban és városokban, hanem csapatokba verődve vándorolnak a föld alatt a kutyáikkal, kikutatva azokat a helyeket, ahol valami kis eső esett, hogy legalább szomjukat oltani tudják.

Ám idefent, a nyári fák barokk atmoszférájában az est csak barna kölni. A szarvasbogarak előjönnek rejtett házaikból, és repülni kezdenek süketen, mint a denevérek, és látszólag céltalanul, de valójában pontosan kidolgozott tervüket hajtva végre. A napali életmódot folytató állatok még óvatosan motoszkálnak a szürkületben, de rövidesen nyugovóra térnek, és az éjszaka egy távoli sziget, tele csodákkal és hihetetlen tálmányokkal. A mély csendben szinte hallani a fák lélegzését, amint leveleik kopoltyúján szűrki a langyos levegőt, és az ereikben felhalmozott klorofilltól álmosan, milliméterről milliméterre növekedni kezdenek.

Köztudott, hogy Énok nemzedéke előtt nekünk is majomarcunk volt még, és az újszülöttek olyan alaktalanul jöttek a világra, hogy az anyjuknak kellett formára nyalnia őket. Éppen ezért még ma is gyakran erőt vesz rajtunk valami meghatározhatatlan, ősi nosztalgia, és ilyenkor céltalanul kószálunk a fákkal sűrűn benőtt helyeken, magunk sem tudjuk, mit keresve vagy mi után vágyakozva. A sasok, akik a felhők belsejében fészkelnek és a vakond, megannyi szótlán és magának való rokonunk, még akkor is, ha soha nem jönnek el hozzánk vendégségbe.

Öregapám például nagyon szeretett fára mászni. Gyakran felmászott a legmagasabb fára is, hogy együtt füttyörésszen a madarakkal, akiket különleges képességeik folytán nagyra tartott, és az angyalokkal sorolt egy családba. A mátyásmadarak, a sárgarigók, a vörösbegyek nyelvét mind ismerte, és ha megfedkezett magáról, néha napokat töltött el velük odafent a faágakon. Nagyanyám bejárta utána az egész erdőt, és még a nyaka is elmerevedett, annyit nézegetett a magasba, mire végül rátalált, és hazahívta vacsorázni. Máskor pedig öregapám fáradtságos utakra indult az erdő távoli szegleteibe. Tábortüzet rakott, levelekkel takarózott, és virágokkal hímzett terítő volt körülötte a rét, melynek szegélyén csalán nőtt, meg pitypang. Nagyanyám abból főzött levest. Így töltötték tehát napjaikat, mindenkitől távol. Ketten voltak egyedül az elhagyott erdőn a pompás vadállatokkal, és nem kellett nekik másmilyen társaság.

Sápadt, tejfehér hajnalokon a szarvasok felkelnek a harmattól nehéz fűből, ahol az éjszakát töltötték, és a levegőbe szimatolva útra kelnek. Messziről sima, bársonyból készült gépeknek lehetne nézni őket, amikor vasárnaponként nyugodtan sétálgatnak ösvényeiken. Finom érzékszerveiknek jó hasznát látják, és néha szemlélődésükből felriadva, látszólag minden ok nélkül futásba kezdenek. Csak ők tudják, hová igyekeznek, de annyi mindenesetre bizonyos, hogy vezetőjük, egy tapasztalt szarvasbika ilyenkor úgy viselkedik, akár a tűzoltók parancsnoka, aki osztaga élén elszántan szalad az égő ház irányába, és amikor testi ereje, valamint gyorsasága folytán a társainál jóval előrébb járva, legelsőként pillantja meg a lángokat, egy pillanatra megtorpan, és sürgetően int, hogy még gyorsabb sietségre ösztökélje őket.

Szintén arrafelé élnek a sündisznók, ezek a szinte legendába illő élőlények, akiket a régi kínaiak meneltetni és táncolni tanítottak a zene ütemére, éppúgy, mint a különféle színű pókok seregeit. Ezenfelül léteznek teremtmények, akik olyanok, mint egy lábnyom. A természet dolgaiban járatlanok a kíváncsiságtól hajtva néha úgy határoznak, hogy követik a nyomokat, és kiderítik, miféle állat járt arra. Vidáman beszélget-

ve látnak a felderítéshez, és amikor órák múltán végül kedvüket veszítve feladják a kutatást, nem is sejtik, hogy a lábnyom maga volt a keresett állat, mely ilyen különös irányba fejlődött az evolúció során, hogy túl tudjon járni a kíváncsiskodók eszén.

Vannak a farkashoz hasonló fajok, amelyek az éjszakát barlangként használva, prédára lesve ólálkodnak a sötétség vermeinek környékén. Ám öregapám erejét ők is régtől fogva ismerték, és lépteinek zajára sietve osontak biztonságosabb részek irányába. Volt már alkalmuk elégszer tapasztalni, hogy milyen kemény fából van az a göcsörtös, nehéz sétapálca, amivel öregapám kirándulni szokott. Vannak olyan állatok is, melyek kizárólag tollból készültek, és vannak olyanok, amelyekről nem lehet beszélni. Megint mások pedig még nincsenek felfedezve.

A páncélosbogarak, a fácánkakasok, az akasztófavirágok, a foszforeszkáló lények, a pikkelybe öltözöttek, az elbitangolt macskák és akiknek a szeme forog, mint egy kerék, mind megfordulnak arra. Öregapám jól ismerte mindannyiukat, és ismerte a gombák titkait, a gyökerek hatóanyagait és a tanításokat, melyeknek a szövegét szent bogarak rágják bele egy-egy korhadó fatörzsbe. Jegyzőkönyvbe vette az ellenmérgek listáját, és szünet nélkül szöve szétágazó terveit, százféle nagyszerű dologba fogott. Többek között:

1/ Kidobott lécekből repülőgépet szerkesztett, és nagyanyámat a hátsó ülésre ültetve körutazásokra vitte az égbe, melyek során a nyakuk köré meleg pamutsálat tekerve keresztülrepültek a fagyos felhőkön is, és kiabálva kellett beszélniük a sűrítő ellen-szél miatt, amely hajukból nagy boglyákat épített, és kiszárította a nyelvüket.

2/ Könyvet írt egy kifordított királyról, aki levetette a csontvázát, és kikelt a szarkofágból. Az egyik kezében higany volt, a másikban vörös föld, és palástja lángokban állt másnap reggelig.

3/ Prémekbe öltözöttek nyulakra vadászott a hósvatagban, ahol ezek a fúrge állatok a napjaikat töltötték.

4/ Messzelátójával olyan közel hozta a bolygókat, hogy csónakját vízre tudta bocsátani az ottani szilaj tengereken, és a bennszülöttek, akik addig a homokban üldögéltek, rémülten szaladtak szerteszét hirtelen megjelenése láttán.

5/ Krizantémokat nevelt, nemes virágokat, vagy cigarettázva heverészett azon a kényelmes mohán, amely a kövek között tenyészett már évezredek óta, és nem csinált semmit egész délután.

Nem sokra rá az égbolt elvesztette simaságát és élénk színeit, melyek addig egyfajta folyadékhoz tették hasonlónvá, és fakulni, valamint sűrűsödni kezdett, egyre kopottabbá válva, miközben kormos felhők birkóztak sötétszürke háttére előtt. A száradó faleveleket, a csonttá dermedt fákat megülte a dér, és a vizek nehézzé kristályosodtak hajnalonként. Hiába nyalogatták a tó szívet a halak, nem tudtak a helyzeten változtatni, és végül a sötéten derengő iszapba süllyedve, végtelen türelemmel várták a telet.

Számtalan külföldi madár érkezett a keményre fagyott pusztákból és az elfeledett, széles országokból, ahol a kövek alszanak. A magasban ködbe burkolózó vadludak utaztak. A napok kérge vastag lett, mint a Cadillac ajtaja, és kupolájuk alatt a rettenthetetlen szelek olyanok, akár a motorozás. A reggel belefért volna egy kétdecis üvegbe, de váratlanul leesett az első hó, amely részben ásványra, részben szappanhabra emlékeztetett, ám némiképp meglepő módon dunyhákat meg párnákat épített a földeken, és rátapadt a fák gallérrjára. Öregapám nem tudott betelni vele. Csizmáinak nyomaival minduntalan teleírta a környéket.

Az évnek ebben a szakaszában a varjak zajos csapatai messzi mérföldről a háza kö-

ré gyűltek. Öregapám tavalyi dióval szokta vendégül látni őket, és könyveket olvasott nekik, hogy meg ne fagyjanak, mialatt nagyanyám egy fotelban ülve a hatalmas, szüette bútorok sziluettje mögül kelő félhomályt fércelte. A lámpafény lassan csordogált a lába előtt, mosdatva vén, foghíjas macskájukat, aki a pamlag mellett hevert, és amikor később ők maguk is aludni tértek, öregapám az egyik lábával ellökte az ágyat a part menti, sekély vizekről, behunyták a szemüket, és hagyták, hogy sodorja őket az ár, keresztül azon a lassú és fagyos vidéken, ahol olyan boldogok voltak.

Szlukovényi Katalin

PILLANATFELVÉTEL

Ó, édes kis koincidenziák!
Ahogy feltűnsz az első hóesésben,
s az érkezésed előre megérezem.
És rólunk szól a véletlen talált

Auster-esszé, és Buber-fordítást
tőled kapok. S a kisfiad – ha én nem,
vagy tudjisten, hogy – megkedvelt egészen.
Most hibáival kerek a világ,

s én és te elhisszük: értünk kerek,
s úgy játszunk e nekünk berendezett
színpadon, mintha minden jelenetnek

értelme, folytatása volna, s kétség
sem érhetné a rendező kilétét
és jó szándékát. Pedig csak szeretlek.

DAL

Az irracionális tényezőt
most megnevezhetem a te neveddel,
és személyed kiiktatva a rendszer
talán úgy tűnne, áttekinthetőbb.

Se tél se tavasz kora délelőtt,
sodródó felhők, itt voltál, elmentél,
s tán ideje belátnom, hogy nem bírlak
sem megtartani, sem elveszteni.

De hát a bomló rügyeken iramló
víz gyöngyei, a szél, a cigaretta
illanékony füstjébe vegyülő,

csak emlékektől lomhább teapára
között miért épp te volnál kivétel:
megtartható vagy elveszithető?

TÜRELEM

*amikor már csak olyan kicsi van
vacsoramaradék a szerelemből*

De komolyan – mégiscsak képtelenség:
fél kiló mélyfagyasztott brokkoli
fölött álljak neki szakítani
életem klasszikus nagy szerelmével?

Pont most, amikor végre megcsináltuk:
idill van, dupla ágy és szójaszósz
– személyes történelmünk, a kihűlt
mélyrétegek makacs kristályhibái

csak kibuknak? Elfuserált Grizeldisz
volnék? Hisztis kaktusz a sivatagban?
Több év aszály után nem csöpörög,

de zuhog az eső, és ez a mafla
önfeledt kivirágzás helyett áll csak
széttárt tüskékkel, s kínjában röhög.

G. István László

ÖREGEMBER SZÉKKEL

Nyűgös a szék,
nem lehet ülni rajta,
karfája, mint
az öregedők karja,
májfoltjai égnek,
akarja, nem akarja.

Annyiszor felálltam,
ahányszor leültem,
tér se igen szorult
többé körülöttem,
ami körbevett még,
mint az utókép-színek,
semmit se jeleznek,
amikor üzennek.

Hogyha egy odvas szem
csak befelé nézne,
már nem is égetné
körbe, amit égne,
emlékezetében
visszaszáll a szándék,
még pislogni látod,
mikor elnyílt már rég.

KOPOLTYÚVERS

Leázik a köröm
az ujjakról, mint a bélyeg,
úszik a kád szélén.
Mégis mitől féljek?

Tátogni kezd a kéz,
ujján üres holdak.
Mégis mitől féljek,
vagy mire bámuljak?

HOZAM

Forróság száll a térdbe,
fa törzsére a nyár,
göcsörtjein küszködik,
ha megy, ha áll.

Gyökér felé vagy égbe?
Iránytalan kihűl,
oly mindegy, tavaszba, télbe,
testét nem adja bérbe,
ha üdvözül.

Pajkossy Gábor

KLAUS MANN KOSSUTHRÓL,

pontosabban Kossuth amerikai útjáról szóló esszéje tizenkét évvel ezelőtt látott nyomdafestéket, magyar nyelven pedig most jelenik meg először. Mann *DISTINGUISHED VISITORS* címmel kötetet szentelt Észak-Amerika legkiválóbb látogatóinak, a Kossuth-eszszé e kötet egyik fejezetének egy részét alkotja.

Kossuth 1851 decembere és 1852 júliusa között tett politikai körutat az Egyesült Államokban. A látogatásnak két célja volt: politikai, illetve anyagi támogatás szerzése az 1849 nyarán levert magyar szabadságmozgalom újrakezdéséhez. Kossuth New Yorktól New Orleanson át Új-Angliáig tömeggyűléseken, bankettekén, őt üdvözlő küldöttségek előtt sürgette, hogy az Egyesült Államok ismerje el Magyarország függetlenségét, majd a szabadságharc újrakezdése esetén ne nézze tétlenül, hanem – Nagy-Britanniával együttműködve – akadályozza meg, hogy Oroszország újból segítséget nyújtson a Habsburgoknak, azaz beavatkozzon Bécs oldalán. A volt kormányzó Kossuth-alapot vagy Magyar Alapot hozott létre, egydolláros hozzájárulásokat gyűjtött, és kötvényeket bocsátott ki a szabadságküzdelem támogatására. A hét hónap alatt Kossuth sok száz alkalommal mondott hosszabb-rövidebb beszédet, általában angolul, emellett – német közösségek előtt – többször is beszélt németül. Beszédeinek, felszólalásainak számát a szakirodalom ötszázra, hatszázra vagy egyenesen több mint ezerre teszi. E beszédek többségét többnyire rögtönözte, a legfontosabbakat azonban – angolul, illetve németül – gondosan megfogalmazta, majd megtanulta. (Jelenleg több mint félszáz beszédének a fogalmazványát ismerjük.)¹ Beszédei még nincsenek összegyűjtve: három legfontosabb gyűjteményük² több mint száz beszédének a szövegét tartalmazza. Bár Kossuth politikáját sokan elleneztek, szónoki teljesítményét nemigen vitatták, és a magyar politikust a XIX. század második felében a világ legnagyobb angol

nyelvű szónokai között emlegették. Kossuth angolságán kitörülhetetlen nyomot hagyott Shakespeare: a volt kormányzó – ügyes szónoki fogással – éppen amerikai útján fejtette ki először, hogy Shakespeare-től tanult meg angolul, és pedig a börtönben – „egy osztrák börtönben”, ahogy 1837 és 1840 közötti budai fogságát emlegette.³

Kossuth utóbb, 1880-ban a közvélemény alakításában jelölte meg amerikai célját. Célja eredetileg ennél lényegesen több volt, s céljait – bármennyire látványos volt is a körút – nem sikerült elérnie. Ahogy John Komlos, az út egyik újabb monográfusa megfogalmazta, az Egyesült Államok külpolitikája nem változott meg, Magyarország függetlenségét nem ismerték el, az angol–amerikai szövetség nem jött létre, és a pénzbeli hozzájárulások is elmaradtak a várttól.⁴ Hogy Kossuth éppen a lényegét illetően nem járt sikerrel, maga is felismerte. „*Merem mondani, megfordítottam Amerika irányát, s belevontam Európa körébe, melytől távol tartózkodni Washingtontól öröklött politikája volt*” – írta egyik bizalmasának 1852 májusában, de rögtön így folytatta: „*De ezen eredmény csak feltehető. Valósága a valósággal kintúnt alkalmától függ. Hitet, hogy küzdelmünk közel van, tehát most az idő tennők és segítenők, e hitet nem bírtam keblökbe csepegtetni.*”⁵ Kossuth mindjárt útja legelején, New York-i fogadtatása során kijelentette, hogy nem avatkozik bele az amerikai belpolitikába, és e fogadalmához tartotta is magát. Valószínűleg semmiképpen sem tudta volna elkerülni, hogy ne idegenítsen el magától fontos csoportokat – abolicionistákat és a délieket, az íreket és a katolikusokat –, különösen nem néhány hónappal a választások előtt.

Kossuth a beavatkozás a be nem avatkozás érdekében (*intervention for non-intervention*) mellett érvelt, az Egyesült Államok beavatkozását sürgette Oroszország be nem avatkozása biztosítása érdekében. Ezzel gyökeres külpolitikai fordulatot sürgetett. Amerikában széles körben osztották azt az amerikai külpolitika feladataival kapcsolatos nézetet, amelyet George Washington fogalmazott meg 1796 szeptemberében híres – Klaus Mann által is idézett – búcsúbeszédében. Eszerint az Egyesült Államoknak ki kell terjesztenie kereskedelmi kapcsolatait más nemzetekkel, de „*a lehető legkisebb mértékben*” szabad velük „*politikai kapcsolatba*” bocsátkoznia. „*Európának számos olyan fontos érdeke van, amely bennünket egyáltalán nem vagy csak távolról érint. Ezek miatt sűrűn kell vitákba keverednie, amelyeknek okai alapvetően idegenek a mi ügyeinktől.*” Washington ezért óvta honfitársait attól, hogy az Egyesült Államok békéjét és virágzását kockára téve belekeveredjenek „*az európai becsvágy, vetélkedés, érdekek, kedély vagy szeszélyek*” hálójába. Ez a politika – „*a két féltéke vagy az izoláció politikája*” – „*jól megfelelt a tizenkilencedik századi Amerika korlátozott hatalmának és helyi érdekeinek*” – írja Carl Degler –, s e tradíciót majd csak az 1890-es években kezdték el kétségbe vonni.⁶ Kossuth viszont rendre abból indult ki amerikai beszédeiben, hogy az Egyesült Államokat és Európát ugyanaz a civilizáció kapcsolja össze, azonos a jövőjük és a rendeltetésük; Washington tanítása egy csecsemőkorban lévő nemzetnek szólt, amely azóta „*ifjú óriássá*” fejlődött. Amerika, így Kossuth, máris nagyhatalom, s nagyhatalmak „*nem tekinthetik a semlegességet állandó szabálynak*”, és „*nem játszhatják büntetlenül a hatalom nélküli országok szerepét*”. Bár egyik első beszédében elkövette azt a hibát, hogy háborúról beszélt, általában azzal érvelt, hogy Amerika – Angliával szövetségben – háború nélkül, határozott diplomáciai fellépéssel is ki tudja kényszeríteni, hogy Oroszország tartózkodjék a beavatkozásról. Ez a zsarnokság és a demokrácia közötti, Kossuth szerint elkerülhetetlen világméretű háború elkerülésének egyetlen módja. Ha e fellépés elmarad, azaz Amerika folytatja „*a közömbösség politikáját*”, érvelt Kossuth, az Egyesült Államok a nem távoli jövőben magára hagyatva, sokkal kedvezőtlenebb feltételek mellett lesz kénytelen felvenni a

küzdelmet a zsarnokság Oroszország által vezetett erőivel. Kossuth élénk színekkel festette le az orosz politika céljait és módszereit: az idevágó beszédek, ha magyarul is megjelennek, az áthallás révén bizonyára nagy sikert arattak volna 1989 előtt idehaza. Oroszország, fejtegette Kossuth, mindenekelőtt Nyugat-Európából fogja kizárni az Egyesült Államokat, mivel agrártermékei számára szüksége van az ottani piacra, és egyébként sem szenvedheti az amerikai republikanizmus szellemét. Az orosz diplomácia pénzzel, intrikával, belviszályok szításával operál: oroszbarát monarchiák jönnek majd létre Dél-Amerikában és Mexikóban, majd Kubát megszerezvén, a Mississippitorkolatát veszélyeztethetik, s végül bizony megtörténhet – mondta Cincinnati-ben –, hogy Ohio is lát majd kozákokat!⁷ Kossuth kétségkívül széles körben keltett rokonszenvet a magyar ügy iránt, az amerikai külpolitikai fordulat mellett elmondott érvei azonban végül is nem találtak meghallgatásra. „*Még ha a közönség fogékonyabbnak mutatkozott volna is – írja John Komlos –, Amerika nem követhette azokat a célokat, amelyeket Kossuth kívánt. Nem készült fel sem katonailag, sem pénzügyileg, sem pszichológiailag egy ilyen alapvető változtatásra a külpolitika területén.*” Az Egyesült Államok hadiflottája ekkor például tizedakkora volt, mint Angliáé, s bár alapvetően szárazföldi hatalom volt, Oroszország hadihajóinak száma is mintegy két és félszer, ágyúinak száma pedig csaknem háromszor túlta felül Amerikáét.⁸

Klaus Mann, részben annak az utólagos tudásnak a birtokában, hogy a Kossuth által megjövendölt világméretű összecsapás nem következett be a szabadság és a zsarnokság erői között, „abszurdnak” tartotta Kossuth programját és „mértékvesztettnek” követeléseit. Esszéje ugyanakkor egy olyan időszakban született meg, amely, mint maga írja, nyilvánvaló párhuzamokat mutatott fel Kossuth korával. Az 1935 és 1937 között meghozott semlegességi törvények célja még az volt, hogy távol tartsák Amerikát a világban zajló fegyveres konfliktusoktól, s 1935-ben maga Rooseveltt is Washington tanítására hivatkozott annak indoklásául, miért kell Amerikának távol maradnia az olasz–etióp háborútól. Az 1930-as évek második felében, különösen 1939 szeptemberétől azonban mind több amerikai látta be, hogy hazájuknak állást kell foglalnia az akkor még csak európai háborúban, mivel az Egyesült Államok biztonságát a náci Németország részéről veszély fenyegeti. Ha Mann esszéje megírása idején jelenik meg, bizonyára mind többen olvasták volna egyetértéssel a szerző szónoki kérdését, amely szerint „*valóban oly elhibázott lett volna az »új helyzetre« vonatkozó koncepciója*”, illetve megállapítását, amely szerint Kossuth „*anticipálta a civilizáció oszthatatlan egységének alapvető gondolatát*”. A közhangulatnak e változása nyomán végül 1941 márciusában megszületett a Nagy-Britannia támogatását szolgáló kölcsönbérleti szerződés. Az izolacionizmus híveinek szemében a szerződés szakítást jelentett százötven év hagyományos külpolitikájával és Washington búcsúbeszédével, egyben döntő lépés volt Amerikának a Kossuth által még idő előtt sürgetett világhatalmi szerepvállalása felé vezető útján.⁹

Klaus Mann esszéjének két forrását nevezi meg: Thomas Nichols *FORTY YEARS OF AMERICAN LIFE* című könyvét, továbbá Henry Augustus Boardman *KOSSUTH VAGY WASHINGTON* című beszédét. Mann Kossuth útjáról valószínűleg mindenekelőtt a New York-i tanács különbizottságának kinyomtatott jelentéséből tájékozódott, amely függetlenül hozza a körüt során elhangzott legfontosabb beszédek szövegét, de a szerző kimutathatóan használta a Kossuth által kiadott *IRATAIM AZ EMIGRÁCIÓBÓL* angol fordításban is megjelent első kötetét is. Mann forrásai minden jel szerint több tárgyi tévedést tartalmaztak, ezeket a szerző bizonyára továbbiakkal szaporította, végül az angol eredeti németre fordítása során feltételezhetően újabb pontatlanságok, félreértések

keletkeztek. Így például az esszének mindjárt az első mondata pontatlanságot tartalmaz: Kossuth New Yorkba december 6-án a *Vanderbilt* gőzhajón érkezett meg (a *Humboldt* óceánjáró csak Staten Islandig szállította). Kossuth Kiutahyában internálva volt ugyan, de nem volt bebörtönözve (még ha maga is így emlegette); csak egyes külső szemlélők számára volt *grandseigneur*; a cári beavatkozás 1849-ben és nem 1848-ban következett be. A New York-i bankett asztalát díszítő cukorfigurák egyike – olvashatjuk az említett jelentésben – „*diadalívet ábrázolt, Kossuth partraszállásának jelenetével és egy szabadságszoborral*” – azaz Kossuthot nem a hírneves Szabadság-szobor alatt ábrázolták, amely ekkor még nem is létezett.¹⁰ Mann forrása, Nichols minden bizonnyal alaposan elveti a sulykot, amikor Kossuthék csillagászati összegű számláiról, fejedelmi életmódjáról és a körüttal kapcsolatos milliós kiadásokról beszél. A vendéglátók kiadásait nem ismerjük, ám az összegyűlt pénz felhasználásáról készült kimutatás korántsem azt mutatja, hogy Kossuth „nagyvonalúan” bánt volna a dollárokkal. Kossuthnak, bár eredetileg egymillió dollárral számolt, nyolcvannégyezer dollárt sikerült összegyűjtenie – az amerikaiak tehát távolról sem voltak készek egymilliót áldozni. Az összegyűlt összegből személyes és útiköltségekre kevesebb mint ötezer dollárt adtak ki, az összeg több mint háromnegyedét titkos és diplomáciai kiadásokra, illetve fegyverek vásárlására költötték.¹¹ Végül, mint említettük, Kossuth az Egyesült Államok részéről nem annyira „*fegyveres intervenciót*”, mint inkább diplomáciai fellépést sürgetett Magyarország érdekében – amely persze magában rejtette a fegyveres konfliktusba való keveredés kockázatát is.

Jegyzetek

1. Túlnyomó többségük a Magyar Országos Levéltár Kossuth-gyűjteményében (R 90) található.
2. KOSSUTH IN NEW ENGLAND. Boston, 1852; REPORT OF THE SPECIAL COMMITTEE APPOINTED BY THE COMMON COUNCIL OF THE CITY OF NEW YORK, TO MAKE ARRANGEMENTS FOR THE RECEPTION OF GOV. LOUIS KOSSUTH, THE DISTINGUISHED HUNGARIAN PATRIOT. New York, 1852; SELECT SPEECHES OF KOSSUTH. Condensed and abridged with Kossuth's express sanction by Francis W. Newman. London, 1853/New York, 1854. – Mint az alcímből is kitűnik, Newman kiadványa Kossuth legfontosabb beszédeit – mint egy-egy összevetésből látszik, jelentős mértékben – átszerkesztett és rövidített formában hozza, ezért a ténylegesen elhangzott beszéd szövege a másik két (Kossuthtól függetlenül készült) kiadvány – továbbá Kossuth fogalmazványai – alapján biztonságosabban rekonstruálható.
3. Frank Tibor: KOSSUTH ÉS SHAKESPEARE: NYELV ÉS POLITIKA. *Századok*, 2002. 863–880.
4. John Komlos: KOSSUTH IN AMERICA, 1851–1852. Buffalo–New York, 1973. 139.
5. Jánossy Dénes (szerk.): A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN, 1851–1852. Budapest, 1940–1948. II. 833., angol fordításban idézi: Komlos: i. m. 164. is.
6. Carl N. Degler: AZ ÉLŐ MÚLT. MILYEN ERŐK FORMÁLTÁK AMERIKA MAI KÉPÉT? Budapest, 1993. 464.
7. REPORT OF THE SPECIAL COMMITTEE... 571–572.
8. Komlos: i. m. 139., 153.
9. Vö. Degler: i. m. 479., 489–490.
10. REPORT OF THE SPECIAL COMMITTEE... 132–133.
11. Jánossy: i. m. II. 867. Vö. Komlos: i. m. 155–158.

Klaus Mann

A ROMANTIKUS HŐS¹

Tatár Sándor fordítása

1851. december 6., amikor a *Humboldt* kikötött New Yorkban, mozgalmas napja volt a hírlapíróknak. Az utasok között két ismert személyiség is van – mindkettő jó megjelenség s egy-egy kisebb európai országból való emigráns. Az egyikük, Landsfeld grófnő, alias Lola Montez, beszélgetést próbál kezdeményezni: „Akárcsak ön, én is száműzetésben élek...” Ám a nagy magyar szabadságharcos, Kossuth Lajos, fölöttébb hűvösen reagál e szavakra; a kísérletet, mely párhuzamba kívánja állítani az ő tragikus sorsát a hölgy botrányos afférjaival, pimaszságnak tartja. A dolog már ott sántít, hogy ő nem közönséges menekült, hanem az amerikai nemzet megkülönböztetett tiszteletet élvező vendége. A bajor király exszeretője minden bizonnyal élénk érdeklődést kelt a csőcselékben, ő, Kossuth viszont az Egyesült Államok nagyrabecsülésére tarthat számot. Az Egyesült Államok szenátusa *joint-resolution*² kibocsátását vitatta meg, majd fogadta el Louis Kossuth tiszteletére. A fő szónok a whigek egyik szenátora, a New York-i William H. Seward; javaslata: „*az Egyesült Államok kongresszusa az amerikai nép nevében üdvözlöje Louis Kossuthot a fővárosban és az egész országban, s e határozatnak egy példányát az Egyesült Államok elnöke nyújtsa át az illusztris látogatónak*”. A legkülönbözőbb ellenérvek hangzanak el; egy gentleman, meglehetősen rosszindulatúan, egyenesen azzal érvel, hogy Kossuth, összes érdeme ellenére, Amerikáért éppenséggel nem tett semmit, következésképp az ilyen tiszteletadás léjtogosultsága nem igazán belátható. Mr. Seward azonban nem csekély ékesszólással tart ki álláspontja mellett, hogy ti. Kossuthban „*az Európában éppen megerősödő szabadságvágy megtestesítőjét*” kell látni.

Kossuth tehát már azelőtt is foglalkoztatta az amerikaiak képzeletét, mielőtt amerikai földre lépett volna. Az egész országon rokonszenvhullám söpör végig a magyarok és hősiek vezérük iránt; általános csodálattal adóznak ennek a kis nemzetnek, amely felkelt osztrák elnyomói ellen. Az amerikai lapok felháborodott cikkekben ostorozzák a zsarnok Habsburg-dinasztiát, és amikor az osztrák nagykövet tiltakozik New Yorkban emiatt, válaszul polemikus levelet kap az akkori külügyminisztertől, Daniel Webstertől, melyben Webster „*hangsúlyozza az amerikai nép ama jogát, hogy minden szabadságért küzdő nemzet iránt kinyilvánítsa rokonszenvét*”. Az Egyesült Államok közvéleményét valósággal megrázta a cár könyörtelen lépése, aki 1848-ban katonai támogatást nyújtott a Habsburgoknak, halálra ítélve ezzel a büszke magyarok minden hősi erőfeszítését. A magyar kormány egykori pénzügyminisztere, Kossuth Lajos ekkor kormány-

¹ A DISTINGUISHED VISITORS (KÜLÖNLEGES[EN FONTOS] LÁTOGATÓK) című könyv hetedik, A NAGY KÜZDŐK című fejezete Kossuth Lajosnak szentelt része (© 1996, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg. Kia. Heribert Hoven). Az eredetileg angolul íródott, az Egyesült Államokat felkereső s ott történelmi szempontból fontos, ill. jellemző fogadtatásban részesülő hírességek látogatásaival foglalkozó könyv több mint öt évtizedig maradt kéziratban (mellyel 1940-ben készült el az akkor amerikai emigrációban élő Klaus Mann), amíg a müncheni Edition Spangenberg 1992-ben, németre fordítva, meg nem jelentette. (A ford.)

² Közös határozat. (A ford.)

zói címet visel, és tényszerűen egyeduralkodó az országban. A vereség nyomán menekülnie kell; sehol másutt nem talál menedéket, csak egy török börtönben. Szabadulását befolyásos brit és amerikai barátainak köszönheti.

Élettörténete minden utcasarkon kapható, és az amerikaiak százezrei részletekbe menően ismerik drámai karrierjét. Tudják, hogy nemcsak a nemzeti függetlenségért szállt síkra, hanem a vallásszabadságért is. Elvégre előkelő protestáns családból származik maga is, és a protestáns vallást üldözik Metternich poroszloí.

Kossuth hajlíthatatlan, fess és szenvedélyes – mártír, *grandseigneur* és nagyszerű szónok. Gondozott szakáll keretezte arca, boltozatos homloka férfias szépséget sugároz – intelligens, érzéki és merész. A rajta különösen jól mutató magyar nemzeti viseletében, gazdagon díszített mentéjében, hosszú, hajladozó tollal ékes kalapjával olyan jelenség, akire muszáj odafigyelni. Egyszóval: tökéletesen megfelel az általa mint szabadsághős és romantikus politikus által játszott szerepnek.

Az egyesült államokbeli útját megelőző angliai tartózkodása egyetlen diadalmenet. Kétségtelen, hogy ő a legsziporkázóbb személyiség az összes Londonban időző emigráns között. Pedig vannak ott liberális német költők, mint például Freiligrath, az olasz *risorgimento* vezetői, közöttük a nagy Mazzini; és ott van Karl Marx, aki Friedrich Engelszel együtt a forradalom tervén töpreng. Ám az osztrák zsarnokság elől, illetőleg egy török börtönből épp megmenekült Louis Kossuth játszva utasítja maga mögé mindőjüket. A munkások és az arisztokraták egyként éltetik, jóllehet a munkásság pontosan tudja, hogy a szakszervezeti mozgalomban érvényes értelemben nem szocialista, a konzervatív politikusok pedig tisztában vannak republikánus meggyőződésével. Amikor feleségével, Therese asszonnyal Southamptonban hajóra száll, búcsúztatásukra számos állami hivatalnok társaságában a polgármester is megjelenik. Ám az abszolút csúcspont egyértelműen az a nagyszabású és lelkes fogadtatás, amelyben az amerikai nép részesítette.

Mennyire igaza volt, amikor gúnyosan mosolygott Lola Montezen, ezen az immár kétségkívül leszállóágba került becsvágyó kalandornőn! Az egykori királyi metresz hírneve akárha halovány visszfénye volna csupán az övének. Ehhez fogható ovációval csak La Fayette-et fogadták. Az utcák párosával elhelyezett csillagos-sávos zászlókkal és magyar trikolórokkal vannak sűrűn fellobogózva; az általános lelkesedés valósággal leírhatatlan. FORTY YEARS OF AMERICAN LIFE (AZ AMERIKAI ÉLET NEGYVEN ÉVE) című tanulságos könyvének EXCITEMENTS AND SENSATIONS (IZGALMAK ÉS SZENZÁCIÓK) című fejezetében Thomas Nichols Henry Clay utolsó New York-i látogatásával, az első japán diplomaták fogadtatásával, nemkülönben „ő királyi fensége, a Walesi Herceg [Viktória királynő legidősebb fiának] egyedülálló pompájú fogadtatásával” említi egy sorban Kossuth fényes bevonulását.

„Az érkező Kossuthot olyan rajongás fogadta, amelyet forradalmár csak kívánhat magának. New York hódolatát a híres magyar férfiú iránt nézők milliói és a polgárórség húsz felvonultatott ezrede fejezte ki. New York-i tartózkodása egyetlen hatalmas diadalmenet volt, grandiózus felvonulásokkal, fényes beszédekkel és nagyszabású ünnepi lakomákkal. Az Astor-Házban fényűző ebédet adtunk, kölcsönös dicshimnuszok garmadájával...”

A romantikus hős Kingsland polgármester oldalán lép be a bankettnek otthont adó terembe. A köszöntésére összegyűlt tiszteletre méltó polgárok között ott van Connecticut kormányzója és Watson Webb tábornok. Az asztali imát Bethune tiszteletes mondja; fölolvassák Henry Clay és Daniel Webster szívélyes köszöntőit. Az asztali dekorá-

ciót bájos cukorfigurák alkotják, melyek Kossuth érkezését örökítik meg egy diadalív vagy épp a Szabadság-szobor alatt. A számos szónoklat fénypontja Kossuth beszéde. Nyitányképpen szégyenlősen mentegeti rossz angolságát: „*Egy budai börtöncellában tanultam a nyelvet, s soha nem volt alkalmam, hogy beszéljem.*” A hallgatóság természetesen el van ragadtatva ettől a szerénységtől – annál is inkább, mivel a vendég beszéde folyamát a legkevésbé sem teszi akadozóvá akcentusa; ellenkezőleg: kiejtésében a lehetni magyar íz izgalmas fűszere szenvedélyes ékesszólásának.

És Kossuth beszél; órákon, napokon, heteken és hónapokon át, úgyszólván megszakítás nélkül. Beszél Brooklynban és Philadelphiában, Baltimore-ban, Bostonban, Pittsburgban és Cincinattiben. Kis-, közép- és nagyvárosokban egyaránt. Beszél dobogókról, tribünökről, színpadokról; beszél ebédlőasztaloknál, klubhelyiségekben, templomokban és egyetemeken. Beszél katonai alakulatok, vallási szervezetek előtt, a nép és az Egyesült Államok kongresszusa előtt. Beutazza az egész országot. Fellép New Orleansben, Charlestonban és Washingtonban. Beszél önkényuralomról, kereskedelemről, az erők egyensúlyáról és a jelenkori demokráciáról. Örökösen Magyarországról beszél. Szómasinává válik, amelyből édes és hízelgő, követelő, fenyegető és mennydörgő szavak buzognak elő. Mesteri érzékkel és jártassággal forgatja a romantikus forradalmár, a szenvedő hazafi, a reakciós erők nemes áldozatának pátoszos szókincsét. Számtalan hallgatóját ragadja magával az 1848-as esztendő sodróan lendületes stílusa, melyet egy csipetnyi paprika fűszerez, és a magyar rapszódia vad ritmusa fest alá hatásosan. Fáradhatatlanul ismételi újra meg újra az országának küzdelméről és mártíriumáról szóló komor eposzt; hogyan kelt fel nemzete az elnyomói ellen, miként vívta már ki tulajdonképpen a szabadságát, mígnem harmadik félként beavatkozott katonai túlerejével Oroszország, és – miután polgárok ezreit lőtték agyon és akasztották fel – újra láncokba verte és a korábbinál is szörnyűbb függőségbe taszította a magyar népet. A tehetséges rapszódosz különös erőssége, hogy saját tragikus sorsának némely részleteit is mindannyiszor ügyesen bele tudja szőni elbeszélésébe. Mesterien képes átéreztetni hallgatóival a száműzetés keserűségét, kiváltképp egy magafajta hazaszeregettől izzó patrióta számára való keserűségét.

„*Mielőtt álléptem volna a határt, lefeküdtem hazám földjére; ajkam a fiúi szeretet fájdalmas csókjával illette; fölmarkoltam egy marék földet, tettem egy lépést előre – s egyszeriben olyan voltam, akár egy zátonyra futott hajó törzse...*”

A hallgatóságban sokaknak könny szökik a szemébe.

Kossuth bombasiker.

Díszebédek és -vacsorák, fáklás felvonulások és fogadások, gyűlések és partik; minden pályaudvarra özönlenek az emberek Kossuthot éltetni; szereplése nem szűnő siker – és állandó kemény igénybevétel. Olykor azt gondolja, nem bírja tovább; főként körútjának első heteiben áll gyakran az összeomlás határán. Philadelphiában épp karácsonyeste kell ágyába vinni, lázasan és az idegösszeomlás hiánytalan tünetegyüttesével. Másnapra mégis annyira összeszedi magát, hogy részt tud venni egy, a tiszteletére az Independence Hallban adott fogadáson. Gilpin polgármester üdvözlő beszédében a kor egyik legnagyobb élő alakjának nevezi a magyar vendéget. A pennsylvaniai milícia parancsnoka, Page ezredes arany Máltai Lovagkeresztet nyújt át neki, valamint egy csinos medalliont, amelyet George Washington gyöngyökkel kerezett arcmása díszít. A medál hátlapjára a következőket vészték: *To Louis Kossuth, the Patriot of Hungary and Friend of Humanity – from an American Volunteer. There is difficulty*

to him who wills.³ A mélyen meghatott Kossuth beszédet tart – és azonnal új lázroham teperi le.

A hotelszobával szemközt, amelyben hősünk beteg fekszik, egy hatalmas plakáton a szabadság istennője látható, büszke tartásban, amint sarkával a legyőzött hűverő Habsburg tarkóját szorítja a földre. Miközben lázalmokkal, fáradsággal és fájdalommal küzd, Kossuth ezt a lelkesítő-bátorító allegóriát szemlélheti. Később tanárokól álló küldöttséget kell fogadnia, akik egy tizenhárom éves fiút – afféle csodagyereket – mutatnak be neki, mint az iskolai „Ki írja a legszebb üdvözlőbeszédet Louis Kossuthnak?” vetélkedő győztesét. A fiú cincogó és álmos hangon, igen halkán mondja el beszédét. A beteg hős udvariasan bólint. Amikor a fiú befejezi, kínos csend áll be. Végül Kossuth halvány és kényszeredett mosollyal így szól: „*Ha ilyen itt, önöknél az ifjúság, akkor ez az ország mindig meg fogja őrizni szabadságát. Köszönöm, uraim.*”⁴

Az egész város bengalítüzek és a magyar nemzeti színek díszébe öltözött. Kossuth a nap hőse. „Minden okod megvan nagyon büszkének lenni, Lajos!” – mondják a barátai. Nem válaszol; arca fáradt és kifejezéstelen. Majd némi hallgatás után ezt mondja: „Csak azt remélem, hogy újév napján jól fogom bírni magam – a fehér házbéli fogadáson. Washingtonban végre kiderül majd, hogy ez az amerikai utam siker-e – vagy kudarc...”

Kossuth körútja: kudarc. Ezt maga is belátja, hiába tapasztal feltűnő udvariasságot Fillmore elnök részéről, és hiába a Kongresszus általi szívélyes fogadtatás. Kossuth meghívást kap 1852. január 7-én a capitoliumbéli ülésen való részvételre; ez a legnagyobb megtiszteltetés, amelyben idegennek La Fayette látogatása óta része volt. Ohio kongresszusi képviselője, Mr. Carter „Louis Kossuth kormányzó”-ként köszönti őt, mire a jelen lévő urak egy emberként felállnak. Az ünnepelt vendég ama szilárd meggyőződésének ad hangot, hogy az Újvilág előbb-utóbb végső győzelemhez segíti a szabadságot.

Gazdagon elhalmozzák a rokonszenv és a tisztelet jeleivel; nagy szavakban és ap-

³ A második mondat szövegforrásunkban is így! Az érme felirata eszerint magyarul így hangzana: „*Kossuth Lajosnak, a magyar hazafinak és az emberiség barátjának – egy amerikai önkéntestől. Nehéz dolga van annak, aki akar.*” Valószínűbb azonban, hogy a második mondat valójában eredetileg így szólt: „*There is no difficulty to him who wills*” – azaz: „Semmi sem lehetetlen annak, aki akar” vagy (ahogy az ismert Kossuth-szállóige hangzik) „*Az akarat nem ismer akadályt*”. Feltételezésünk szerint az amerikai tisztelők nem egyszerűen Kossuth tántoríthatatlansága előtt hajtották meg zászlójukat, hanem ehhez valószínűleg tudatosan magától Kossuthtól vették az idézetet. Az idetartozó Kossuth-történet a következő. A volt kormányzó 1851 szeptemberében a *Mississippi* hadihajó fedélzetén Marseille-be érkezett: a francia hatóságok azonban nem engedélyezték a partraszállást, és a hajóval való kapcsolatfelvételt is megtiltották. Egy munkás mégis a hajóhoz úszott, hogy megszoríthassa a híres magyar kezét, majd annak csodálkozására kérdéssel válaszolt: Hát létezik akadály az előtt, aki akar? Kossuth a marseille-i polgárokhoz szeptember 29-én intézett – nyilvánvalóan francia nyelvű – kiáltványában megemlékezett az esetről, és ezt a megjegyzést fűzte hozzá (a kiáltványnak a *The Times* október 7-i számában megjelent angol fordításából idézünk): „*The love of liberty, the sentiment of duty and fraternity were mine before coming to Marseilles [!], but it is at Marseilles [!] I have found the motto: There are no obstacles to him, who wills. That motto shall be mine.*” (Jánossy Dénes [szerk.]: A KOSSUTHI-EMIGRÁCIÓ ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN, 1851–1852. Budapest, 1940–1948. I. 623–625., az idézet: 625., vö. még Halász Imre: *EGY LETŰNT NEMZEDÉK. Nyugat*, 1911. 10.) Hogy azután az eredetileg francia mondatnak milyen úton-módon formálódott ki néhány hónap alatt az az angol nyelvű változata, amely a szóban forgó érmen is szerepelt, további kutatásokat igényel. (A ford.)

⁴ Hacsak nem jelöljük meg külön a forrást, Kossuth szavait a Klaus Mann-esszében szereplő citátumból fordítottuk, miután – ha az lehetséges volt – egybevetettük a Kossuth beszédei szempontunkból legfontosabbnak tűnő kiadásában (REPORT OF THE SPECIAL COMMITTEE APPOINTED BY THE COMMON COUNCIL OF THE CITY OF NEW YORK, TO MAKE ARRANGEMENTS FOR THE RECEPTION OF GOV. LOUIS KOSSUTH, THE DISTINGUISHED HUNGARIAN PATRIOT. New York, 1852) szereplő szövegekkel. (A ford.)

rőbb ajándékokban egyaránt bőven van része. Ahol csak föllép, sorra alakulnak a Kossuth-bizottságok. Látszólag elégedett is retorikai erőfeszítéseinek eredményeivel, reménykedő és optimista. Amikor májusban elutazik Massachusettsből, a következő bizakodó szavakkal fordul a bostoni Kossuth-bizottsághoz: „*Uraim; most, amikor elhagyni készülök Massachusetst, a legnagyobb bizalommal helyezem az általam képviselt ügyet – Európa államainak és vallásának szabadsága ügyét – az önök kezébe... Remélem, hogy az önök bizottsága ennek az egész Új-Angliára, sőt, ha lehetséges, az egész Unióra kiterjedő mozgalomnak a központja lesz. Olyan ügy, amelyet olyan férfiak támogatnak, mint önök, uraim, csak diadalt arathat.*”

Közben pedig tudja már, hogy ez a játszma elveszett: amerikai missziója nem hozta meg a várt eredményt.

Thomas Nichols, az amerikai élet lelkiismeretes és szellemdús krónikása magyarul zottal szolgál Kossuth kudarcára: „*Kossuth pénzt akart. Az amerikaiak készek voltak egymil-liót áldozni – s közben milliókat költöttek népgyűlésekre és ünnepi rendezvényekre, amelyeknek ő állott a középpontjában, az ügyben azonban, amelyre felesküdt, vagy nem hittek eléggé, vagy nem tulajdonítottak olyan fontosságot neki, hogy akár csak egytizedét is áldozták volna rá annak a pénznek, amit szívfájdalom nélkül öltek díszbeédekebe és felvonulásokba. Ezenkívül Kossuth en prince utazott. Csaknem száz főből álló kíséretében az urak nem vetették meg a drága borokat, a legfinomabb szivarokat szívták, vagyis: fejedelmi módon éltek. Vendéglátóik lassan megelégtelék a csillagászati összegű szállodaszámlák kifizetését; a »magyar ügy« iránti lelkesedés teljességgel ellillant, a magyar részvények árfolyama mélypontra zuhant, és Kossuth csendben és észrevétlenül hagyta el az országot, amely néhány héttel korábban a lelkesedés mámorában fogadta őt.*”

Mindez természetesen durva egyszerűsítés – ámbár bizonyos, hogy némi igazság ebben is van. Nagyon is valószínű, hogy a szavakkal és a dollárokkal egyaránt nagyvonalúan bánó Kossuth lassanként teherré vált amerikai vendéglátói számára. Sikertelenségének döntő okai azonban komolyabb természetűek és bonyolultabbak ennél. Hiszen nem a drága borok és szivarok kedvéért jött Amerikába; fényes és költséges körútjának célja sokkal nagyobb horderejű volt. Küldetésében nagypolitikai, mondhatni: világpolitikai cél vezérelte – s kudarcának is politikai okai voltak. Nem kevesebbet remélt, mint hogy fegyveres intervencióra sikerül rávennie az Egyesült Államokat Ausztria és Oroszország ellen.

Kijelenti: „*A nemzetközi törvényt, melynek értelmében minden ország köteles tartózkodni a más nemzetek belügyeibe való beavatkozástól, Oroszország először elismerte, majd megsértette. – Therefore I claim the aid of the United States⁵ – hogy Magyarország esélyt kapjon, egyesíteni erőit az orosz zsarnokság ellen. Azt kérem ezért az Egyesült Államoktól, hogy legyen azon végrehajtó hatalommá, amely valamennyi nemzet önrendelkezési jogának csorbulatlansága felett őrködik. Ez amaz egyetlen dicsőségszavak, amely méltán fényesen ragyogó csillagainak sorából még hiányzik. [...] Miután az Egyesült Államok népe oly sikeresen védte meg saját függetlenségét, lehet-e más hivatása, mint más országok szabadságának védelme?*”

Erkölcsei és politikai posztulátumának példátlan jelentőségével maga is tökéletesen tisztában van. Sem letagadni, sem bagatellizálni nem próbálja az általa oly sürgetőleg követelt politika veszélyes konzekvenciáit. A New York-i jogásztestület bankettjén elmondott beszédében a következőket mondja: „*Igen, uraim, elismerem, hogy ha Oroszország nem tartaná tisztelben az Önök országának egy ilyen értelmű nyilatkozatát, úgy Önök kénytelenek lennének, igen, a szó szoros értelmében kényszerítve volnának hadba lépni, avagy*

⁵ Ezért nyomatékkal kérem az Egyesült Államok segítségét... (A ford.)

ország-világ előtt elveszítenék a méltóságukat. Igen, ne szépítgessük, ez volna a helyzet. Ámde, ahogyan George Washington mondta, Önök elég hatalmasak, hogy egy igaz ügy mellett harcolva a Föld minden hatalmát legyőzzék.”

Ám éppen ezt az általa említett legfőbb tekintélyt, George Washingtonot fordították ellene s az általa képviselt „új intervenciók doktrína” ellen. Kevéssel a kongresszusbeli személyes fellépése után ugyanott felróják neki, hogy nem fejezte ki kellőképp tiszteletét a nagy amerikai férfiú iránt. Alabama szenátora, Jeremiah Clemens 1852. február 12-én mintegy szenvedélyes vádbeszédet tart Kossuth ellen: *„Ha Kossuth valóban olyan végsőkig elkötelezett republikánus lenne, amilyennek előszeretettel mutatják be, úgy itt, egészen a közelben lett volna az a hely, amelynek felkeresésétől semmiféle nehézség nem tarthatta volna vissza. Sem vihar és orkán, sem nyári hőség, sem a tél hava nem gátolhatta volna meg abban, hogy elzarándokoljon Mount Vernonba, ahol az emberiség ügyéért valaha küzdők legbölcsőbbjének, legnemesőbbjének és legfeddhetetlenebbjének a sírja előtt térdelhetett volna le... Am a Washington földi maradványait őrző hely csendjét magyar lábak lépte nem zavarta meg...”*

KOSSUTH VAGY WASHINGTON? – ezzel a hatásos címmel tartott hosszabb beszédet a philadelphiai Tenth Presbyterian Churchben H. A. Boardman teológus doktor. Okfejtése érdekelben gazdag, logikusan fölépített, figyelemre méltó dokumentum. A szónok látványosan őszinte barátja Kossuthnak és ügyének – egyszersmind azonban erősen nyugtalanítja is *„ama törekvés jelei, mely igyekszik aláásni a be nem avatkozás elvét, amely mind- eddig külpolitikánk szilárd alapja volt, s országunkat az európai konfliktusok tevékeny részesévé igyekszik tenni”*.

Kerek perec fölteszi a kérdést: *„Valóban flottákat és hadseregeket kellene Európába küldenünk – mert, hogy világosan lássunk: erről van szó – vagy saját államunkkal kell törődnünk?”* Ezek után elemzi és cáfolja Kossuthnak az amerikai intervenció szükségességé mellett érvelését. Amerikának – állítja a magyar agitátor – nem pusztán idealisztikus okokból kell beavatkoznia, hanem az életöszöntől vezetettvén is, sőt elsősorban ez utóbbi okból.

„Európa zsarnokai a későbbiekben nem fogják beérni a szomszéd szabad államok elnyomásával; ha ezt elérték, az Egyesült Államokra fognak szemet vetni. S ha Önök nem teszik magukévá amaz álláspontot, amelyet itt a legnagyobb tisztelettel követelni bátorodom, kevesebb, mint öt éven belül magukra hagyatva fognak farkasszemet nézni az Amerika elleni háborúra készülő Oroszországgal és egész Európával.”

Ezek Kossuth Pittsburghben elhangzott szavai. Cincinattiben így beszélt: *„Gondolják meg; harcolniuk kell majd, ellenségek gyűrűjében, széthúzástól gyöngítve, egyedül, csak magukra utalva, az egész világ ellen.”*

Mr. Boardman – a philadelphiai szónok – a maga részéről először méltatja Kossuth személyiségét, nemkülönben a magyarságot, *„ezt a lovagi habitusú nemzetet, amelynek, miután ismétellen visszaverte az iszlám pusztító betöréseit, most végig kell néznie, miként válik tiszteletre méltó és szeretett egyháza a jezsuita türelmetlenség és az osztrák zsarnokság védtelen játékszerévé”*, utána azonban arra a következtetésre jut, hogy *„az intervenció megakadályozását célzó intervenció utópisztikus doktrínája”* határozottan és egyértelműen elítélendő. *„Mert ez esetben e nemzet befolyása, mely a népek közt mindeddig a béke és boldogság jóakarató őrje volt, egy könnyörtelen és csillapíthatatlan érvágyú háború javára vettelnék a mérleg serpenyőjébe.”*

Mr. Boardman véleménye szerint teljességgel abszurd lenne az amerikai kormányinak vagy az amerikai népnek a szemére vetni, hogy valaha is közömbös lett volna más népek haladása és szabadsága iránt. *„Valahányszor egy nemzet felkelt rabtartói ellen, mindmennyiszor kinyilvánítottuk ügye iránti rokonszenvünket, és a magunk példájával bátorítottuk.”*

Ám az amerikaiaknak, mint mondja, sohasem szabad a George Washington által a búcsúbeszédében⁶ megfogalmazott elvet szem elől téveszteniük: „*A legfontosabb szabály a más nemzetekkel szembeni magatartást illetően számunkra az, hogy kiterjeszteni törekszünk kereskedelmi kapcsolatainkat, egyszersmind azonban csupán a lehető legkisebb mértékben bocsátkozunk politikai kapcsolatokba velük.*” Boardman nyomatékkal hangsúlyozza, hogy Amerika egy pillanatra sem feledkezhet meg a Washington, Jefferson és Jackson által képviselt bölcs alapelvekről: „*Távol tartani magunkat az európai politika örvényeitől; kerülni minden szövvényes szövetségi viszonyt, tartózkodni a más kormányok ügyeibe való mindenemű intervenciótól, minthogy mindez ellentétben áll nemzeti politikánk alapelveivel.*”

Kossuth Lajos és ideológiai ellenfeleinek vitája központi probléma gyanánt az izolációs politika versus intervenció kérdése körül forog. Kossuth azt hangoztatja, hogy az Egyesült Államok csak akkor tudja megőrizni függetlenségét és szabadságát, ha garantálja, s ha kell, meg is védi más államok függetlenségét és szabadságát. Az Egyesült Államok menthetetlenül a saját sűrját ássa meg, ha bármilyen kompromisszumba belemeleg a határtalan agresszivitás jellemezte európai autokratákkal. William H. Seward is Kossuth álláspontját képviseli, amikor a következők megfontolását ajánlja a szenátusnak: „*Köztársaságunk örökkön eleven kihívás kell hogy maradjon Oroszország, Ausztria és a világ valamennyi despotikua hatalma számára.*” Jólata szerint korántsem valószínűtlen, hogy a cár megkísérli egész Európát a befolyása alá vonni. „*Ha az orosz autokrata megnyeri ezt a játszmát, mi is sebezhetőek leszünk; egyetlen barátunk és szövetségesünk sem lesz a világ keleti felén.*”

Az „izoláció” híve ellenben merőben másként látja „Amerika misszióját”: „*A Gondviselés segítségével nagy dolgot vittünk végbe a világ javára: igazságos, bölcs és jól szervezett kormányzatot iktattunk hivatalba és tartunk fenn – mely minden lényeges tekintetben »modellje« lehet a jó kormányzatnak. [...] Minden elbizakodottság nélkül tekinthetünk a jövőbe, amely olyan fényes lesz, amilyen jelentős volt az idáig befutott pályánk. Az emberiség nevében büszke alázattal hajthatjuk végre a ránk bízott magasztos feladatot, még az eddiginél is sokkal tökéletesebben teljesítvén be a jóslatot: »Minden nép áldani fog benneteket.«*”

Az egész, hevesen s nem is indulatok nélkül, ám egyszersmind figyelemreméltóan magas intellektuális színvonalon folytatott vita sok mindent megvilágít – másfelől azonban össze is kuszálja a szálakat. A párhuzamok a mai helyzettel nyilvánvalók. Ugyanakkor a Kossuth-kor és a mi korunk politikai realitásai között mutatkozó különbségek legalább oly markánsak és szembeszökőek, mint a hasonlóságok. Kossuthnak a rettenetes háborúra vonatkozó intelme, amelyet Amerikának „*minden segítség nélkül a következő öt évben*” kell megvívnia, ha nem tesz eleget haladéktalanul erkölcsi és politikai kötelességeinek, az, ahogyan Amerika nagyvonalúságára, valamint fennmaradási ösztönére apellálva sürgeti a beavatkozást; mindez napjainkban részint gátlástalan manipulációs kísérletnek, részben bölcs jóslatnak fogható föl. Ami a cár általi közvetlen fenyegetést illeti, tévedett. Tévedett mind korának technikai színvonalát, mind a politikai taktikáját illetően. Intelmei túlzók, kellően át nem gondoltak, és nyilvánvaló, hogy saját érdekek állnak mögöttük. Ámde *alapjában véve* valóban annyira melléfogott? Valóban oly elhibázott lett volna az „új helyzetre” vonatkozó koncepciója? Valóban tévedett, midőn azt állította, hogy a végső összeomlás kivédésére a demokrácia hí-

⁶ George Washington 1796. szeptember 19-én (az aktív politizálásból való visszavonulása alkalmából) elmondott FAREWELL ADDRESS című, politikai testamentum értékű beszédéről van szó, melyben nyomatékosan intete honfitársait a pártosság szellemétől, a külön érdekek túlzott előtérbe helyezésétől, az idegen befolyások iránti túlzott befogadókészségtől, valamint a tartós politikai szövetezésekben való részvételtől. (A ford.)

veinek univerzális szolidaritása az egyetlen eszköz? Anticipálta a civilizáció oszthatatlan egységének alapvető gondolatát. A kollektív biztonság híve és hirdetője volt.

Politikai programja ugyanakkor – amely az Egyesült Államoknak a cár és a Habsburg-ház elleni katonai akcióra való megnyerését célozta – minden kétséget kizáróan abszurd volt. Kétségbeesett felhívásának morális tartalma azonban súlyos és fontos – alkalmasint sokkal jelentékenyebb, mint amilyennek ő maga vélte.

A vele szembeszegezett érvek súlyosabbak és meggyőzőbbek mindannál, amit ő mondott. Józan határokat nem ismerő reményei szükségszerűen bizonyultak délibábnak. Nem csupán, sőt még csak nem is elsősorban holmi amerikai önelégültség avagy nemzeti önzés volt csalódásának oka: a józan amerikai ész utasította el mértékvesztett követeléseit. Ám mindennek ellenére mély rokonszenvvel, sőt csodálattal adózunk neki. Patetikus figura, ám egészen sajátos nagysága elvitathatatlan: a fáradhatatlan utazó, aki kontinenseket bejárva terjeszti üzenetét, kifogyhatatlan energiával, büszkén és charme-osan palástolva reményvesztettségét és kétségbeesését; mindig festői és ellenállhatatlan hatást keltve teátrális megjelenésével és széles gesztusaival. Továbbra is mosolyog, mennydörgő hangon vonja hatása alá hallgatóságát, szavai feltartóztathatatlanul áradnak; folytatja grandiózus fellépéseinek sorát. Vonásain azonban kirajzolódnak már a keserűség első nyomai. Tudja: kudarcot vallott az Egyesült Államokban. Sikertelen marad ama kísérlete is, hogy III. Napóleont, a franciák császárát megnyerje ügyének, s ugyanígy jár Itália királyával, Viktor Emánuellel is. Senki nem akar segíteni elnyomott népe felszabadításában. Évek múltán, öregedő férfiként, így ír: „*Meglehet, hogy létezik magyar probléma, ám azt gondolom, hogy csupán szívüink mélyébe rejtve létezik, a világ számára nem... Nincsenek már magyar menekültek. – A fiaim, néhány hű emberünk és jómagam állunk csupán itt, magányosan – elhagyott, magunkra maradt vándorok a pusztaságban.*”

Ez a reményvesztettség vette körül – bár még nem mindenki számára érzékelhetően – már akkor is, 1852. július 14-én, amikor hét hónapnál is hosszabbra nyúlt, éppoly parádés, mint amilyen hasztalan ott-tartózkodás után, elhagyja az Egyesült Államokat. A visszautat feszítettebb tempóban, megszakítás nélkül teszi meg; oka: a Brüsszelbe emigrált édesanyjától kapott hír arról, hogy osztrák ügynökök zaklatták. Egy teljességgel átlagos külsejű pár, Mr. és Mrs. Smith, fölszáll az *Africa* nevű hajóra. A maga és felesége számára e decens álöltözetet és -nevet választó Kossuth Lajos mintha szégyellné valódi személyazonosságát. Milyen szomorú változás! Hősünk kosztümjét és maszkját levett operaénekeshez avagy színészhez hasonlatos; nyomuk sincs immár a színpadias gesztusoknak s a nagy szavaknak. Elénekelte szívhez szóló, nagy áriáját a szabadságról, a szolidaritásról s a függetlenségről. Az emberek kedvüket lelték hangjában és megjelenésében; lelkesen fogadták, és hangosan ünnepelték. Most azonban vége az előadásnak; legalábbis az ő nagy szólójelenetének mindenképpen. Ám a roppant dráma folytatódik; folytatódik napjainkban is. Őrá, a magyar Kossuth Lajosra is gondolt Walt Whitman, amikor ezeket a szavakat intézte EGY ELBUKOTT EURÓPAI FORRADALMÁRHOZ:

*„Mégse csüggedjete! Fiai és leányai az európai forradalomnak!
Ha minden inog és omlik, akkor sem szabad feladnotok.*

*Rebellei! S golyót a despotáknak! Nem hinnénk tán, hogy nagy a győzelem?
De az, igen! Ám most úgy látom innár, sehonnan nem jó segítség, és nagy így a bukás,
Oly súlyos, mint a halál s a kín.”*

FIGYELŐ

AZ IMPLÓZIO KÖLTŐJE*

Petri György Munkái I. Összegyűjtött versek
Szerkeszti Réz Pál, Lakatos András
és Várady Szabolcs
Magvető, 2003. 642 oldal, 2990 Ft

Nagy Boldizsárnak

A hetilap *Beszélő*-ben 1993-ban vezetett rovata, a KÖLTŐI KÉRDÉS szerkesztőjeként Petri egykori és későbbi szerkesztőjének, versei megjelenése útegyengetőjének, Réz Pálnak Babits kérdését tette fel: „*Miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?*” Babits – fejtegeti válaszában Réz – a létező világ (de azt is mondhatnánk: a teremtett világ) gyönyörűségének felmutatásával meg is válaszolja a kérdést, mielőtt feltenné. „*Ez a sok szépség nem való ugyan semmire, de mégis van, és így szükségképpen mégis való valamire: a gyönyörűségünkre.*” (Egy későbbi versében, a ZSOLTÁR FÉRFIHANGRA címűben Babits bonyolultabban válaszol: „*é-ted van minden dolog / a te bűnös lelkedért*”, azaz minden szépség és minden szörnyűség az isteni terv része, amelynek célja az ember.) „*Aki nem hívő – így Réz Pál –, az csak Isten nélkül tudja, sőt csak nélküle akarja megválaszolni az ESTI KÉRDÉS-t. Lényegében azt mondja, amit Babits (vagy Kosztolányi): annak a tudatában kénytelen élni, hogy nincs célja az életnek (vagy hogy a kérdés megválaszolhatatlan).*” (*Beszélő*, 1993. december 16.) Petri groteszk módon teszi fel az esti (pontosabban nála: éjszakai) kérdést. Versében (A MEGVÁLTÁS HÁTULÜTŐI) nem a fű nő céltalanul,

hanem az ember szakálla, kínosan, viszketeve: Isten kellemetlenkedő mesteremberként egyesével cseréli ki a szőrszálakat minden éjjel hosszabbakra. Ez a furcsa Isten nyilvánvalóan ott *végeskedik* minden egyes ember minden egyes szőrszála mellett, de gondja van a fákkal és a fogakkal is, vagyis mindennel, ami nő és pusztul. Ráadásul fenyegetőzik is: ha nem tesszik, leszereli az egészset. Ennél az Istennél bizonyonnyal kényelmesebb elképzelni azt az Istent, aki egyetlen teremtő gesztusával az idők végezetéig gondoskodott minden szőrszál növekedéséről. Igaza azonban Petrinek van. Akár Isten csavargatja ki-be a szőrszálakat, akár milliárd élőlény milliárd sejtje tolja őket éjszakáról éjszakára kifelé, az biztos, hogy minden egyes szőrszállal külön kell foglalkozni, egyetlen teremtő pillanat nem elegendő. És így csak még nehezebb megválaszolni a kérdést: mire az egysz?

Szerelem

Lucus a non lucendo, Petri költészete aligha készíti arra az olvasót, hogy a „mi végre vagyunk a világon?” kérdését feszegetse. Nincs is így értelme a kérdésnek, legfeljebb annak a számára, aki a katekizmus egyértelműségével tud felelni rá. De részkérdéseket Petri is feltesz:

„*Ez a csend itt, éjjél s hajnal között,
amelyben egy zöldpaprika husa
a fogam alatt deszkaként recseg,
és fülsértőn süvít egy szál gyufa,
nem tud választ ilyen kérdésre: »Kell-e?»*”

(DEMI SEC)

Egy fiatal férfi – ha tetszik, az 1971-ben megjelent kötet, a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA némi kritikusának szóhasználatával: egy fiatal értelmiségi – meg egy minden tekintetben hozzá illő nő kapcsolatáról van szó, kellemes, kölcsönösen kielégítő kapcsolatról, csak az a kérdés, szükség van-e rá. Szükség volna-e rá a süllyedő léghajón is, amikor mindent ki kell dobni, ami nem feltétlenül szükséges a túléléshez? És így a „*kell-e*” kérdését már majdnem

* Az implózió berobbanást jelent: az előregedett tévé képernyője az anyagfáradás következtében berobban, azaz önmagába roskad. A kifejezést Franciaországban élt s nemrégiben ott elhunyt barátomtól, Semjén Andrásról hallottam először: 1986–87 táján mondta azt, hogy a rendszert implózió fenyegeti. A rendszerváltás idején divatba jött a kifejezés, azóta azonban ismét feledésbe merült. Ezért a magyarázat.

olyan nehéz megválaszolni, mint azt, hogy mi végre vagyunk a világon.

Petri verseinek, ha túlnyomónak talán nem mondható is, de mindenképpen jelentős része szól nőkről és nőkhöz. A számszaki arányoknak egyébként nincs is jelentősége, mert Petri költészetében, akár Adyében, a három nagy téma – politika, szerelem, halál – a versek közös ősananyagaként akkor is jelen van, ha a vers másról szól. A készlet tetemes:

„Egyszer, hogy múlassam valamivel időmet,
megpróbáltam összeszámolni: hány nőm volt.
Egy naptár névnapjegyzéke segítségével
beazonosítottam százötven valahány nevet.
Ez ment. A névmemóriám még mindig kiváló.
Csak éppen arcokat nem tudtam hozzárendelni
a nevekhez, sőt helyet, időt, alkalmat sem.”
(SZERELMEINK)

A százötven persze messze van a Don Juan-i mille trétől, de tekintettel a költő életének jó részét végigkísérő utazási korlátozásokra, ez is szép teljesítmény. A számosság inkább ráerősít a „kell-e” kérdésére. Ezt nemcsak a régmúlt-ra visszatekintő költő érezte így, de a gyakorló nőcsábász is, amikor az életforma-forradalom és a szubkulturális belterjesség még közeli múlt volt: „A melegsákhány-rendszerű / szerelmi élet mégsem vált be” – olvassuk a HATVANAS ÉVEK című versben.

A versekből egy magát macsónak tudó, személyiségét ilyenként vállaló embert ismerünk meg, egyúttal azonban olyan embert, aki – ahogy Ottlik írja Szeredy Daniról az ISKOLA A HATÁRON-ban – egész életében sokat *bajskodott* a nőkkal. Sikereségben és macsóságban Petri a magyar költészetből Szabó Lőrincchez áll a legközelebb. „s egy báránysírhón téged Erzsébet vár s a Klára, / engem egy viharfelhón Maya, Sára” – szólítja meg a halálra készülő költő rég meghalt Sz. L. kollégáját. Mindazonáltal a „ne éj, hogyha nem akarom” költője férfikegyetlenségben és tekintet nélküli szókimondásban messze elmaradt negyven évvel később született pályatársától:

„Unlak, kedvesem, unlak!
S ezt szeretném most közölni veled
ilyen parlagian, durván és félreérthetetlenül.
[...]
Hogyan is mondanám a szemedbe, hogy unlak? És
mikor?”

Talán amikor mozgok ütemre, magamtól, mint a
varrógép,
amit te hajtasz, fehér és pihés lábaiddal?”
(A FÁJDALMAS SZERETŐ ÉNEKEIBŐL)

De ez a hétköznapi (és végül eltitkolt) kegyetlenség semmi ahhoz a gyilkos őszinteséghez képest, amely a Sára-versekben nyilvánul meg:

„Csak az lehetett rajtad,
az a kék bugyi,
mert az az az este volt, amikor
rád zártam az ajtót,
hogy magadra nyithasd a gázcsapot...”
(SÁRI, NE VIGYOROGJ RAJTAM)

Vagy:

„felállok, nézlek, ideges mosollyal:
– úristen, hogy mondjam meg?
Hiába... nem tudok veled élni.
Hiába támadtál föl.”
(TALÁLKOZÁS)

Ezt a kegyetlenséget talán kiegyenlíti a hiány és a lelkiismeret-furdalás fájdalma – már ha a halottal szemben volna az élőnek bármiféle esélye az egyenlítésre. De a GÖRÖNGY című versben semmi sem enyhíti a szókimondás kíméletlenségét:

„a fiamnak,
aki a hírt közölte, a telefonba
valami olyasmit mondtam, hogy
»Holtában sem tudom kevésbé
nem-szeretni anyádat, mint amikor még élt.«”

Az irodalomnak mindent meg kell mutatnia, ami az emberben benne rejlik. A regényíró megteheti, hogy hősében jeleníti meg a saját sötét indulatait. A költőnek azonban egyes szám első személyben kell vállalnia önmagát, ha van hozzá mersze. Petrinek volt.

Szerelmi lírájában Petri a szenvedély bizonyosságát keresi, az igenlő választ a „kell-e” kérdésére – hosszú időn át hiába. A MAGYARÁZATOK egyik első darabjában megjelenik a kétélytől meg nem zavart szerelmi idill (A VÉkony LÁNNYAL). Nekem annak idején egy lány, akire a versbeli nő külső jegyei ráillettek, határozottan állította, hogy a vers róla szól. Petri a kérdésre kitérő választ adott. Csak azt nem vettük észre – vagy komolyan –, hogy a vers egy álombeli szeretkezésről szól, zavartalan szépségének az a feltétele, hogy a valóságban nem lé-

tezik. Ami létezik, abban benne van a kételey nemcsak a szerelemmel, de már a szerelmesek létezésének szociológiai alapjaival, értelmiségi egzisztenciájával szemben is. Marad az ironikusan megjelentett nosztalgia a régi költő kételey nélküli rajongása után. „*Érjen véget / a szerelem, ha már nem tiszta tett.*” A tett szó itt talán a János evangéliumát fordító Faustra utal, és ez csak fokozza az ironiát, a követelés – és a nosztalgia – abszurditását.

Aztán történik valami, ami megteremti a bizonyosságot, ami a szerelmi költészetet egyszerűvé teszi anélkül, hogy együgyűvé degradálná. „*Hamu nélkül elégek mosolyodban*”, olvassuk az ÖRÖKHÉTFŐ – a kötet sorrendjében első – Maya-versében (MAYÁNAK). Majd kicsivel későbben:

„*Síma, tömör; egynemű, telített:
mint a méz. Mint egy kavics,
külön csöndjébe gömbölyödve.*”
(MAYA)

A szerelmi tökéletességnek ezzel a parmenidészi képzetével együtt váratlanul megjelennek a testi leromlás képei is. Az előbb idézett versből: „*És persze, öregedés, / lábán a visszerek, / dagadó bokái.*” Csakhogy a költő számára, aki – feltehetőleg Füst Milán ugyancsak fiatalon írt ÖREGSÉG című versére is utalva – már huszonöt évesen elkezdte sorolni a saját fizikai romlásának tüneteit („*S fogaid, egykor oly vakító fogaid! / – lerontott városfal maradéka enyészik így*” – olvassuk a KIVAGY, CATULLUSOM-ban), az öregedés nem taszító, nem elidegenítő, hanem olyan jelenség, amely a testi hibátlansággal szemben inkább fokozza a kötődés és a vágy bensőségét:

„*Megkívánsz minden asszonyt,
akin már dolgozik az idő – – –
Ó, nem a szokott formákat kívánod!
Hanem, mondjuk: a talpakat,
e partra vetett ekcémás
virágállatokat.*”

(A RONDA CSÖND)

„*Fonnyadt emléjét úgy gyűrtem össze,
mint üres cigarettásdobozt.
Szórakozottan morzsoltam, markoláztam – – –
[...]
És azután a hűtőszekrényből kivetted
a polietilén zacskóstejet,*

*áhitattal két tenyeredbe fogtad
a hullámlót, tömörlet, hűvöslet.*”
(VÁLTOZATOK NŐI MELLRE)

Megváltozik a szerelem környezete is. A szerzetész heverő könyvekkel és kávéfoltos papírokkal teli értelmiségilakás, „*az élére-perdült-gyufásdoboz szoba*” helyett nyirkos falú udvari szoba, az udvarban öregasszonyhang herseg. Ebben az antiidilli környezetben a szerelem alvilági küzdelem és tűzvész:

„*Komorán evezünk a gyönyörért,
hajnali Styxen.
[...]
Szeretlek, kedvesem,
tűzvész szemekkel nézel rám,
pillantásodban bozóttűz. Gyűjtogatás
a gombás lepedőn.*”

A „*kell-e*” kérdése elenyészett. Ami nem kell, az a létező világ. Ott van helyette az „*áttetsző lobogás*”.

„*Elintézzük magunkban
az életet, aztán esünk egymásnak,
holt a halthoz, sietve, szétesőben.*”
(ÉBER-ÁLOMKÉP, MAYÁVAL, GYEREKKEL)

Don Juan nem javul meg. A megtalált bizonyosság nem állítja le a csélcspacspongását: monogámia és csapodárság nem zárja ki egymást. Ellenkezőleg. A keresés, a bővülő regiszter mindig újra visszaigazolja, hogy ő az Egyetlenegy. Ezt jeleníti meg az egyik legszebb, az olvasóban talán leginkább megmaradó Maya-vers, a VAN MAYA. MI IS VAN MÉG?

„*Maya VAN. Ablakot pucol, gépel, vagy a körmét
a lábujján. Fürdik az Örök Téma.
Lépdel. Hajladozik. Belátni neki. Ahogy a padlót
mossa.*

[...]
Persze az ÖSSZESTÖBBINŐ is van.”

A lepusztult házmasterlakás Venus-barlangjában lógó szerelem nemcsak a kelő tész-taként egyetlen bugyborékos masszává olvadó összestöbbinőt éli túl (hiszen az semmiség lenne), hanem a szakítást, sőt az új szerelmet, amely a haldoklót az élethez köti („*Maya és Sára hív, / Mari marasztal*”), de még a halált is. A költő, aki egész életében vezekel a kegyetlen-ségéért, Sárát – mint fentebb idéztük –, az ál-

mában feltámadó Sárát visszaküldi a halálba. Csak Mayát csalogatná elő a sírból – libamájjal, kaviárral, lazaccal, whiskyvel. „*De ő az egészre legyintett. / Azt mondta: / Jobb neki már odalent.*” (ÁLOM.)

Rosszkedv és nevetés

Vas István 1969-ben pesszimista költőként mutatta be Petrit (PETRI GYÖRGY ÉS A PESSZIMIZMUS): a védő-védekező előmentegőzőesként használt jelző aztán az első kötet, a MAGYARÁZATOK megjelenése után a Petri-recepció egyik kulcsszava lett. („...*lírája a hetvenes évek közepére a Tandorié mellett a korszak elrettentő szitokszavainak – pesszimizmus, dezillúzió, befelé fordulás, ezotéri-kusság, filozofálás, gyökértelenség, távolságtartás, öncélú modernizmus – [...] első számú kimondott vagy egyértelműsített illusztrációs anyaga lett*” – írja Keresztury Tibor Petri-monográfiájában. (K. T.: PETRI GYÖRGY. Kalligram, Pozsony, 1998. 56. o.) A pesszimizmus, amelyet Vas eltélve védelmez, volt a szocialista kultúrpolitika legfőbb mumusa. Nem azért, amit hivatalosan állítottak, tudniillik, hogy a pesszimizmus elhomályosítja a szocialista fejlődés reményt adó perspektíváját, hanem mert a kultúrpolitika szószólói is jól tudták, hogy az alkotó rosszkedve összefügg a rendszerről való véleményével. Ezt pedig nem lehetett leírni, nem, mert az feljelentés lett volna (ezt egyesek talán nem is bánják), hanem mert a kimondása azt is tartalmazta volna, hogy létezik, sőt nyilvánosságot is kapott egy, a rendszerrel szemben ellenséges vélemény. A cenzúra ugyanis a rendszer védelmezői elé is korlátokat állított. Révainak még nem kellett ilyen tartózkodónak lennie, ő kimondhatta, hogy amikor Hajnal Anna a szorongását az éjszaka érkező autó látomásával fejezi ki – „*Székér zörög? / A tetszalott ház mélyen felhörög. / Autó megáll. / Most jön érettünk a próbék halál!*” (EMLÉK, FÉLELEM, BOLDOG REGGEL) –, nyilvánvalóan az ÁVO-ra gondol. (In: Révai József: KULTURÁLIS FORRADALMUNK KÉRDÉSEI. Szikra, 1952. 180. o.) Hát mi a frászra gondolt volna? – kérdezhetnénk Petri nyomán. (A zsrnászatrában ugyanezt mondja Gádor Béla egy Juhász Ferencre vágó humorreszkjében. Garfunkel, a költő arról panaszkozik, hogy rosszkedvű, mert kicsi és kopasz, de ezt nem írhatja meg így, mert még megkérdezik: „mi az, nem tetszik a rendszer?” Ezért a rosszkedvét inkább átviszi a kozmoszra.)

A rosszkedv, a komorság társadalmi-politi-

kai fogantatása a pályakezdő Petrinek azokban a verseiben is nyilvánvaló, amelyekben nincs utalás ezekre a viszonyokra. Visszatérő kép, hogy a reggel kíméletlen, idegen erőként tör rá az éjszakára, az alvóra:

„*Ilyentájt csúsztatják küszöb alá
a hírlapot szakadnak fel döroöve
redőnyök robajlanak át az
üres hűvösségen a teherautók
Süüítve nyílnak gázcsapok vízcsapok*”
(A VÉkony LÁNNYAL)

Mindazonáltal a MAGYARÁZATOK verseinek nagy részében is megjelenik a közvetlen utalás a társadalmi valóságra. A TÖRTÉNET címűben például ott van a Hajnal Anna-i autó:

„*Élettörténetiünk megvilágítja
életünket,
mint a rendőrségi autó reflektora
az áldozatot.*”

„*Megáll az idő*”, hirdette a népszerű sláger, majd Gothár Péter kultuszfilmjének címe. A létező szocializmus évtizedei alatt legalább kétszer megállt az idő. Először az ötvenes években, a Pilinszky látomásában megjelenő „*levegőtlen présben*”, amikor a napoknak sem akart vége szakadni, majd pedig a kádári konszolidáció hosszú időszakában, amikor a napok úgy folytak egymásba, hogy nem különböztek egymástól. Miközben a nappal nap mint nap rátör az emberre, az idő áll, üres, nem hoz változást. „*Ez nem ideje semminek*”:

„*Itt szemedbe süit a nap, de nem ébredsz,
itt zümmöghet az éj, de te nem alszol
itt készülődsz, de nem mész sehová
itt lépdelsz, de mint hengeren a mokus.*”
(ZÁTONY)

A mozdulatlaná váló időben örök az ideiglenesség:

„*Nincsenek szokásaink. Se formák.
Semmi tartós, amit derűsen felajánljunk a
mulandóságunk.
Senki arcára formált lények,
élünk, s kísérletezünk arccal,
egy világban, mely időtlen időkig
képes tengődni az ideiglenességben.*”
(A FELISMERÉS FOKOZATAI)

A moccanatlan időt álesemények tagolják: az ünnepek. „*Ma volt százötven éve tegnap.*” Ez a felső az ÖRÖKHÉTFŐ-ből való, de a műünnep-lés szégyene már a MAGYARÁZATOK nyitó versében megjelenik:

„*Mint mosatlan száj íze
itt az ünnep
[...]
Pedig hát itt az ünnep
Hogy útjak ellene
az éj efemer fegyvereivel?*”
(REGGEL)

Széteső világ ez, „*roncsok nemzenek / roncsot agyamban*”, szabályait nem ismerni életvesztés, kiismerni gyalázat (BELSŐ BESZÉD). Harminc év múltán mint valami jóslatot olvashatjuk az ÖSSZEOMLÁS-t, a rendszer majdani imp-lóziójának elképesztően pontos leírását:

„*Nem, nem volt robbanás,
csak összeomlás.
A belülről megőrült,
a magát csalva másokat
csaló,
a látszattal terrorizáló
hang nélkül szétomlott.*”

Pedig szó sincs jóslatról, csak helyzetképről és egy különleges érzékenységről, amely képessé teszi az észlelőt, hogy a látszólag szilárd épít-ményen észrevegye a megállíthatatlan kor-hadást:

„*Nem, robbanás nem volt, csak összeomlás.
Csak soká, nagyon soká,
tologva üledt le
a nyirkos, sűrű por.*”

A por a MAGYARÁZATOK egyik kulcsszava:

„*a porra por száll*”
(VARÁZS)

„*Vastag por alatt,
a meleg
padlástérben hallgat
egy szétszerelt világ.*”

(ISMERETLEN
KELET-EURÓPAI
KÖLTŐ VERSE 1955-BŐL)

S ha valaki netán még mindig nem értené, honnan ez a por, azt a következő verseskötet, a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS bökverse felvilágosítja:

„*Mint lépcsőzugban a pormacska:
gyűlik puhán a korszak mocska.*”
(HÍRÖSSZEFOGLALÓ)

Petri-könyvében Fodor Géza (PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE. Szépirodalmi, 1991. 26. o.) meggyőző érvekkel fejtegeti, hogy „*Petri költészeté az »elvesztett illúziók« lírája, a »68-as szellem«, az elvont radikalizmus tragédiájának költészeté*”, amelyet az „életvilág” és az „értékvilág” feloldhatatlan szembenállása tesz komorrá. A '68-as nemzedék a reneszánsz marxizmusban vélte megtalálni a Nagy Világnézetet, amelyre szükség volt, és amely magában hordozta a Nagy Egység ígérését is. '68 összeomlásával az ígértből csak a kielégítetlen sóvárgás maradt, a minden Egész elvesztett adys élménye. Fodor Géza az élettények alapján is autentikusabb ezt megítélni, hiszen ő diákkorától ismerte Petrit, én meg csak '68 után, 1970 körül ismer-tem meg. A kötetben közölt korai versek némelyike azt jelzi, hogy a tizenhét éves Petri lehetett volna akár „vonalas” közéleti költő is, bár nehezen tudom elképzelni, hogy a „*Kommunista vagyok*” kezdetű verse a sutajelsző-be-fejezésével („*A Párt odaiüt*”) ne irónia volna. Csakhogy a reneszánsz marxizmus, bármilyen vonzó volt is mind a hivatalos marxizmus, mind a világnézet-nélküliség ellenében, még-iscsak teologikus szövegmagyarázatra épülő konstrukció volt, és aki nem esett a bűvöleté-be, látva, hogyan ragad magával a „*marxi in-tenciókról*” szóló tanítás szkeptikus elméket is, kétségbeesve kiálthatott fel. „*Te jó Isten, hány-szor kell még megenni a kefét?*”

A komorsághoz nem kellenek elvesztett illú-ziók – elég hozzá illúziók nélkül venni szem-ügyre a valóságot. Egy irodalmi esten az Egye-temi Színpadon Petri elmondta, hogy tizen-három évesen egy barátjával járta a szétlőtt pesti utcákat. A barátja aznap délután írt egy verset arról, hogy a város romokban hever, de majd újjáépítjük. Ha ez ilyen egyszerű – idéz-te fel Petri a gyerekkori reflexét –, akkor nem érdemes verset írni, és évekre abbahagyta a versírást. A költő a romokat romoknak látja, és nem hiszi el, hogy a dal hatalmával helyre le-het hozni azt, amit a tankok földig romboltak.

Nem kellett külön illúzióvesztés ahhoz, hogy egy költő komor és pesszimista legyen, látva, érzelve azt a perspektívátlanságot, azt az állásigot és hazugságtengert, amely az embert a hatvanas években körülvette. Nem akarnék a '68-as nemzedékkel kapcsolatos egyszerűsítés helyébe egy másik – ráadásul vulgármarxista – egyszerűsítés csapdájába esni. Bizonyára igaz van Vas Istvánnak, aki Petri „alkati keménységéről” beszél, és igazuk azoknak is, akik a költő lírai énjének komor, szkeptikus és minden élményt, érzést nyomban kétségbe vonó karakteréről beszélnek. De mindeközben folyamatosan jelen van a „nem tetszik a rendszer” triviális, de általános érvényű alapélménye. A MAGYARÁZATOK verseit nem lehet és megjelenésük idején sem lehetett másképp olvasni, mint a mélységes utálat kifejezését a fennálló társadalmi-politikai valóság iránt.

Ahhoz képest, hogy Petri mennyire és milyen nyilvánvalóan utálta őket, az utálat tárgyát képező entitások viszonylag szórmentén bántak vele. Sőt az Írószövetség Költői Szakosztályának az első kötetes költőkkel foglalkozó vitaestsorozata legtöbb felszólalója a MAGYARÁZATOK-at értékelte az akkortájt megjelent első kötetek legjobbjának. A vitaest, amely lefordongolásnak ígérkezett, végül Petri ünneplésébe torkollott. Elfelé jövet a Bajza utcai házból valami olyasmit mondtam a történetektől némileg megzavart költőnek, hogy most, Vashoz hasonlóan, adtak egy lehetőséget, hogy a következő köteted végre optimista legyen. Ha az se lesz optimista, akkor már kicsit haragudni fognak. De az igazi vihar a harmadik kötetedtől tör majd ki: akkor látni fogják, hogy javíthatatlan vagy.

Ez a játsszi jóslat alapján bejött. A KÖRÜLÍRT ZUHANÁS kritikai fogadtatása sokkal agresszívabb volt, mint a MAGYARÁZATOK-é, a harmadik kötet pedig már meg sem jelenhetett.

Petri elemzői – Fodor Géza, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba, Keresztury Tibor – mind egyetértének abban, hogy a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS a MAGYARÁZATOK-kal összevetve – mindenekelőtt a költő és a vers viszonya tekintetében – fordulat Petri pályáján. A fordulatot elsőként maga a költő ismerte fel – vagy hirdette meg kötete fülszövegében. A kritikusai által sokszor idézett textus szerint „A versek terjedelmes glosszák voltak az olykor beléjük szőtt (rejtett), oly-

kor meg sem írt tulajdonképpeni versekhez. Most sikerült elemibb és ezért esztétikai megformálásra alkalmasabb közlendőig eljutnom. Másrészt csökkenek diktatórikus igényeim a versek értelmezését illetően. Igyekeztem nem kommentálni és lábjegyzetelni.” A kommentár, amely az első kötetben folyamatosan körülírja a verset és a verselőt – tökéletes példája talán A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL – beköltözik a versbe. A távolságot a versben megjelenő életanyag, érzés meg az életanyagot kívülről szemlélő költő között nem a kommentár teremti meg, hanem a situációk grotesksége. A kegyetlen irónia, amelyt a bekövetkezett tragédia sem fojt el.

„Már egész libabőrös volt
– egyszál kombinében a hideg kövön.
De hát tiszteletben kellett tartanom,
hogy ilyen állapotban ez mindegy az
embernek: nem terítettem
hátra firdőköpenyt.”

Mi a súlyosabb figyelmetlenség: nem észrevenni a viszonylag csekély fizikai kellemetlenséget a másik lelki válságának idején, vagy – épp ellenkezőleg – észrevenni azt? A kérdés önmagában groteszk, a következmények felől nézve azonban a hétköznapi groteskség jóvátehetetlenné mervedik, örökös fintorként marad meg az emberben és a versben. A cím: NÉHÁNY NAPPAL KORÁBBAN; néhány nappal későbbben Sára öngyilkos lett. Könczöl Csaba az ÖRÖKHÉTFŐ kapcsán minősítette a Petri-költészet kulcselemének az összeférhetetlen valóságlemek összekapcsolása nyomán létrejövő groteszket, a – Bahtyin kifejezésével – „redukált nevetést”, amely nem a felszabadult életöröm kifejezése, hanem az élet keltette kínos viszolygás. Ez a redukált nevetés azonban már a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-nak is alapmatériája. Hiszen mi mást válthatna ki maga a kötet cím? A körülírt zuhanás nem más, mint a lépcső, amely a függőleges (mondjuk: kemény, következetes) zuhanással szemben „a kerülő út szerény cselét” kínálja az utcára menni kényszerülő vagy kívánczó embernek.

A redukált nevetés közegében megjelennek a játékos, hogy ne mondjam, a vicces versek. Veszélyes volna a groteskségük gondolati mélységét taglalni, bár természetesen van bennük játékos mélység:

„Kigondoltad – helymegtakarítás
végétt – a négyszögletes narancsok.
[...]
Az éhezőkön nem segíthetünk.
Marad a hely marad-
éktalan kinyerése.
Két kézzel három labdát.
Derékszögű narancsok.”

(A. M.-NAK)

A kézenfekvő gondolati mondanivalónál erőteljesebben marad meg az olvasóban a derékszögű – vagy gombostűfejnyi – narancs abszurd képze, a diktatórikus gesztus: „*térpocsékolás / vagy négyszögletes narancs. Tertium non datur*”. Ezek a képek, gesztusok beleivódnak az olvasó – vagy még inkább a hallgató emlékezetébe, valószínűleg ettől az időszaktól kezd Petri közönsége mondogatni, mormolni a verseket, ettől kezdve válnak a sorai szállóigévé.

A szerelmi költészetben a groteszket a téma – a szerelem – és az abszurd állfilozófiai okoskodás ellentmondása teremti meg. Az első kötetben a tökéletes szerelem vágya a trubadúr-szerelem ironikus-nosztalgikus felidézésében jelent meg. Itt a szerelem egy filozófiai vicc tárgya: nem a szerelem az ideális az „ideális” szó mindennapi értelmében, hanem a szerelem szubjektumai, a két ideális szerető, a szó – mondjuk – ismeretelméleti értelmében. A humoros aprólékossággal megírt versben nem a két szerelmes, hanem a két szerelmes ideája találkozott az ideális Mechwart téren, azaz a Mechwart tér ideáján. A találka időpontja az ideális fél egy. Ebből következik a filozófiai poéma: „*az ilyen szerelem logikailag örökkévaló*” (SCIFI SZERELEM).

A groteskség forrása és eszköze, hogy a hangsúlyozottan hétköznapi történések klaszszikus költői műformákban jelennek meg: alba, xenia. Az külön vicc, hogy a TELEFON-ALBA, bármennyire groteszk is a modern (?) technikai eszköz és a trubadúrköltészetből ismert műfaj összekapcsolása, érzelmi tartalmát tekintve nem is különbözik olyan nagyon a provenca-i lovagi költészetben kifejeződő érzésetől. Itt is, ott is jelen van a szunnyadó szerelmes férfi, az aggódó, szerelmes asszony, de főképp a növekvő feszültség, hisz a féltékeny férj bármelyik pillanatban betoppanhat. Ehhez az alapvető azonossághoz képest mit számít, hogy lóháton közeledik-e a férj vagy ko-

csin, és hogy a szerelem fészke lakótorony-e vagy panellakás? A xenia elnevezés, amikor Goethe és Schiller együttesen megteremtette a műfajt, esztétikai, pontosabban kultúrpolitikai bökverseket takart, ilyenként honosította meg mifelénk is Kazinczy: „*Külföld termése volt a róza is, / a művelés belföldivé tev.*” Pontosan erről beszél Petri is, „*természet és mesterség*” együttes hatásáról. Az eredő Kazinczynál róza, Petrinél kovászos uborka. Ne kelljen már választani a kettő közül!

A régi költészet után sóvárgó versek sorában keletkezhetett a kötet egyik legemlékezetesebb verse, amelynek voltaképpen címe sincs, csak kezdő sora: „*Mint leveletett*”. Igazi bűnbánó vers, a dallama szerint, a vezeklő szégyenkezés alapján beillene az AMOR SANGTUS versei közé:

„*Bűneid körülvesznek,
hirtelen öreggéd tesznek.*”

Csak a szavak, a blaszfémikus szavak csúfolják ki a bűnbánó kétségbeesést, pedig a dallam egy gregorián kórus teltségével zeng. De vajon kicsúfolják-e, vagy még inkább áthatóvá, felejthetlenné teszik?

„*Nem tetszenél Istennek,
ki előtt meg kell jelenned
egyszer (mint lehúzott vécc,
zúg majd a Dies irae),
tisztán, mint egy kitörölt segg.*”

De a groteszk versek humora, a belénk ivódó szófértések ellenére (vagy miattuk is) a KÖRÜLRÍRT ZUHANÁS alaphangulata megközelíthetetlenül keserű. A keserűség magyarázatok nélkül, nyers személyességében jelenik meg:

„*Én szeretnék kifordulni gyomormód,
mert harmincadik évem elközelgett
és még mindig csak nyögök, forgolódom,*

*mint beinjekciózott halálraítélt,
mint zárkájukban a hülyére vertek.*”

(AVE ATQUE VALE)

A hasonlatok nem hagynak kétséget afelől, milyen társadalmi-politikai környezetben gyülemlik a költő ön- és közgyűlölete. Az ismeretlen kelet-európai költő még dacosan

idézte fel egykori hitét. A VITURBIUS ACER FENN-MARADT VERSÉ-ben ez a nosztalgia is sivár, magányos élvezkedés:

*„A levegőgbe süti farkát
mind, aki a jövőt akarta...”*

Ha máshonnan nem, a gyűjteményes kötet utószavából tudhatjuk, hogy ez a vers az első kötet anyagához tartozott, és pusztán a kiadói cenzúra miatt kellett kimaradnia onnan. De jól illik a második kötet élére. Világutálatát nem a pusztlás, a mindent betemető por, hanem éppen az építés váltja ki:

*„kicszerélnének az utcák.
Korszerű keretbe kerül az unt, utált kép.*

Tavasza felépül az új hadiút...”

A gyűlölet kiszakad politikai környezetéből, zsigeri indulattá válik:

*„(Reggel van, dél van, este van.
Már nem hagyom el mocskos ólam,
belé hízik jó szorosán,
csak bőrömmel rohad le rólam.)”*
(A SERTÉS ÉNEKEIBŐL)

Fodor Géza hívja fel a figyelmet arra, hogy a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS életbeli környezetét „*a társas kapcsolatok feltartóztathatatlan megromlása, széthullása*” jellemezte. Oda van már HATVAN-NYOLC TELE is, amikor az ember, ha barátja jött, nem csevegett vele, hanem szótlán sakkozott éjszakáig. Most az „*évődés szóváltássá, / a csipkelődés sértéssé fajul*”. A barátságok vesztével elhatalmasodik a magány:

*„Egyedül ógyelgek
– foglya egy állapotnak,
amit magánynak túlzás,
függelenségnek öncsalás nevezni –”*
(V. Sz.-HOZ)

Ezt az állapotot, a barátságok, szerelmek korszakának elmúlását a FELÍRAT című vers foglalja össze:

*„A kaktusz és a homok kora elközeleg –
a barátságok: vége.
Vége, ti kedvesek, a szerelemnek.”*

Petri a világra folyamatosan reagáló lírikus. A magányérzet nem csupán belső állapot, elsősorban nem is az. A magányérzet – ezt Fodor Géza nagyon pontosan érzékelteti – annak a helyzetnek a tükröződése, hogy a hetvenes évek közepére szétesett vagy megunt gesztusait idülten ismételtető sokasággá sorvadt az az értelmiségi szubkultúra, amely '68 várakozásában jött létre, és amelyet a '68-at követő csalódottság és düh egy ideig még összetartott. A magány, a reménytelenség kifejezése, még ha a legmagasabb szinten történik is, előbb-utóbb monotonná lesz. Erre a veszélyre hívta fel a figyelmet Radnóti Sándor, aggodalmasan kérdezve: vajon Petri lírájában nem születik-e meg a búskomorság rutinja?

Akadnak, akik úgy vélik, hogy az a zsigeri gyűlölet, amely az AVE ATQUE VALE soraiban feszül („*kifakadok majd: sárga gyűlölet*”), az az egzisztenciális szomorúság, amely a MÁR CSAK ÁLÍTMÁNY és központozás nélküli soraiból árad („*Már csak a zápor mocskos kopogása / már csak lucskos cipők nehéz kabátok*”) mélyebb, egyetemesebb, ha tetszik, modernebb, mintha a gyűlölet a valóság megnevezhető jelenségeihez kapcsolódik, vagy mintha a szomorúságnak netán orvosolható okai vannak. Hiszen a gyűlölet tárgya elenyészik, a gyűlölet ellenben mint a versben megformálható indulat – örök. Nem mernék ebben a vitában állást foglalni, még azt sem merném általános érvénnyel állítani, hogy az a költészet, amely a kellékeitől megfosztott színpadon szól a kreatúra szenvedéséről, szükségképpen monoton. Abban ellenben biztos vagyok, hogy Petri számára a világnak mint költészete anyagának az újrafelfedezése a kibívást jelentette a búskomorság rutinjából.

Szabadság

Petri nem azért lett a szamizdat költője, mert egyes verseit nem adták ki. Újabb kötetének megjelenése „elvben” egészen 1984-ig függőben volt: a Szépirodalmi Könyvkiadó formálisan csak ekkor, a LEONYID ILJICS BREZSNYEV EM-LÉKÉRE című lírai pamflet külföldi megjelenése után bontotta fel a szerződését. Az persze, hogy újabb kötete megjelenésének húsz-húszöt vers kihagyása lett volna az ára, bizonyára hozzájárult, hogy eljutott a gyakran idézett elhatározásig: „*Homályos föltételeket nekem / többé nem szabnak*” (TOJÁSTÜKÖR). De a folya-

mat inkább fordított. Petri nem azért szorult ki egyre inkább a hivatalos, államilag engedélyezett irodalomból, mert megjelenésre szánt versei újra meg újra cenzurális korlátokba ütköztek, hanem azért számított egyre inkább tiltott és tiltandó írónak, mert felmondta a túrt írókra vonatkozó viselkedési szabályokat. 1977-ben aláírta a cseh Charta-mozgalom vezetőinek letartóztatása elleni tiltakozást, 1979-ben aláírásokat gyűjtött a Charta ügyében kiadott második tiltakozáshoz, 1980-ban pedig a demokratikus ellenzék vitájában azok közé tartozott, akik a tervezett szamizdat folyóirat megindítása mellett foglaltak állást. Szilágyi Sándort az első sikertelen kísérlet után mindekelőtt Petri és Nagy Bálint egyetértése készítette arra, hogy sorra felkeresse a folyóirat-alapítás támogatóit. Petrinek tehát meghatározó szerepe volt abban, hogy a *Beszélő* létrejött.

Fodor Géza szerint (i. m. 125–127. o.) Petri „a demokratikus ellenzék közegeiben újra egyfajta közösséget tud maga mögött. Ez azonban, úgy tűnik, nem hasonlítható ahhoz a közösséghez (baráti körhöz, társasághoz), amelynek megléte az első, felbomlása pedig a második kötetben olyan erős élmény volt – ez az új közösség működési feltételeket biztosító, de nem megtartó közösségnek »látszik lenni«.

Bizonyos, hogy a hetvenes évek értelmiségi szubkultúrája, a fiatal értelmiségiek széles baráti köre, akik kapcsolataikat az egyetemről hozták magukkal, más volt, mint a hetvenes évek második felében kibontakozó politikai mozgalom. Más volt, már csak azért is, mert az átfedés a két csoport között csupán részleges volt: az egykori szubkultúra tagjainak csak egy kisebb része csatlakozott a demokratikus ellenzékhez, ugyanakkor azonban sokan vállaltak aktív szerepet az ellenzékben, akik korábbi baráti körnek nem voltak tagjai. Voltak olyanok is, akik meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a baráti kör politikai véleményközösségnek érezhette magát, a demokratikus ellenzékkel mégis elutasítón álltak szemben. E jelentős különbségek ellenére mégis úgy vélem, az ellenzéki munka, majd pedig a *Beszélő* szerkesztésében való részvétel nyomán oldódott az a magányérzet, amelyet a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-ban a MARIONETT című vers érzékeltetett:

*„kívül minden köteléken
himbálokod mintha kötelén
talpam alatt a levegő”*

Az oldódáshoz hozzá kellett járulnia annak is, hogy Demszky Gábor felajánlotta, szervező-dő szamizdat-kiadója megjeleneti Petri verseit. Nincsen költő – hiába utasítja el, hogy „*reménybe szálltén*” kószáljon –, akinek szívének melengené meg, hogy hívei odaadón terdelnek a padlón, és sokszorosítják lapról lapra szitatechnikával a verseit. Ahogy az iránt sem volt közömbös, hogy az AB Független Kiadónál megjelent ÖRÖKHÉTFŐ-vel Vallai Péter éveken át „tájolt”, és az állami könyvkiadásból kirekesztett verseket többen ismerték meg, többen tudták kívülről, mintha díszkiadásban jelentek volna meg.

Az utókor gunyorosan szokta emlegetni vagy éppen cáfolni, hogy Petri „az ellenzék bárdja” lett volna. Persze. Ady sem volt a polgári radikálisok költője. De azért Ady költészetében is jelen vannak, méghozzá versformáló erőként vannak jelen a polgári radikálisok eszméi. Ebben az értelemben vannak jelen Petri lírájában a '68-as szubkultúra, illetve a demokratikus ellenzék eszméi és fogalmai.

Petri olvasójának nemigen kell megértési nehézségekkel megküzdenie, egyetlen hívének sincs oka rá, hogy Ignotust követve felkiáltson: Nem értem, de gyönyörű. Aki azonban kortársként, sőt kortársként élte végig az ÖRÖKHÉTFŐ versei keletkezésének időszakát, lépten-nyomon visszahallja bennük az adott kör mindennapi beszédének szavait, témáit, ha tetszik, sztereotípiáit. Radnóti Sándor beszéli el, hogy a neki dedikált SZÉLJEGYZET EGY VITÁHOZ című vers – miként a szövegből is nyilvánvaló – egy valóságos vita sűrítménye. A vita, alaposan leegyszerűsítve, arról szól, mi az előbbre való: a politikai szembefordulás a rendszerrel (ami esélytelen) avagy az életforma forradalma (ami a rendszer hallgatóságos elfogadásához vezethet). A vers a Lukács-óvoda köznyelvének szótörmelékeiből épül fel, vagy inkább ezeket sodorja magával. A „*vollendete Sündhaftigkeit*” a fiatal Lukács filozófusé volt, a romantikus antikapitalista filozófus a saját korát nevezte így: a tökéletes bűnösség korszakának. A kifejezés 1910-ben nyilvánvalóan jelentett valamit, aztán 1975 táján egy ideig megint úgy tűnt, hogy jelent valamit. Petri azonban mintha már akkor is kételkedett volna ebben, azért teszi elé a vállvonást jelentő jiddis „*nebich*” kifejezést. A talán még gyakorabban használt „*represszív tolerancia*” kifeje-

zés viszont nagyon is jelentett valamit: a Lukács-óvoda nyelvén azt jelentette, amit Aczél György nyelvén a három T, a közvélemény nyelvén pedig a legvidámabb barakk vagy a gulyászsocializmus.

Nehezen tudom megítélni, hogy azok, akiknek ezek a szavak már nem hívószavak, akiknek a számára esetleg már értelmük sincs, képesek-e ugyanúgy kedvelni ezt a verset, mint a költő kortársai. Közhely azonban, hogy az esztétikai gyönyörűségnek nem feltétele sem a történeti ismeret, sem a gondolati azonosulás. Különböen miért dobbanna meg a szívünk attól, hogy „*Lamberg szívében kés, Latour / nyakán kötél*”, holott nem kedveljük sem a jakobinus forradalmat, sem a népítéletet. De hiszen beleborzongunk a DIES IRAE-be is, pedig a végítéletben sem hiszünk.

Petri negyedszázada írt versei esetében korántsem feszül ekkora távolság a költő és a befogadó között. A „*rémünuralom*” vagy a „*rágógumibot*” tartós érvényű kifejezések, ahogy tartós érvényű a nyomorúság etikai vagy esztétikai felstilizálása is („*tituláljuk kommunának a kreclit*”) vagy maga a vita: a külvilágot piszkoljuk-e inkább, vagy magunkat fényezzük. Vices módon ez a duellum, amely a hetvenes évek közepén az idősebb lukácsisták (Lukácsiskola) és a Lukács-óvoda tagjai között zajlott, más fogalomkészlettel és részint más szereplőkkel megismétlődött a nyolcvanas évek közepén. A monori találkozóan arról volt szó, hogy a demokrácia legyen-e a jelszavunk (Kis János, Szabó Miklós) vagy pedig az „*új magyar önépítés*” (Csurka). Bizonyítékául egyúttal annak is, hogy az indulatok, amelyek a korhoz tapadó nézetek körül kavarognak, nem enyésznek el feltétlenül a korrall és a nézetekkel, így biztosítva hosszabb életet (ars longa) a művészetnek.

Az ember szinte visszasírja a szocreál műkritika nyelvét. Keresi a demokratikus népforradalmat újját. Költészetére felszabadító hatással volt a Rákosi elvtárrsal való találkozás. Bizony, el kell ismerni, hogy a költőre igenis felszabadító hatással volt a régóta vágyott, alkatahoz illő szerepvállalás a demokratikus ellenzékben, felszabadító hatással volt a történelmi környezetnek az a megváltozása, amely a demokratikus ellenzék létrejöttének is a feltétele volt. 1980-ban Petri így szólalt meg:

„*Egy vécékefe és egy láncosbomba
element a Pártközpontba.
Bemutakoztak:
»A bátor Andrzej, a szorgos Wanda.«*”

Valamikor a Szolidaritás válságos napjaiban Bence György, akiről aligha lehet azt állítani, hogy hajlik az érzelmes lelkesültségre, azt mondta: Akármi történik is Lengyelországban, azt már nem vehetik el tőlem, hogy láttam a pofájukat, amikor le kellett ülniük tárgyalni. Ez a kitörő öröm (káröröm, büszkeség?) sugárzik Petri Solidarność-verseiből is:

„*Szól bátor Andrzej, a láncosbomba:
»Szépen kérlek, ne pofázz!
nekem robbanékony a természetem,
máris bizsereg az ütőszegem.«*”

(ANDRZEJ ÉS WANDA)

Az ÖRÖKHÉTFŐ szarkasztikus költője évfordulós verseket ír. Az elsőt 1980-ban A KIS OKTÓBERI FORRADALOM 24. ÉVFORDULÓJÁRA, majd Nagy Imre-verset a *Beszélő* 8. számába, amely a kivégzés huszonötödik évfordulójára jelent meg, és megrendítő prózaverset (EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT, ÁM LÉNYEGES HŐSTÍPUS) a forradalom harmincadik évfordulójára.

Ezek az „alkalmi” versek érdekes módon kivételesen mélyen átéltek, Petrinek a világról való mondanivalója legmélyebb rétegéből táplálkoznak, és az életmű legjobb darabjai közül valók. Ezért nincs értelme annak a kérdésnek, hogy Petri mozgalmi költő-e. Közhely, hogy Petri számára a politikai élmény éppen olyan személyes élmény, mint a szerelem: politikai versei szenvedélyesen átélt személyes élményt szólatatnak meg. Petri politikai költészete nem agitatív költészet, és verseiben nem egy politikai közösség képviselőjében szólal meg – szokták mondani. De ez nem azért van így, mert Petri a szamizdat költőjeként és munkatársaként voltaképpen távolságot tartott a politikától, hanem azért, mert az a politikai közösség, amelynek Petri a részese volt, maga is távol tartotta magát az agitatív gesztusoktól, és tartózkodni próbált a reprezentatív szereptől. A demokratikus ellenzék jelentős részben a marxista világmegváltás illúziójának felszámolásából született. Jövőképe nem a világ forradalmi rendbetétele volt,

hanem a civilizált megállapodás az „egzisztenciával”, amelyeket megváltoztatni nincs hatalmunkban. Érzelmi motivációját pedig nem a jövőbe vetett hit teremtette meg, hanem a kétrétegű undor: az undor az önkényuralomtól és az undor az önkényuralmat elviselhetővé puhító (Csurka kifejezésével) „létezés-techniká”-tól. „Abban szeretnénk lehetőségeinkhez képest segíteni, hogy önmagáról tudjon igazabb képet az a halkan morajló embertömeg, amely fölött a két törpe kisebbség – az ellenzék és az ország vezetése – fennhangon perel egymással” – írta a *Beszélő* emlékezetes beközönlő cikkében Kis János. A *Beszélő* sem tekintette magát az „ellenzék szócsövének”, és az ellenzék sem képzelte, hogy a „haza a magasban” reprezentánsa. Az tehát, hogy Petri politikai költészetében is dominálnak a kontemplatív, ironizáló és groteszk elemek, hogy nincs bennük semmi a NEMZETI DAL-T szavaló Petőfi, de még a LEVEGŐT József Attilája gesztusából sem, nem az „ellenzék költője” szereptől való távolságtartást fejezte ki. Maga az ellenzék, pontosabban az ellenzéknek a *Beszélő* köré szerveződő csoportja volt ilyen.

A szamizdat kötetek (ÖRÖKHÉTFŐ, 1981; AZT HISZIK, 1985; AMI KIMARADT, 1989) verseiből szinte naplószerűen kiolvashatók a demokratikus ellenzéknek nevezett politikai-társadalmi-társasági csoportosulás élményei, beszédtemái, önreflexiói. A BIBÓ TEMETÉSE című nagy versben egyetlen szó sincs Bibóról, nem képzelhető el benne olyan megrendült sorok, mint amilyeneket mondjuk Arany írt le a nemzeti gyász kifejezésekként Széchenyi halálakor. A vers címzettjei, akár a temetés résztvevői számára evidencia, ki volt Bibó, s ez fölöslegessé teszi, sőt kizárja a magyarázatot. Elbeszélni (megbeszélni) csak a temetés körülményeit lehet, a folyton eleredő esőt, azt, hogy „kinek van pofája idetolni a képét”, meg az egymást figyelő nőket, akiknek „gondolatai igencsak elkalandozhatnak”. Ezek az anekdotikus elemek mégsem húzzák le a hétköznapi közegébe a gyászt. Inkább a hétköznapi emelkedik fel a halál szférájának a méltóságába:

„a fesszengés,
a szordínó utalt arra, hogy idegen szobába léptünk
illetéktelenül,
s ettől az egész napvilág egy pillanatra a síngödör
előszobája lett.”

A halál – Bibó halála – közelében a még élők minden igyekezete semmivé válik:

„Szóval még élünk, amikor a hátára döntött lift
vitté
Bibót a szuterénbe, honnan a halottak országába
nyílik.

Egy nagy szürke vasajtón mennek át, nem is hallják az élők kopogását.”

Az ellenzéknek mindig is ironikus volt a viszonya önnön létéhez és szerepéhez. Hogy a retorzió bármikor komolyabbá válhat, mindenkinek benne volt a tudatában, de nem volt téma, nem is volt illő beszélni róla. Annál gyakoribb forrása volt a viccelődésnek a majdani veteránlét, amikor a kisúttörők virágcsokorral meglátogatják Miki bácsit, Feri bácsit, és megkérdezik, hogyan is volt régen. Petrinél:

„Szeretnék Pákozdt, Isaszeg után
a Honvédmehelyen
egy poloskamentes vaságyat...”
(HA AZ EMBER)

A távolságtartó ironia, az „Itt a helyem!” és a „Mit keresek én itt?” érzése együttesen volt jelen az ellenzéki eseményeken való részvételben is.

„Megyünk az Agyrém-térre,
Megyünk az Agyrém-térre,
Megyünk az Agyrém-térre
Tün-
Tet-
Ni!”

– írja Petri (PETŐFI TÉR MELODY). Feltűzőm a szolgálati kokárdámat, gondoltam évről évre március 15-e reggelén. Akkor még nem a kokárdával volt bajom, legfeljebb a jelvényviseléssel általában.

„A költői személyiség egyfelől együtt megy a politikával és a politikai közösséggel, másfelől tökéletesen független, magányos pályán mozog: a politika lényeges része személyiségének, de magvat nem érinti” – írja könyvében Fodor Géza (127. o.). Számomra a bizonyítékképpen felhozott vers, az ÉLEKTRA éppen az ellenkezőjét jelenti: a legszemélyesebb, mindent elborító undor tárgya a reálisan létező világ. Nem a politika általában, hanem az a politikai valóság, amely Mükénét

uralja, ahol „mindenki úgy tesz, / mintha nem tudna-látta semmit”, és ahol „Színarany / hazugságként tündököl a Nap is”. Csak megismételni tudom: ez az elemi undor volt a demokratikus ellenzék végső indítéka, amely a „*másként-gondolkodók és másként-is-beszélők*” kis csoportját szembefordította nemcsak a rendszerrel, hiszen azzal csak kevesen voltak nem szembefordulva, hanem a „*másként-gondolkodók és másként-beszélők*” sokaságával is (LEHRSTÜCK). Petri politikai vilásképe a szamizdat éveiben egy-
 lényegű volt a demokratikus ellenzékével. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy egy belterjes kör költője volt. A szembefordulás nyilvános gesztusa, „emberi jogaink kihívó gyakorlása” volt a nyolcvanas években – hogy a régi lukácsisták kedvenc kifejezésével éljek – az a nembeli magatartás, amely a demokratikus ellenzékét elkülönítette az elégedetlen közvélemény többi csoportjától. A közönség pontosan ráérezett arra, hogy ezek a versek valami lényegeset és általános érvényűt fejeznek ki: ez tette őket annyira népszerűvé, mondhatni a korszak szájról szájra terjedő népdalaivá. A népszerűség persze korántsem bizonyította a költői értéknek, de cáfolatául sem kell szolgálnia. Ezért nem látom értelmét annak, hogy például Keresztury Tibor az ÖRÖKHÉTFŐ nagy hatású politikai verseit a kötet szerelmi vonulatával (amely egyébként a megbizonyosodás élményét tekintve nagyon is közel áll a politikai versekhez, és népszerűség dolgában sem marad el az előbbiektől) és egy sor olyan – egyébként nagyszerű – verssel hasonlíttja össze, mint A RONDA CSÖND, a FÉLÁ – – – – –, a HORATIUSI vagy a NAGY BÁLINTNAK. Számomra ugyanis korántsem nyilvánvaló „*az a nehezen tagadható szintkülönbség, amely véleményem szerint a művészi megformáltság tekintetében a kevésbé ismert darabok javára fennáll*” (K. T.: i. m. 114–115. o.).

Az sem igaz, hogy „*Petri politikai költészete egyértelműen negatív: csak kritikai*” (Fodor Géza: i. m. 124. o.). Élektára undora sem egyértelműen negatív, hiszen egy pozitív tett, a zsarnokölés érzelmi alapja. De van három dolog (tény, mozzanat), amelyek Petri politikai lírájában egyértelműen pozitív tartalmat, mondjuk talán egyszerűen: eszményt fejeznek ki; mindhárom 1956-hoz kapcsolódik.

Az első maga 1956. Sántít, hogy ’56 „*a korábbi jelképes évszám, 1968 helyét*” veszi át, „*virtu-*

ális centrumként” (Keresztury Tibor: i. m. 126. o.). 1968 a korai Petri számára remények és illúziók – az idő előrehaladtával mindinkább megalapozatlannak bizonyuló illúziók – szer-
 tetefoszlásának jelképe volt. 1956 viszont az életre ébredés, az igazságról való megbizonyosodás maradó évszáma és neve:

„*Olykor a nép az utcára réved-széled, fölkel,
 a lehetségesből valamit megragyoztat
 mint lopott fülbevalót: nem tudja, hogy az övé.*”

Így az OKTÓBER című versben az AZT HISZIK című kötetből (Vö. Ady: A GRÓFI SZÉRÜN: „*Érzik titkon, hogy az övék / A bús élet s a kalász*”).

Majd évekkel később, annak ellenére, hogy október 23-a már usurpált állami ünnep:

„*Október huszonharmadika van.
 Most és mindörökké.
 13 éves voltam,
 úsztam boldogan
 a történelemben.
 Tíz napig éltem.*”

(OKTÓBERI CAPRICCIO)

(Vö. Bibó legendás kérése, hogy azt írják a sírkövére: Élt 1945–1948.)

A másik Nagy Imre, „*a vonakodó, sértett, tétova férfi*”, akibe mégis fölszívárgott „*düh, káprázat, országos vakremény*”, és képes volt rá, hogy inkább a halált válassza, mintsem hogy kiegyezzen azokkal, akik szétlőtték a várost (NAGY IMRÉRÖL). Aztán évekkel később:

„*Személyes kapcsolatomban
 Nagy Imrével, annak ellenére,
 hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos.
 Sokat tanulhattam volna tőle.
 Érzelmegzadagságot, bölcsességet.
 És ami a legfontosabb: igenis lehet
 erkölcsösen politizálni.*”

(1956)

A harmadik a morális felháborodás időn kívüli pillanata. A harmincadik évfordulóra írt (korábban már említett) prózaversében Petri Szabó urat idézi, aki sírva, önkívületben ismételteti: „*Soha többé, soha többé*”, és darabokra szaggatja a párttagkönyvét. „*Valami figyelemre méltó van ebben a kis epizódban. A dátum.*” Szabó úr ugyanis, aki 1946-ban vagy ’47-ben belépett

a pártba, majd 1957 márciusa táján, elfeledve fogadkozását, visszalépett oda, a legkevésbé politikus pillanatban, 1956. november 5-én szaggatta szét a nyilvánosság előtt a tagkönyvét. „Szabó úr maga volt a fölháborodás.” Tette – kicsiben – éppúgy az erkölcs győzelme a józan, gyakorlati ész felett, mint Nagy Imre mártír-halála vagy mint maga a kis októberi forradalom. De tegyük hozzá a költő egyértelmű parancsa szerint: ez a józan észen túli vagy ineni erkölcs jelenik meg Perl Gellért, Petri nagybátyja sorsában is, akit „szerbzsídómagyar” kommunistaként magyar csendőrök akasztottak fel Szabadkán.

Az 1989–90-ben írott versekben, amelyek a VALAMI ISMERETLEN című, 1990-es kötetben jelentek meg, folyamatosan ott vannak a rendszerváltás politikai élményei. Petris ironiával, de megszólal a diadalmos öröm hangja, még-hozzá Petri kedvenc nótája, az 1945-ben orosz melódiára dúdolt gúnyos csasztuska, a NEM BAJ, ELVTÁRS, SZABADOK VAGYUNK dallamára, a jövőt áhító József Attila széttördelt szavaiból összegezőzött szöveggel:

„Fel kéne.
A kávé? Odateszed?
Kelni? Szabadulni? Már?
Nehogy örüljek!
Túléleg, ami történt.
Vége van.”

A költő a rendszerváltás sodrában is radikális. Nem felejt el, nem akarja elfelejteni azt az indulatot, azt az élektrai undort, amely húsz évvel korábban szembefordította a létező szocializmussal. Nem kenyeré a könnyű megbékélés:

„A halál ellen nincs remedium:
özegeknek, árvaoknak, nemzeteknek
nincs jóvátétel. Nem érdekelnék
a hóhergének megkésített könnyei.”
(A 301-ES PARCELLÁRÓL)

Mint akkoriban az SZDSZ meghatározó politikusai általában, Petri is azt várta, akarta, hogy a pártállam örökősei mihamarabb tűnjenek el a politikai életből:

„Viszont most, hogy múltófelben vagytok,
maradék embátiámmal azt sugallom:

szublimáljatok gyorsan! Tudatom
(bár lehet, ez kellemetlen meglepetés):
el vagytok múltva.
Kár bűdösödni.”
(ÉREZNI ÁLTALÁBAN PROBLEMATIKUS)

A valóság azonban nem igazolta vissza ezt a reményt. Ahelyett, hogy ezek eltűntek volna, jöttek azok „a tényérnyalók, a tényárnyalók” (KÍVÜL), akik egyszerre mindent jobban tudtak. „Hol voltak ők, / amikor mi / ha meg nem is döntöttük, de nem féltünk attól, / hogy a rendszer esetleg ránk dől, / maga alá temet.” (PRO MEMORIA.)

A rendszerváltás pártokba szervezte a rendszer ellenzőinek különféle csoportjait (Petri az SZDSZ alapító tagja volt, és egy sor politikai cikket is írt a hetilappá alakult *Beszélő*ben), de a „rendes” politikai életben költőként már nem vett részt:

„Mert igazából
mégiscsak költő volnék – hogyha lennék.
Átmenetileg a politika megoldásnak tetszett
(na, hogy tetszett, az túlzás: annak tűnt).
Aztán kitetszett, hogy csakis elméletileg érdekel:
az elméleti politizálás meg... mit mondjak,
olyan, mint zokniában lábat áztatni”

– írja évekkel később a VAGYOK, MIT ÉRDEKELNE című versében.

Vagy még általánosabban, a rendszerváltás utáni helyzetére utalva:

„Mint irdatlan nagy dög kimúlt a korszak.
Elvették a kedvenc játékomat.”
(A FELISMERÉS)

Nem újdonság a magyar irodalomban, hogy egy költő a vágyott társadalmi változást döbbenten, viszolyogva kommentálja: a nagy példa Vas István költészete a háború utáni évekből. Petri jóslata – vagy helyzetképe – 1989-ből:

„Rettenhetetlen hülyék kora jó
Pojácák vagy gazemberek? Is-is.
Egyszerre félem és röhögöm áttalátni:
a szikla óhatatlanul visszafelé görög.”
(SZISZIFOSZ VISSZALÉP)

A helyzet a satírának kedvez, Petri remek paródiát ír egy, a rendszerváltást értékelő szimpozionról (EGY SZIMPZION UTÁN), önmagára

osztva valamennyi vitakozó szerepét. Lélek-állapotát azonban inkább a Perl Gellérre és Nagy Imrére együtt emlékező vers fejezi ki ezzel a reformáció kori prédikátorok hangját idéző verssel:

*„Ebben az országban most tisztesség-fogyta van,
gyűlölség, gyávaság, pimasz kéz-kezet mos,
segg segget nyal, és vérengzeni kezd a nyúl,
és élőhúsrá kap rá a pocok is.”*

(HOGY JÖVŐK AHHOZ, HOGY IDEJÖJJEK)

A berendezkedő parlamenti demokrácia ihlette – egyébként nem nagyszámú – politikai versét Petri jobbra hagyta az 1990 után megjelenő köteteiből. Vélhetően kegyeleti okokból mellőzte az Antall Józsefnek adreszszált KÍVÁNOK JOBBULÁST című verset. Sokan Beszélő-beli megjelenésekor (1993. november 11.) is ízeltelesen minősítették a verses esztét, amely a haldokló miniszterelnököt Sztálinhoz hasonlította. Nem tagadható – ellentétben Petri maradandó „alkalmi” verseinek sokaságával –, ezen érezni az erőlködést, az erőltetettséget. Mégis a mainstream szabad-demokrata vélekedéshez képest a vers Antallképe differenciált: a miniszterelnököt – a történeti valóságnak megfelelően – elkülöníti táborától, és ha nem vesz is tudomást Antall magányának tragikumáról, a „*Bár ne így lett volna*” sóhajtásával legalább az együttérzését kifejezi iránta.

Petrítől idegen volt a politikus okosság, de a politikáról való gondolkodás okossága nagyon is a sajátja volt: ez teszi a politikai verseit is hihetetlenül pontossá. A pontosság Petrinél poetikai erény, akár az a képessége, hogy úgy legyen költői, hogy látszólag nem távolodik el a mindennapi beszéd nyelvtől, hogy lírai legyen, miközben látszólag elbeszél vagy értekezik. Ez a pontosság és a nyolcvanas évek politikai verseiből ismerős átélt személyesség csilán fel újra az EGY TÖRVÉNYRE című versben, a parlamentáris demokrácia „belpolitikájával” foglalkozó csekély számú vers közül abban, amelyet a költő kötetbe is felvett:

*„Köztársaságunk koronás címere.
Neomagyar. Félveértés ne essék:
Meghajtom előtte lőfömet. Natürlích.”*

A neobarokk senkitől sem várt feltámadására a keserű rezignáció a költői válasz:

*„Mondd, Szohi, öreg szakai,
nem maradt egy korty
véletlenül a bürökpohár alján?”*

Elszopogatnám.”

Utolsó korszakának jelentős politikai versei inkább a világgállapotról szólnak, amelyben nincs kapaszkodó, nincs perspektíva, ahol „minden mállik és széled” (NEMNEMEM). A DUNÁNÁL visszaveszi József Attila ugyanilyen című versének reményét, hogy rendezni lehet végre közös dolgainkat:

*„Ésszerű megbékélésre semmi remény.
Hosszú távon fognak vegetálni, növekvő
nyomor közepette, a nemzeti tébolydák.*

[...]

*Hagyjunk fel már végre a reménnyel.
Lehet élni hit és perspektíva nélkül.”*

„*Jövő nincs*” – a vers ezzel az ellentmondást nem tűrő kijelentéssel zárul. Ezt a végleges helyzetképet erősíti meg mindaz, ami Szerbiában történik:

*„Mi lesz veled Szerbia mondd meg
félíg-meddig szülőhazám
az egész hogy történéhetett meg
és lehet-e még ezután”*

(SZERBIA)

Ebben a keserű világhangulatban a hazai belpolitika eseményei elvesztik súlyukat, jelentőségüket: a 90-es évek második felében Petri már nem foglalkozik velük. Érthető, de azért kár. Micsoda verseket írhatott volna a pófeteg újkonzervativizmusról, a Fidesz színváltozásáról, Orbán Viktor vezéri talantomáról, de akár az egykori állampárt másodvirágzásáról vagy az SZDSZ koalícióba omlásáról...

Halál

Kétlem, hogy akad még magyar költő, aki anynyi barátját, szerelmét búcsúztatta el versben, mint Petri. A fura jelenségnek objektív, szociológiai okai is vannak: a költő kivételesen halékony nemzedék és társadalmi csoport tagja volt. A 80-as évek elején megrendülten számoltattuk, hányan haltak meg, hányan követtek el öngyilkosságot azok közül, akik 1979-ben – 254-en – tiltakoztak Havel és társai börtönbüntetése ellen. De a gyászversek sokasága a költő hajlandóságát is jelzi. Akár Gran-

gerford ezredes mélabús leánya, Emmeline a HUCKLEBERRY FINN-ben: „*Valahányszor meghalt valaki, férfi, asszony, gyerek, még ki se hült, de Emmeline már ott volt »kegyelele adójával«.* A szomszédok azt mondták, hogy először érkezik a doktor, azután Emmeline és csak azután a temetkezési vállalkozó.” MATOLAY MAGDI HALÁLÁRA, IN MEMORIAM HAJNÓCZY PÉTER, ROLF BOSSERT HALÁLÁRA, LEVÉLTÖREDÉK (Danilo Kiš emlékére), GÖRÖNGY (Harsányi Éva halálára), SZÓROSZORÚ SOLT OTTILIA SÍRJÁRA, DONÁTH PÉTER HALÁLÁRA – így sorakoznak a gyűjteményes kötetben a búcsúversek, s ehhez jönnek még az elhunyt mesterekhez és pályatársakhoz írt versek – GYÁSZ, 1971 (Lukács Györgyre), BIBÓ TEMETÉSE, N. L. EMLÉKÉRE (Nagy Lászlóra), „ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK” (Vás István emlékére) – a Nagy Imre-versek, a Sára-versek sokasága, a Maya-versek s végül a gyászversek szatírijátékként a LEONYID ILJICS BREZSNJEV EMLÉKÉRE.

Ezeket a verseket azonban aligha lehetne a kegyelet adójának nevezni. Petri a halottakkal is kegyetlen: kíméletlen pontossággal megjeleníti és értékeli őket:

„*Szép voltál a múlt nyáron. Folyton nyafogva is.
A letört szemfogaddal is*”

– írja Matolay Magdi öngyilkossága után. Szövegét csak kegyetlenebbé teszi, hogy mintha egy közösség – a szubkultúra elítélője? – ítéletét fogalmazná meg:

„*Szerettünk (azt hiszem), de társaságot ritkán
herestük...*”

A gyász – reprezentáció, a részvétel benne kötelezettség, amely alól azonban esetenként (de nyilván nem mindenkor) adható felmentés:

„*Nem holmi fenntartások miatt nem voltam ott,
Magdi,
objektív okok, ellenőrzőkönyvbe is beírtató
akadályoztatás...*”

Aki szerette Magdit, annak persze nem esik jól ez a hang. De be kell ismernie, hogy az írónia mögött a láttató szavakban, amelyek a reménytelenségre ítélt életet felidéznek, jelen van a részvét, sőt talán a szeretet is:

„*Milyen világ, mondd,
Lett volna kellő neked? Férfiak krepp-papírból?*”

*Börtönebb viszonyok? Strand Floridában?
Polgári házasság (áldozatos élet beleértve) a
nyolckerületben?
Vagy még egy utolsó koloratűr bolyongás?
Gyerek fölé hajlás? Apácafőkötet? (Sziklafal
mohosította látkör?)”*

Petri halottai... élnek. A Hajnóczy Péter emlékére írott versben, amelyet Keresztury Tibor méltán nevez az újabb magyar líra egyik legnagyobb gyászversének, elnézést kér a halottól, hogy hozzá fordul:

„*Bocsáss meg, ha zavarlak.
– Mintha még ott
elfogadnának efféle indítékat...
De oly kevés ember maradt,*

*akinek telefonját
bosszús-aggódva várnám:
ilyen selyembivály még egy már nem akad
rám...*”

Hiába a kánikulai temetés átizzadt valósága, a túlélő a telefont jelen – azaz tartalma szerint: jövő – időben várja. Bibó Kiveszítmát játszik a túlvilágon Erdeivel, Sztálinnal, Révaival, Danilo Kiš pedig Máriášhuncutot a pechvogel Trockijjal. A halott nők minduntalan visszajárnak, beleszólnak a túlélő életébe. „*Az a halott nő / az a tizennégy éve halott / ifjú nő / átjárkál a szobánkon éjszaka*” (K. S.), ugyanaz a lehetetlen színű zöld kardigán, félhosszú flanelszoknya van rajta, mint amit a koporsóban viselt (TALÁLKOZÁS), meg a kék bugyi, amely az öngyilkosság előtti délután volt rajta, mert „*alig hiszem, hogy a boncmesterek / tiszteletére nadrágot váltottál volna*” (SÁRI, NE VIGYOROGJ RAJTAM). Mayát a költő ínyencségekkel próbálja kicsalogatni a sírból (ÁLOM), a nők pedig – halottak és élők – huzakodnak az élőért: „*Maya és Sára hív, / Mari marasztal.*” Egy fókuszba lobbán szerelem, politika, halál – és a személyes felelősség, mindeért:

„*Nagy Imre, Sára. Hogy a kettő
nem egy tézista? Tényleg nem?
Hát? Nem öltem meg. Illetve nem?
Ki is ölte – halta meg őket? Senkisé?*”
(SÁRÁRÓL, TALÁN UTOLJÁRA)

A testi romlás tudata és képei – mint fentebb már utaltunk rá – a húszas éveiben járó Petri verseiben is megjelennek. Jó tíz évvel később

az önundor kifakadásával köszönti magát harminchetedik születésnapján:

„Izzás szagára bódul föl a baromlány.
Tisztálkodik a tisztátalan állat.
Pucolja pórusait,
harminchét éves, balkáni módon agyonhasznált
testét.”
(ÖNARCKÉP)

A halál folytonosan elérhető közelségben van:

„Harminchét évet?
Vágy három napot
tartogat még számomra a sors”

– írja ugyanekkor egy másik versben, amelynek a címe csupán egy kérdőjel. Pontosan egy évvel korábban hasonlóképpen:

„harminchat évem oda már
gyűl éveimnek soka már
nagy baj nem érhet sem nagy kár
sötétebb folyam sodra vár”
(SZÜLETÉSNAPO ELŐTT)

Barátai ez idő tájt folytonosan temették Petrit, újra meg újra elmondták, ezzel az életmóddal, az állandó ivással, intenzív dohányzással papírforma szerint már nem is volna szabad élnie. A halálközelség élményét azonban valószínűleg nem annyira a fizikai összeomlás tényleges lehetősége váltja ki, hanem inkább a létezés céltalanságának az élménye. „minek élsz még?” – kérdezi a tizennégy éve halott K. S.

„Ambícióm annyi se, mint a síri holtnak,
kit bizgatnak a kukacok és haló
pora föléd nem-romló sírkövet álmodik.
Eleget éltem, s láttam.”
(HORATIUSI)

Ennek a versnek, amelyben a lírai én hervasztó kelet-európai környezetével egygyé válva tesz hitet a semmit sem akarás antik eszménye mellett, az ad különös súlyt, hogy a költő leginkább életigenlő, leginkább a világ felé forduló versgyűjteménye utolsó előtti darabjaként, voltaképpen az ÖRÖKHÉTFŐ kötetzáró verseként jelenik meg. Ez azt jelzi, hogy Petrit a létezés céltalanságának meggyőződése és sze-

mélyes élménye akkor sem hagyja el, amikor a költészetté váló politikaélmény és a szerelemben megtalált bizonyosság betölteni lát-szik életét.

De az arányok azért számítanak. Az utolsó, 1999-ben megjelent kötetben, amely a címevel is – AMÍG LEHET – az utolsó erőfeszítésre utal, a *Minek?* kérdése, a feleslegesség domináns szó-lammá válik:

„Szeretném tudni, miért vagyok itten,
ahol már semmi szükség nincs reám.
Fetrengek kukacként a porban itt lenni,
nincsen se jövőm, se tavaszom, se hazám.”
(SZERETNÉM TUDNI)

„Mikor nem írok verset: nem vagyok” – írta a VAGYOK, MIT ÉRDEKELNE című versében, amelyet József Attilával feleselve, a maga *Ars poeticá-jaként* a VERSEK 1971–1995 címmel megjelent gyűjteményes kötete végére helyezett. Az AMI MÉGIS ezt a hitvallást is visszaveszi:

„Verset is csak azért írok, hogy
teljen-múljon valamiképp az idő,
amíg eljő az idő, hogy kiheljem
végre a lelkem; egyszerűbben szólva: kifingjak.”

A bármikor bekövetkezhető halál közelsége – a halál tudomásulvétele, a halál rettenete és az elmúlás vágya –, a halálköltészetnek ez a különös elegye döbbenetes szépségű sorokban válik érzékletessé a harmincas évei második felében járó Petrinél is:

„Nem adatnak a hús nyárvegi esték,
csak a hirtelen, hidegjelős öregség.”

De úgy fordulok be az ismerős uton,
hogy a megállóig már nem. És tudom –”
(HALÁLRAJZ)

Vágy:

„Készületlen s mindenre készen
üldögélek a napsütésben
jőjjön a megváltó sehol.”
(ÁBRÁND)

Mégis más azonban akkor foglalkozni a halállal, amikor közelsége orvosi bizonyosság. Petri tudatosan készült rá, hogy a halálát költői anyaggá formálja:

„Egyfajta orvosi kíváncsisággal
regisztrálom az életfunkciók
fokozatos apadtát/megszűnését”

– írja a TENERPARTI ELÉG című versében. Majd Wittgensteinnel vitázva („A halál nem esemény az életnek”) hozzáteszi:

„Na de a haldoklás. Az bizony
esemény. Méghozzá a javából!”

Ebből a figyelő pozícióból születik – most már valóban az utolsó periódusban – a BÜCSÜZÁS című vers halálhedonizmusa:

„kiélvezem a maradék időt,
mint ingyen a húsos cubákokat
– csontig lerágom végnapjaimat.”

Ahogy a politikában lehetnek pillanatok, amikor harag, erkölcsi parancs és elhatározás egygyé olvad – Nagy Imre halált vállaló döntése, Szabó úr „Soha többé” kiáltása –, a haldoklásnak is lehet etikája, sőt esztétikája is. Akárcsak a politikában a kivégzett Perl Gellért, itt is egy felmenő, a haldokló, látszólag már öntudatát vesztett nagypapa a jellek és példa:

„És akkor
átsuhan egy nővére a kórtermen,
a nagypám feléje fordította a tekintetét,
és tagoltan, érthetően így szólt:
»Köszönöm, kisasszony,
minden nagyon finom volt.«
Hajnalban exitált. Most már soha
nem fogom megtudni:
miféle »minden«
és milyen értelemben
volt »nagyon finom«.”

(NAGYPÁM ABGANGJA)

De a halandó kreatúra mégsem tud rettenet nélkül szembenézni a halállal:

„Sohase hittem volna,
szánalmas állapot,
hogy így kapaszkodom,
hogy élni akarok.”

(MEGJÖTT A TÉL)

A félelem beismerése és az önmagával szemben is kíméletlen irónia a költő utolsó gesztusa:

„Ilyen finoman, csendesen?
Beszartál, édes öregem?»

»Be én.«”

Egymásba kapaszkodás, menedék és aggodalom, nem tudom, meddig, de őrizem a szemedet – az öregkori szerelemnek ezeket a toposzait Ady rögzítette egyszer s mindenkorra a magyar lírában. Élete utolsó tíz évében Petri Pap Mari köré építi szerelmi költészetének új korszakát. S közben végigjárja Ady stációit is, a megtartó összetartozás érzését, ha nem is világok pusztulása, de a világ szétesése közepette, a féltlek, mert félek, félek, mert féltlek élményét. A Maya-szerelem bomlása teli van bizonytalansággal, szégyenkezéssel, s egyúttal része a rendszerváltás-szerepváltozás kínos, zavaros folyamatának is:

„új világ, új szerelem
kékvirága
kecsegtet, lidérckedik
– csal a lápba?”

(VALAMI ISMERETLEN)

Az egykor kíméletlen férfi mentegetőzése pedig hamisan cseng, gyenge, és még költőileg is erőtlen:

„Közhiülyeséget, közaljasságot
– talán – sikerült elkerülnöm,
no de a magánélet? Esendőségem

biztos tudata: inkább komótcipő
mintsem mentség...”

(MAYÁNAK)

Ennél jobb volt – bizony, így van,

„az a feldúlt lakás,

mit feldúlt!? Sztétvert bútorok, bezúzott
tükrök. Így »reagálta le« Maya
a történeteket. Fel is pofozott
engem s Marit.”

(ÍGY KEZDŐDÖTT)

Az új szerelem más, mint az előző volt. Nem bozítottú, nem komor evezés a gyönyörért a hajnali Styxen. De azért szerelem a javából. A hajdani mácsó lábujjhegyre állva teszi a szépet

a kokett kis hölgynek, akit gótikus kastélynak és rokokó estélynek lát, de „szőrösdeszkának”, „*laposabb, mint a tetű*”-nek szidalmaz, ha el kell viselnie a távollétét. Az éjszakák magányos vándora sóvárogva várja haza Marit. Nem bír meglenni nélküle.

A költő és Maya egy húron pendült. A bozóttűz szerelembe belefért, hogy a költő Maya télikabátzsebébe hányt, és az is, hogy éjfélkor vele tartott a Fialat Művészek Klubjába (EGY SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT KLUB). Mari „*reggelente túlteng, / vadul mosogat, ágyaz*”, és amíg a költő megiszik egy fél pohár sört, Mari „*megszervezi a hátralévő életet*” (MARI BŰNEI). Ebben az odi et amo viszonyban mintha a férfi lenne a kiszolgáltatottabb, ő az, aki szeretne „*nesztelelné halakulni*”, aki puhán fordítja a kulcsot, hiszen – minden férfisoviniszta papírforma ellenére – ő az, aki igyekszik „*megtapadni is rajtat, mint a tapló / élősködni rajtat, mint a fakín*” (HÁZASSÁGTERÁPIA). Ez a bocsánatot kérő tartás – Petri életében először – a sírig, sőt a síron túl is megmarad:

„*Egyre ingerültebb vagyok attól, hogy haldoklom,
Mari egyre ingerültebb attól, hogy én egyre... ad
infinitum.*

De a temető szép lesz.

[...]

*Mari meg rájön arra, hogy nem is
volt olyan rossz velem – mindent összevetve.
Hogy néha nevetünk,
és néha összeért a föld az éggel.”*

(SÍRIG TARTÓ SZERELEM)

Élni akarás és az elmúlás vágya huzakodásában Mari a pozitív pólus, a túlvilági nők hívásával szemben a megtartó erő. „*Egyetlen cérnavékony szál köt az élethez: / Pap Mari. Ő, csakis ő.*” (AMI MÉGIS.) Az összetapadás, a Legyél a közelemben! Lássalak mindig! vágya, a másikért való szorongás, amelyet játékos-ironikus formában az ALTERNATÍVA című vers beszél el, a túlélőért való gondban lépi túl a szerelmes önzés körét. Az utolsó hónapokból való HA MAJD József Attilát idézi – ezúttal ironia nélkül:

„*Ha majd itthagylak téged,
kérek, ne félj,
majd óvlak odaátrol, hogy ne érij buta véget,
hogy ne boruljon rád hirtelen az éj.”*

A „*búskomorság rutinja*” végül is elkerülte a költőt, de a „*Minek élsz még?*” a „*se jövőm, se tavaszom, se hazám*” monotonája beborítja az utolsó évek verstermését. Az igaz állítás, hogy Petrinek nincsenek rossz versei, nem feltétlenül válik javára kései költészetének. Éppen mert a versek színvonala egyenletes, mert alig van olyan, amelyet sikerületlen darabként félre lehetne tolni, csak még inkább érezhető a témák, olykor a megfogalmazások visszatérése, ismétlődése. A mellőzhetetlen feladat, a költő minden versének egybegyűjtése, az olvasói élmény szempontjából kontraproduktív: az emlékezetes, nagy versek újraolvasásának élményét is lefelé nivellálja a jó versek sokasága.

Petri – leírni is közhely – ízig-vérig lírikus a szó babitsi értelmében: csak önmaga bír versének hőse lenni. Ugyanakkor líráját leginkább talán az érzések, helyzetek, személyek ábrázolásának pontosság teszi kivételessé. Nagy kár, hogy nem írt szépprózát. Megíratlan elbeszéléseiért azonban kárpótolnak epikus versei. Ilyeneket a korábbi kötetekben is találunk, ott van például a NOVELLA című a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-ban vagy a BIBÓ TEMETÉSE, a 65 KARÁCSONYA, az EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT, ÁM LÉNYEGES HŐSTÍPUS. Mintha azonban a lírai pillanatból induló „aktuális” témák fogytával megnőne az emlékező versek aránya: RÉSZLET, TÉVUTAK ÉS ZSÁKUTCÁK, PROTON, KIZÖRKENT IDŐ, A BRAZIL. Bán Zoltán András, aki úgy véli, Petri egész 1989 utáni költészetét a bizonytalanság, az erőködés jellemzi, az epikus versek között találja meg a korszak egyetlen makulátlanul nagy versnek minősített opusát, a HOGY ELÉRJEM A NAPSÜTÖTTE SÁVIG címűt (*Magyar Narancs*, 2003. december 18.). Véleményével nincs egyedül, sokan érzik úgy, hogy a pincealmon lezajlott iszonytató szeretkezés után az utolsó sorokban felzengő tágasság, az undor és a szégyen meg a zúgó szél nyújtotta komor feloldozás kontrasztja önmagában nagy költészet, s egyúttal a mélyből a fény felé törekvő emberi létezés jelképe. Magam mégsem tudom ezt a verset a kedvenc Petri-verseim közé sorolni, ennek azonban nem esztétikai okai vannak. E dolgozat írása közben erőt kellett vennem magamon, hogy újra elolvassam, és csak többszöri nekifutás után sikerült a végére érnem. Amikor azokhoz a sorokhoz értem, hogy

„ajka pikkelyes,
nyelve,

szájpadlása száraz, mintha egy üres
szardíniásdobozban
kotorászna a nyelvem – mindjárt felvérzi az éles
perem”

– olyan undor fogott el, hogy nekem is úrrá kellett lennem a perisztaltikán. Talán azért élttem át a verset más versolvasóknál erőteljesebben, mert a hatvanas években én is sokat üldögéltem egyedül éjszakai presszóban, és megesett, hogy beszélgetésbe elegyedtem efféle rongycsomó asszonyokkal. Viszolygásomnak a verstől tehát nem esztétikai okai vannak. Vagy... ki tudja, kérdezhetném Petri stílusában. Meglehet, éppen a saját undorunkra való ráismerés az esztétikai átélés lényege.

Petri elbeszélő versei közül A NAGY UTAZÁS a kedvencem, amely címével ironikusan Németh László proszovjet színművére, AZ UTAZÁSRA utal. Tetszik a széles, távoli indítás, ahonnan az elbeszélő mintegy véletlenszerűen jut el tárgyához, a moszkvai utazáshoz, amelyet Petri még túrt költőként abszolvált 1971-ben. Mint-hogy éppúgy nem tudok oroszul, ahogy Petri sem tudott, nekem is egzotikus gyönyörűséget okoznak a magyar szövegbe ékelte cirill betűs szavak, különösen a Job tvoju maty, amit így leírva sehol másutt nem láttam. A hosszú felvezetés után a lírai én tankként nyomulva végre kezébe kapja a két deci vodkáját, és eggyé olvad – miként a NOSZTALGIA című versben olvassuk – a szövetségbe forrt szabad alkoholisták sokaságával. Még hogy elidegenedés! Szó sincs róla. „Minden / szép. Boldog vagyok.”

Isten?

„Én, a hitetlen” – mondja magáról Petri a Vas István halálára írott versében („ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK”). A hitetlen,

„akinek csak egy élete van, ez az egyetlen,
egyenellen,
ez a köves, sáros, süppedékes, göröngyös út,
aminek a végén az ember egy gödörbe jut
[...]

És így abban sem hihetek, hogy »odafenn
Találkozunk«; énnekem mínusz 273 °C a menny.”

Nincs is szüksége rá, hogy higgyen a túlvilágban. „Ilyen a természetem: / nem tudok felejtetni” –

mondja magáról. A régmúlt képei a jelen lévő pillanat élességével élnek a tudatában. „Fekszel a konyha kövén. A lakás tele gázzal. / Hagytam, hogy meghalj.” A halottak – és a bűntudat – vele élnek, az élőknel élesebb kontúrokkal. Kísértetiesség, síron túli hókuszpókusz nélkül mennek át a szobán, beszélnek bele az életébe. Maya is, mint egy kimerült, kissé unott és nyűgös nő utasítja el, hogy a lazac és a whisky kedvéért kikeljen a sírból. A Szabó Lőrincsel való túlvilági találkozást a „tegyük föl, hátha” iróniája teszi tökéletesen földivé.

Mégis a hitetlen, mondhatni elszántan ateista költő meglepően sokat foglalkozik Istennel. Első kötete egy, a többi verstől elkülönülő, dőlt betűvel szedett *fohással* zárul: HORGODRA TÚTZÉL, ÚRAM.

A vers voltaképpen az istenes költészet egy, a Bibliáig visszavezethető toposzát támasztja fel: a szóló – a próféta vagy a költő – Isten választotta, aki azonban, Jónás módjára, rühelli a próféataságot. Petri újítása – bár ez a szemlélet Babitsétól sem idegen –, hogy a maga szerepét groteszknek („Huszonhat éve / kunkorodok, tekergek / csábosan”), a feladatot pedig Isten tévedésének („Nyilvánvaló, / hogy folyóban nincs hal”) látja. De talán ennél is fontosabb, hogy Petri egész lírájának természetes, a mindennapi beszédhez közeli nyelvében szól az Úrhoz is:

„Szép volt
kiválasztottnak lenni.
De most már szeretnék
száritkozni, mászkálni a napon.”

Ahogy a barátjának mondja az ember az uszodában: Most már szeretnék leszáradni és napozni egyet.

Az ÖRÖKHÉTFŐ záróverse újból a kiválasztottságról szól: „Isten egy szem / rohadt szőlője, amit / az öregúr magának tartogat / a zúzmarás kertben.” A vers címe kertelés nélkül: ÉN.

Furcsa, rigolyás lény ez az Isten, furcsaságát mutatja, hogy egy rohadt (aszúvá töppedt?) szőlőszemet őrizget magának a késő őszi kertben. Ez a rigolyás Isten telepszik a költő ágyára, hogy szálanként cserélje ki a teremtmény szakállszőrét, és vezet a parasztból lett generálisként követőt „mind távolabb portánktól” – talán tévútra, talán a semmibe (TEOZÓFIA).

Petri kötekedő, perlekedő viszonyban van Istennel, minduntalan vitatkozik vele, de azért

van respektje előtte, ezért szégyenkezik, hogy Isten ebben a tébláboló állapotában látja (AZ VAGY NEKEM). Ahogy szégyellte előtte vétkeit, amikor még fiatal költőként a MINT LEVETETT című verset írta. A felelő párbeszéd a halálközeli versekben is folytatódik:

„Nem volt elég? Legyen már végem!
Vágy azt mondog, Uram, hogy még nem?
Netán kegyesen búcsút intész,
S tovább-léteemtől eltekintesz?”

(SÍRVERS)

Ennek a vitakozó-felelő viszonyt Istennek ugyan csak megvannak az ótestamentomi gyökerei. Isten maga készíti a szenvedő embert, hogy vitázzon vele. Jób könyve rá a példa: „Mít perlekedik a Mindenhatóval az akadékoskodó? Aki Istennel akar vitatkozni, feleljen neki!” – mondja az Úr a viharból Jóbnak. Majd kérdezve – és gyerekesen dicsekedve – tanítja a szenvedőt: „Én kérdezek, te meg oktass engem! Semmivé akarod tenni az én igazságomat? Bűnösnek mondasz engem, hogy te lehess igaz? Van-e olyan kardod, mint Istennek? Tudsz-e olyan hangon mennydörögni, mint ő?”

De van persze közelebbi és kevésbé fennkölt előképe az Istennel folytatott perlekedő vitának: Tóbiás, a tejesember vitatkozik így az Úrral, szekere bakján ülve Shalom Alechem novellafüzérében meg a belőle készült világsikerű filmben. De akár a magasztos bibliai szöveget olvassuk, akár a fülbemászó muzsikát idézzük az emlékezetünkbe, mindkettőben érezzük a nagyon közvetlen, kötekedő-baráti, személyes és – tegyük hozzá – nagyon zsidós viszonyt Istenhez. Úgy tetszik, még csak hinni sem kell Istenben, hogy ez a viszony létrejöhessen, és a líra tárgya lehessen. Elég hozzá a „szerbzsídomagyar” költő kapcsolata ezzel a hagyománnyal, és a vágya arra, hogy mégiscsak létezzon az a valóság feletti valóság, amelyben nem hisz. A párbeszéd ezzel a nem létező létezővel az utolsó napokból származó versben ismét a fohász hangján szólal meg:

„Uram, hadd éljek egy kicsit még,
mielőtt végleg elpihennék.”

*

Mentegetődő jegyzet. Nem tudtam nemet mondani a *Holmi* szerkesztősége megtisztelő felkérésére, hogy írjak Petri György összegyűjtött verseiről. Húzódozást látva az egyik szerkesztő rám pirított: kötelességem Petriről írni. Feltehetőleg arra utalt, hogy én is szerkesztője voltam a szamizdat *Beszélőnek*, amelynek ő volt az egyik kezdeményezője, majd munkatársa volt az 1990 után megjelenő hetilap *Beszélőnek*, amelynek egy ideig én voltam a főszerkesztője. Nem tartoztam a költő legközelebbi barátai közé, de egy baráti társaság tagjai voltunk.

Vállaltam a feladatot, bár megrettentett. Belegondoltam, hogy mintegy harminc éve nem írtam „szakszerűen” irodalomról. Tekintetbe véve, hogy ezt megelőzően mindössze tíz éven át írtam – nem nagy számban – kritikát, néhány (mondjuk) esszét és főképp belső használatú lektori jelentést, a harminc év aligha tekinthető kihagyásnak. Pontosabb pályaelhagyásról beszélni.

Amikor irodalommal kezdtem foglalkozni, az irodalmár, a kritikus a művek „eszmei mondanivalóját” kereste. A lejáratos kifejezést később az „üzenet” váltotta fel, de az elemzés továbbra is arról szólt, hogyan viszonylik a mű kora társadalmi valóságához. Minthogy a létező szocializmust akkor sem kedveltem, kortárs művekről írván azt próbáltam feltárni és egyúttal elleplezni, hogyan bírálja a szerző ezt a világot – magyarul a rendszert. Elleplezni azért, mert a leplezetlen feltárás feljelentés-számba ment volna. A politikai dekódolás-kódolás háttérbe szorította az esztétikai elemzést és értékelést.

Beleolvasva a Petriről szóló hatalmas mennyiségű irodalomba, rájöttem, hogy a poétikai elemzést, amely a korszerű irodalomértés egyik legfontosabb eszköze, nemhogy megcsinálni nem tudom, még a nyelvét is alig értem. Közben pedig úgy éreztem, Petri nem szorul elemzésre, költészete éppen azzal hozott fordulatot, hogy a versei „egy az egyben” arról szólnak, amiről szólnak. És ez nemcsak a politikai költészetére igaz, hanem szerelmi és halállírására is. Petri attól nagy költő, hogy a világban létező dolgokat, amelyek egyúttal személyes élményei is, pontosan úgy írja le, ahogy

azok vannak. Hozzám pedig azért áll annyira közel, mert a verseiben felidézett érzésekben és élményekben a sajátjaimra ismertem. De ezzel valószínűleg igen sokan vannak így, azért volt Petri, főként a nyolcvanas években, annyira népszerű. De vajon mit lehet írni egy költőről, akiről újra meg újra azt írnám le: így van, pontosan úgy van, ahogy a költő mondja.

Végül is ezt tettem. Karinthy nyomán csak azt mondhatom: „*És ha neked ez nem képez irodalomértelmezést / Kedves... hát akkor nem irodalomértelmezés.*” Nekem mindenestre hallatlan élvezetet okozott, hogy majd’ három hónapon át – elorozva az időt a sorsüldözött menedékkérőktől és kedvenc börtönlakóimtól – újra meg újra elolvastam Petri verseit, újra végigéltem a szamizdatos éveket, hatásukra kibékültem a barátnémmal, eveztem a hajnali Styxen, tapadtam hozzá, mint a fakín, s végül a versek egy részét belemásoltam a fenti írásba, más részét pedig újrarendtem prózában, a magam botladozó szavaival.

Köszönöm a *Holmi* kitaró szerkesztőinek. Hadd fejezzem ki hálámat nekik és a gyűjteményes Petri-kötet szerkesztőinek azzal, hogy ide másolok két kiadatlan alkalmi verset. Mindkettő a VALAHOZ MEGVAN dedikált példányában található a költő kézírásával:

A szennycímlapon:

„Éljen Kőszeg,
az ütőszeg;
őt kövesse minden avar,
besenyő, jász-kuhn és magyar!”

A belső címlapon:

„Romlunk és avulunk.
Holnap feljavulunk?
Tudja az Isten ---

*Ferinek, születése
félévszázadának tűnő pillanatában,
a tűnékeny Petri
1989. április 27.”*

Kőszeg Ferenc

A SZELLEMI NAPSZÁM

Végel László: *Időírás, időközben. Naplójegyzetek, 2000–2002*

*Családi Kör; Újvidék–Noran, Budapest, 2003.
300 oldal, á. n.*

„*Mi lett belőlem az ő álmaikhoz és terveikhez, és mi lett belőlem az ő kitartásukhoz viszonyítva?*”

(Végel László)

(Emlékezz!) Végel László a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején Újvidéken az egyik mesterem volt. Az efféle viszony akkor és ott – kis ideig – egészen spontánul alakult, baráti-kollegiális alapon; abszolút egyenrangú volt, nézeteltérés- és konfliktustűrő, csöppet sem tekintélyelvű. A kisebbségi közösségben, minden magyarkodás nélkül, elevenen élt bizonyos *alternatív* összetartozás-érzés, s vele a tudat, hogy – szabad akaratunkból és aszerint – *mi* műveljük életvilágunk közös kulturális talaját, mégpedig az intézményrendszer pere-mén, s ha másként nem megy, azon kívül és azt kikezdve. Ezt a „mi”-tudatot az öngazgatási szocializmustól kölcsönöztük, átértelmeztük, és a rendszer ellen fordítottuk.

A valamivel, nem sokkal idősebb értelmiségi nemzedék készséggel várta és felkarolta a vajdasági falvakból és kisvárosokból érkező, valamicskét is tehetséges fiatalokat. (A nosztalgia általánosít. Az az igazság, hogy csak némelyek, a *másként gondolkodók* – köztük Végel, Thomka, Tolnai – éreztek és viselkedtek így; jobbára, de nem kizárólag, csak a „sympósokban” – az *Új Symposion* című folyóirat köré tömörülő írókban és művészekben – volt meg ez a mentalitás. A konformista, a kommunista hatalommal cinkoskodó kultúremlők – Gion Nándor kivételével, aki külön mese – kihullottak az emlékezetemből.) *Értelmiségi* palánták, velük együtt, rajta, csináljunk valami *értelme-sét* – az etimologizálást az élet végezte, akármomondani: a meghasonlott kommunizmus közepette vitális impulzusok hajtottak bennünket a gondolat különféle pályáin, mígnem épp ez vált botránnyá a hatalom szemében... Szóval fölöttébb *eleven* volt egy ideig ott és ak-

kor a kulturális meg az irodalmi *élet* – és nem kellett ahhoz a szögyököket firtatni, hogy ez így legyen. Harcosok voltunk, ám az utóbb bekövetkező kétségbeeséssel nehezebb volt megküzdeni – sokunknak máig sem sikerült –, mint az ellenséggel, melynek emlékeim szerint jól felismerhető ábrázata volt. A merev, begyöpösödött, szabadság híján való és rangkországban szenvedő, képmutató, áporodott szellemiséggel azonosítottuk. A reprezentánsai bársonyszékben ültek, és függtünk tőlük.

Hogy a hatalomhoz való viszonyulás mérce lett számunkra, és az íróemberrel szemben, legyen kezdő avagy tapasztalt róka, fokozottan élt az elvárás, hogy *lássa tisztán és tisztázza ezt a viszonyt* (lám, a szó és a gyakorlat megint kihívják egymást), abban egyértelműen Végel László a ludas, aki írott és élőbeszédével, a személyiségével közvetítette és megtestesítette a szellemi alkotót, melynek „családfája” visszavezethető a názareti Jézusig. A fiatalnak kell az élő példa a szeme elé ahhoz, hogy eszmélkedjen, és nekünk a Vajdaságban ott volt még Tolnai a maga rendkívüli esztéticizmusával, Domonkos az egzisztenciális és poétikai radikalizmusával, Thomka az irodalomelméleti és -kritikai fogékonyságával...

Gondoljuk meg, holmi poros faluból vagy álmos kisvárosból, a gimnáziumból, ahol ateista-marxista oktatásban részesült, fölkerül egy tizennyolc éves leány vagy ifjonc az egyetemre – ahol természetesen akadémikus szellem uralkodik –, és meg akar tanulni gondolkodni: vizsla szemmel lesi az előtte járó értelmiségi nemzedéket. Hús-zuszonöt évvel előttről – és azt hiszem, előttről is, utána is sokáig, talán mindmáig – a Vajdaságban Végel László volt az, aki az írástudó etikai kötelességeire, egyáltalán a tartás mibenlétére és mikéntjére felhívta a figyelmet – a saját életminőségével meg az írásainak a tartalmával egyaránt. Voltak mások is, akik régimódián, mélabúsan-keserédesen vagy épp katonásan moralizáltak, ő azonban másként csinálta: okosan, kritikai éllel és elméletileg felvértezve átgondolta a társadalmi életünket, és változást követelt, sőt változtatott is.

Az erkölcsi állapotokat addigra minden társadalmi rétegben alaposan szétroncsolta a marxista, igazából kvázi-marxista kurzus, vagyis az egypártrendszerbeli mindennapi élet. Tizennyolc éves korára az ember tisztába jöhetett azzal, hogy hazugságban él. Az volt a

kérdés, hogy hogyan viszonyuljon ehhez. Végeltől a szívós és küzdőképes ellenállást és a szubverzív gondolkodást lehetett megtanulni, balról az ábal ellen, ésszel, szenvedéllyel, intellektuálisan tetőtől talpig felfegyverkezve, az európai értékrendet, annak újbals szárnyát követve. Ezek az eszmék a jugoszlávokon keresztül, szerb fordításban szűrődtek át hozzánk, a praxishoz pedig megvolt „háznál” az ember- s az életanyag. Végel akkoriban Belgrád és Zágráb, Ljubljana és Szarajevó felé mutatott, az ottani kulturális, művészeti és nem mindig feltűnő, a szó filozofikus értelmében véve politikai eseményekre hívta fel a figyelmünket. A mából visszatekintve néhány „tanítását” egyértelműen meg merem fogalmazni. Az első az volt, hogy légy maximálisan kritikus azokkal, akik bármily téren hatalmon vannak, magad sohaserre törekedj, és ne alkudj meg. A második az volt, hogy tanulj és gondolkodj fáradhatatlanul és befejezhetetlenül, lévén kisebbségi, elnyomott, szegény stb., még annál is többet. A szellemi erőfeszítés volt a végeli ellenállás *sine qua nonja*.

Ez a bizonyos „ellenállás” rendszerfüggő volt ugyan, ám ma már úgy látom, hogy több ennél; úgy értem, állam és kor ide vagy oda, nem vesztí morális imperatívusz jellegéből. Szellemi embernek lenni, beszélni belőlem Végel tanítványa, nem azt jelenti, hogy a lámpaernyő alatt regényeket meg patinás vagy épp posztmodern filozófiákat lapozgatsz, hanem azt, hogy az uralkodó korszellemtől és lehetőleg magamagadtól is distanciát tartva, mindig az alternatívára figyelve, megkérdőjelezted a fennállót, és igyekszel fölülmúlni önmagadat – ugyan mire hallgatva? Mire való ez a nyugtalanság, mely egyúttal állhatatosság, és mégis: miért?

(Idők összecsapása) Nem véletlenül jutnak eszembe Végelről, az átlagosnál is sokkal kevésbé agresszív emberről rögtön „harcos” metaforák. És nem azért idéztem fel az emlékeimet, hogy megkerüljem a feladatot, és ne a jelen könyvről beszéljek, hanem holmi hódolatba meneküljek. Érzésem és véleményem szerint az IDŐÍRÁS, IDŐKÖZBEN, mely alcíme szerint naplójegyzeteket tartalmaz 1999–2002-ből – és tényleg nem másból áll, hamisítatlan naplóföljegyzésekből – kemény dió; jelenidejűségében idők torlódnak, gyűrődnek – ami Végel esetében annyit tesz: idők: gondolatok –

s ezeknek az időknek és gondolatoknak a szubjektuma mintegy a torlódásban, mondhatni: ítéletidőben küszködik, mint az a mesehős, aki a kardlapjával verte szét az esőt.

Végel László életében tudomásom szerint minden időszak kritikus volt, így hát nem oly meglepő az újabb krízis, inkább a mikéntje és a hogyanja. Abban az időszakban, amelyről beszéltem, Végel nem volt társtalan, a modernista, kozmopolita *jugoszláv* intellektuelek közt, legalábbis úgy vélte, otthonra talált egy félig valós, félig utópikus Jugoszláviában, és talán mi is jelentettünk neki valamit. Később, Milošević alatt a rendszer ellenfeleivel volt közös nyelve. Határozott és mindig haladó, tehát sohasem konzerválódó baloldali szemlélete mindmáig a nagyvilágba is bekapcsolta. Miután azonban semmivé foszlott a jugoszláv szellemi közeg, és a Vajdaság is megürült, a baloldaliság pedig jelenleg, ha nem tévedek, Európa-szerte elült, és nincs benne frissesség, a modernitás köztudomásúlag elfásult, „rosszul lett” (hütlén is lett önmagához), az ellenzéki közösségeknek pedig befellegzett, Végel megélte az elmagányosodás ideit. Ő, bár magánzó és a saját útját járó ember, nem polgári individualista; valahogy mindig is „együtt”, úgy értem, közösségekben gondolkodott, érzékeny és fogékony volt a közörsre – a magányában is az. E könyvében tanúságot tesz a szellemi magányról, a monadikus létről, minden oldalról reflektál rá, és sok-sok változatban megfogalmazza. Véleményem szerint most is a kor szava szól belőle.

Ezt a magányt tetézi a földrajzilag konkretizálható térbeli ellehetetlenülés, gondolok itt arra, hogy Végel Újvidékje megszűnt létezni. Újvidék egy darabig olyan városnak tűnt, mely otthonul szolgálhat nyughatatlan szellemének és támpontul balos képzeletének. Mára szerb provinciává vált. Habár az ő Újvidékjét az írói képzelet és gondolat kiszínezte, az ott élő magyarság és a kultúrájuk továbbra is egy, a városból kiszoruló és erodálódó, sehova sem tartozó *urbos* tot alkot. Nem a Végel utópiájával van gond, hanem a valósággal. A kirekesztéssel, egy kultúrának a világból való kiszorításával. Erről és a vajdasági magyarság szétszórásáról is szól Végel magánya. Nincs egyedül a magánya, mondhatni.

Végelből ebben a naplóban, szinkronban, anélkül, hogy akarná, több idő beszél. A fogal-

mak, amelyeket használ, a gondolatai, az indulatai nem a folyó idő sodorta esetleges ségek, hanem összessenürösödések, melyekben, mint a gyümölcsben a nap meg az eső, ott a múlt, és ott a jövő is. Ritka az ilyen napló: nehéz olvasmány, sűrű anyag, érett gondok. Roppant intellektuális fegyelem és figyelem, velősség – három évben több mint harminc év tapasztalata villog.

(Családi kör) A naplójegyzetek a heti tévéműsort is közlő, szerény újvidéki újságban, a *Családi Körben* jelentek meg kis adagokban. Egyvégtében olvasva őket világos, hogy ez nem krónika és nem kommentár, hanem fragmentáris formájú eszmefuttatás a *sunyi időkben* (263.) kiütköző nagy és/vagy súlyos kérdésekről és gondokról. Általában úgy vagyunk – legalábbis szerencsésebb tájakon –, hogy a közéletinek tekintett problémákat leválasztjuk a magánéletéről, kizárjuk a „családi kör”-ből, és a magunk bajával törődünk – ami így bele is tőpped a saját élet kosarába. Tehetetlenségből vagy lustaságból, cinizmusból vagy szubjektívizmusból következően, azért, mert megengedhetjük magunknak a „privatizációt”, vagy mert kényszerűen elszenvedjük, úgy érezzük, személyes problémáinknak nincs közvetlen köztük a közhöz, legalábbis az áttételek áttekinthetetlenek. Nem így Végnél (jobb időkben sem volt így nála): az ő világában nem hasonlott meg a közös és a privát, intellektuális és morális alkata együvé forgatja a kettőt, személyes gondjaiként foglalkozik a közbajjal meg a közjóval, és a legszubjektívebb problémái nem magánjellegűek. Természetesen nyilván van egy benső mag, amelyről ézttal sem beszél, melynek kisugárzása azonban hitelesíti a nyilvánosság előtt elmondott, ránk is tartozó gondolatokat.

Végnél és Végelnek a politika más, mint amilyen színben ez a szféra manapság tündököl; tudniillik erkölcsi alapú gondolkodás a közös dolgainkról, és annyira érinti a személyes lelkiismeretet, amennyire mindennapi közérzetünket meghatározza a tágabb közeg. Ha belegondolunk, tetemesen meghatározza; csak valami, már észrevenni is nehéz, oly mélyre süppedt-süllyedt kétségbeesés (depri-máltság) lehet az oka annak, hogy nemigen gondolunk bele s vele. Nem vagyunk hajlandók nap mint nap ezzel a behemóttal – az alak-

talánul ránk nehezedő „aiónunkkal” – vívódní, ami érthető, ám le a kalappal, hogy Végel mégis megtette. Egy szórakoztató hetilapban.

Szerinte a politika nem kerekedhet az erkölcsi normák fölibe – bármint vélekedjék erről a korszellem –, s ő a maga részéről nem nélkülözheti, hogy szót ne emeljen, amikor ezt tapasztalja. Ebből az egész könyvből, ha mint irodalmat nézzük, a formáiból, a stílusából, érezhető a „nem nélkülözheti” feszültsége, azaz a morális imperativus valódi működése. A kemény aforisztikusság, a paradoxonok, a velősség és a töménység, az élek, a szilánkság, a gondolati csavarok – hát így valahogy furdal a lelkiismeret, és a róla hírt adó gondolat nem lágy ívű körmondatokban beszél. Az indulatokat okossággá szublimálja a reflexió, ám ennek is van határa: annyira nem „finomulhat”, hogy elmossa a különbséget, „*bűn és ártatlanság között*” (213.). A cinizmus bizonyos pontig talán élesíti az elmét, azon túl azonban barbár tompasággá válik.

A „homo moralis” stílusa nehézkes is tud lenni, meg kifinomultan elegáns is – többnyire a humor könnyít csak rajta. Végelnél nincs humor, hanem ironia van, annak is a gondolatilag kihegyezett meg a nagyon resignált fajtája. Az előbbi remek, telitalálatos paradoxonokhoz vezet, az utóbbi pedig olykor átszap lírába. Az előbbiből bőven részesít e kötet, csak legyen, aki kimazsolázza, az utóbbival azonban a szerző a „családi kör”-ben csínján bánik, miként egy szemérmes férfiú, ritkán adja ki magát. Léván „*egy fantazmagórikus ország állampolgára, amelyben valóságos polgárháború dúl*” (215.), „*a vér és arany*” korában (257.), nem árulja el a legbensőbb – talán lágy, sérülékeny – érzelmeit még a naplójában sem.

(A magány védelmében) Végel valamit védelmez, a magánnyal oltalmaz: a szellemi tisztaságát, ami megtartja őt, hiszen erre tette fel az életét. Talán akkor, amikor rákapott a könyvre, vagy amikor a szenttamási falusi gyerek belovagolt a városba. (Olykor úgy tűnik, mintha valami titkos eskü kötné.) Minél öregebb, annál kevésbé engedhet belőle. Ellenáll annak a romlásnak is, ami együtt jár az öregedéssel. Ez a napló egy mindennapos intellektuális tornának is a lenyomata, a reflexiók képesség karbantartásáé, ami kritikai tevékenység, és a ron-

tás ellen (130.) vértéz fel, az ellenálló képességet növeli, meg a jellemet is erősíti. Elme és jellem Végelnél továbbra sem szétválasztható, nincs az a körmönfont posztmodern elmélet, ami nála ez ügyben beválna. Ebből a szempontból *lelkiismereti próza* ez a napló is (ami lehet, hogy minden művére áll): a közeg és önmaga lelkiismeret-vizsgálata összefonódik, és vége nincs.

Vége nincs, mert, úgy látszik, nincs Isten, aki őt fölmentené,* a közeg pedig egyenesen ebbe az irányba hajszolja. A „közeg” ebből a spirituális nézőpontból: a hazugságvilág. „*Boldogok azok a korok, amelyekben csak nagy hazugságok léteznek, megalázóak viszont azok, melyekben hazugság trónol a jelentéktelen apróságokban is*” – szól az egyik, szerintem remek aforizmája (egyik a száz közül); ugyanebben a feljegyzésben fejti ki, hogy ilyenkor üt az esszé órája: „*az esszéisztikus részletek órája a próza lelkiismeretét*” (26.). Roppant óvásra mutatkozhatott szükség, mert ez a napló másból sem áll, csupán – folt hátán folt – „*esszéisztikus részletek*”-ből.

Roppant óvásra a bűnös, lelkiismeret-vizsgálatra semmi hajlandóságot nem mutató, többszörösen „*háborúba ájult*” és nacionalista kómába esett Szerbiában, ahol Végelnek az írás (az ilyen marcangolós írás) jelenti a „*gátat a közélettel szemben*” (103.) – az a paradox helyzet lép fel, hogy a *Családi Kör* című hetilapban közölt közéleti napló jelenti a gátat a közélettel szemben, ami a *magányos közéleti ember* paradoxonához vezet. Ami a paradoxonokat illeti, annyi van belőlük ebben a könyvben, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni – éppenséggel a paradoxon gondolatalkazata, valamint a paradoxitás magára vállalása az, ami elejét veszi a tunya beolvadásnak vagy az élelmes cinikosságnak, amikkel Végel mindig is szembezállt, és nem volt az a pénz, amiért hajlandó lett volna belemenni ilyesmibe.

Az önvizsgálat nála többnyire ellenállás formájában üti fel a fejét, úgyhogy egyúttal társadalomvizsgálat is – az egyik az eleje, a másik a visszája. Hiába dünnyögi, hogy „*inkább csak magának*” körmöl, hogy csak a „*magányos tűnődéseit*” veti papírra „*remete módjára*”, „*névtelen szerzetes*” gyanánt, „*a világtól elszigetelten*”, hon-

* „...a hiányzó Isten sokkal nagyobb felelősséget ró ránk, mint a létező.” (127.)

tanul – minden mondata a külvilágról is tanúskodik, minden második mondata a társadalomról szól és felszólal. Akármit csinál, elbújik a könyvei közé, elvonul falura, kószál az utcán, és szemlélődik, mint egy fleaneur; Végel akkor is azt a sávot szólaltatja meg írás közben, ahol magán- és közsféra összeér. Üti, vágja, marja egymást – harmonikus illeszkedésre alig van már példa.

Ő akkoriban volt hon, amikor ezen a sávon járni nem volt ennyire kínos, mint manapság. A mai naplóírók épp ez a kínosság nyomasztja, s nem hagyja nyugton; a saját szociális karakterével nem tud mit kezdeni, miként a társadalom sem övele. A Végel-féle írói karakter, ez a társadalom- és önvizsgáló típus a maga sajátos nyugtalanságával, fészkelődésével és erkölcsi érzékenységével, komoly iróniájával együtt mára (nem csak Szerbiában) anakronisztikussá vált, nem kell. A könnyedebb, frivolabb, szórakoztatóbb irónia, a cinizmus, a trágár szarkazmus elkel, ám ez az (ön)ostorozós hangnem, e feddőzés, ez a sajgó rezignáció – ez a hitközeli tépelődés nincs divatban.

Végel ugyanis szabadsághegyű, azzal együtt, hogy, mint írja, már megbizonyosodott róla, hogy *sohasem lesz szabad*. „*Ez pedig több, mint politika: élethelyzetről van szó*” (39.), a legbensőbb hitről van szó, ami Végelt pályakezdése óta életi, aminek diskurzusba hozására az újbaldali filozófia és retorika megfelelően szolgált – ám ennek kifulladásá után és az utópiák csődjével megakadt a torkán (nem csak az övé) a szabadságvágy – immár nincs is rá szó. Maradt a misztikus elvágódás meg a rezignáció lírája, a sóvárgás gnoszticizmusa, a „*lemondás és megmaradás*” eszméje. Valamint az önirónia meg az önkritika, mellyel önnön hitbéli helyzetét is számba veszi és meg-megrengeti. Kikezdi a védettséget nyújtó magányt is, a belső embert: „*A képzelet a stílus megrontója. A képtel nem gyógyít többé.*” (146.)

Küzdeni az igazságért, szembeszállni a hatalommal, fellázadni, ugyanakkor mindenben kételkedni, mégis haladni – az újbaldali mentalitást ilyesmi hajtotta, amikor úgy tűnt, hogy az értelmiségi embernek a maga közösségében van hivatása, hogy gondolkodhat a közért, a kultúrájában szükség van rá. Kiderült, hogy nincs, sem Szerbiában, sem Magyarországon. „*Elfogadom a szerep és hivatás nélküli életet*” –

mondja ki Végel (199.). Ám még a magánya is kiveti őt magából, oda sem tud bevacokolódni.

(Ki az utcára!) Végel az utcán: céltalanul kószál, idegenül csetlik-botlik, szemlélődik, figyel, és maga sem tudja, mire vár, nem ismer rá a saját városára sem, olykor bujkál, kellemes találkozása ritkán akad – ám, ha csak nem keríti teljesen a hatalmába valami titokzatos borzongás, mindig felméri a helyzetet, számot vet, a szó nem fensőséges, hanem bensőséges értelmében megítél. És ha otthon ül a laptopja előtt, gyakorta akkor is „az utcán van”, mint egy görög, vagy mint egy proletár. Már nem úgy, mint egy „hatvannyolcas” fiatalember.

Látja, hogy a városa, a valaha kozmopolitának tetsző Újvidék provincializálódott, balkanizálódott, magyarul: elszerbesedett. A Vajdaság, mely „multikulturális paradicsomnak” tetszett, pusztító közegegé válik a kisebbségek számára, ahonnan menekülnek a magyarok, vagy elszegényednek („*százezer koldus kisebbsége*”), ha nem asszimilálódnak valahogy. Jugoszlávia (vagyis Szerbia és Crna Gora), amit valaha, mint európeér ember, a legőszintebben a hazájának tekintett, a Milošević-rendszer bukása után is nacionalista állam maradt, és nem képes kimászni a kátyúból.

Látja, hogy a kisebbségi politikai *etnoelit*, ahelyett, hogy küzdene és nekiveselkedne a munkának, csak a saját előnyeit tartja szem előtt. Végel elemében van, mint egy Molière, amikor ostorozza ezt a réteget, a „*kisebbségi szakértőket*”, „*rezsimpárti kisebbségi fullajtárokat*”, „*kisebbségi szónokokat*”, „*úrhatnám neobarokk dendiket*”, „*vidéki Messiásokot*”, „*borgözös mucsai fundamentalistákat*”, az „*új kisebbségi bocskoros nemességét*”, „*a sorskeresztet cipelő, buzgómócsing realpolitikusat*”, „*bácskai Pató Pálokat*” – és sorrolhatnám, nem fárad bele ennek a típusnak a kifigurázásába, remélhetőleg a *Családi Kör* olvasóinak örömeire.* Felelőtlennek tartja ezeket a kisebbségi politikusokat, akik nem végzik a vállalt kötelességüket, amiért fizetik őket, ízlésük pedig elmaradott, álnemzeti, provinciális. Egyszóval (Végel csípős politikai aforizmái közül mutatóba): „*Minél sikeresebbek a ki-*

* „...*le kell mondani arról az illúzióról, hogy aki a kisebbségi érdekekre hivatkozik, az egyben a legtisztább erkölcsi megfontolásból teszi ezt.*” (144.)

sebbségi vezetők, annál inkább fogatkoznak a magyarok.” (209.)

Meghökentő, hogy miközben egyesek „Kisebbségi Kánaánt” (260.) festegetnek, ő nem átal. „csendes holocaustot” (93.) és „kisebbségi magyar exodust” (261.) emlegetni. „Az igazi poszt-szocialista páriák a nemzeti kisebbségek lettek” (197.), szögezi le. A *minoritizmusban* Végel megtalálta azt az eszmét, melynek szemszögéből újra kell gondolni Európát (111.), mely kihegyezi a pennáját, ami „a köz asztalára” kívánczik, szolidaritásra szólít fel, és harcra hív az elnyomás ellen. Megint kiszúrta azt az eszmét, melynek a legkevesebb a híve, nemcsak Szerbia és Montenegróban. De ott kiváltképp kevés, olyan pedig, aki tényleg a szívére veszi, talán csak egy van.

Jól látja azt is Végel, hogy a forradalomnak kikiáltott 2000. október 5-i jugoszláviai fordulat csupán Milošević bukásához vezetett, a rendszer viszont alapvetően nem változott meg. Garnitúraváltás történt, új elit lépett színre, melynek „demokratikus nacionalizmusa” fából vaskarika. Valahonnan ismerős motívumok merülnek fel a naplójegyzetekben: mindenki új életrajzot ír, az elmúlt rendszerben mindenki ellenálló vagy áldozat volt, mindenki csak túrt és szenvedett... „Bár megváltoztak a politikai eszközök, részben változott a politikai elit is, de az alapvető eszmék alig változtak.” (164.) Mindez arra vall, hogy a miloševići diktatúra valóban „népszavazásos diktatúra” volt. A szerbek a tranzió során nem mutattak készséget arra, hogy szembenézzenek a közelmúlttal, a bűnökkel, melyeket elkövettek, vagy az áldásukat adták rájuk, nem érzik sem a tanúszkodás, sem a megbánás szükségességét, nincs erejük szakítani a múlttal. A múlt cinkosai egyúttal a hatalom cinkosai. „Itt mindig a másik a bűnös.” (126.)

(Halogatott bűnvallás) A „bűnvallás”, „bűnvallomás” szavakat, lám, az új kiadású akadémiai ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR sem tartalmazza. Pedig a zsidó-keresztény szemlélet egyik kulcsfogalma ez; Karl Jaspers 1946-ban *DIE SCHULDFRAGE* című előadásaiban kiemeli a vallási kontextusból, és az egyetemes emberi etikai dimenzióban értelmezi, miközben nem hagyja filozófiai általánosság gyanánt elúszni, hanem a konkrét német helyzetre vonatkoztatja, ugyanakkor egyéni szintre helyezi. Végel, aki-

nek legszemélyesebb reflexe a folytonos erkölcsi számadás (s Jaspershez hasonlóan bevégezhetetlennek érzi), a kifejezetten vallási kontextust szintűgy nélkülözvén, az újabb háború után nem kerül el a bűnkérdést. Elsősorban a háborús bűnök ténykérdését, amivel kapcsolatban az egyéni és kollektív szembenézés, vállalás – szóval a bűnvallás – hiányát kénytelen megállapítani: „*Tegyük úgy, mintha nem lettek volna háborús bűnök, nem lettek volna tömegsírok. Az egyén továbbra is többes számban gondolkodik, személyesen majdnem senki sem néz magába, az utóbbi ötvenöt évben senki sem küzdött meg saját személyes múltjával, akkor pedig a nemzetével sem képes szembenézni.*” (126.) A végeli diagnózis az egyéni és a kollektív bűnösség összegabalyodása, aminek – ennek a szörnyű csomósodásnak – a történelme és a történetei egyaránt a szőnyeg alá lettek söpörve. A rémtettek sorát, MacIntyre szavával, „*erkölcsi katasztrófafolyamat*” követi – Végel naplókönyve erről is tanúskodik. Ritka az, hogy a *Családi Körben* kifakadna, azt hiszem, mégis az erkölcsi felháborodás és az egzisztenciális elborzadás hevíti őt ezekben az esztendőkbén: „*Utálatos! Ez az alakoskodás utálatos. Mintha több mint egy évtized alatt nem történt volna annyi gonoszság ezen a tájon. Ez nem az új születése, hanem a régi újjászületése.*” (52.)

A bűnökkel való szembenézés, sőt a számadásra való bárminemű készség és felkészülés hiánya a szerbeknél minden szinten tapasztalható, és minden társadalmi rétegben. A feledés orvossága nyilvánvalóan csak tüneti kezelés, mint ezt Szerbia jelene is mutatja. „*Miközben az egyik hazugságból kiténtorodtak, belezuhan-tak a másikba.*” (193.) Végel is úgy látja, hogy a góc a nacionalizmus, melynek nemcsak a véréngőzős, hanem az álnok, „*pillenyakkendős*” fajtája is gonosz, sőt a Milošević után divatba jött „*újpatrióta*” változata is az.

Vajon a posztmodernizmus mint európai korszellem ellenerőt képvisel-e? Végel, bár „*megrögzött európainak*” mondja magát, nemmel válaszol. A játék a szavakkal, amit a finomkodó, neofrivól, konzolidált, sznob, széplelkű, szervilis (és még sorolhatnám Végel jelzőit!) „*selyemfiúk*” űznek, szellemeskedve ironizál az „*örök emberin*”, miközben az asztal alatt valami „*cinkoskodás*” folyik (ez utóbbi Végelnél nagyon negatív fogalom). A hatalommal? A pénzzel? Az ördöggel? Tán maguk sem tudják

(de teszik), nem is kérdeznek ilyen rosszakat; Végel, aki viszont éles szemmel figyeli a kacérkodásokat, a megalkuvás (ez egy másik sötét fogalom nála), a képmutatás és a hatalmi „veszedelmes viszonyok” játékeit, azt gyanítja, hogy „egy nemzedék titkolja, hogyan vélekedik a korról, amelyben él” (129.). Mi több, úgy látja, hogy „Európa immár nem kíván a XX. századdal szembesülni, jobbnak tartja mielőbb elfelejteni” (138.). Az átható tekintetű megfigyelő, „az utolsó kellemetlen tanú” (117.) szemében az európai szlogenek, mint a multikulturalizmus, a tolerancia, a pluralizmus stb., divatos és üres intellektuális közhelyeknek tűnnek, sőt annak is bizonyulnak. (Az újmódi szerbiai politikus – legyen akár magyar – mindent aláír neked!) Másrészt azonban az apolitikusság, az ideológiai semlegesség is megvetendő: „a szemlesekét még a pokolba sem fogadják be” (31.), aki finnyásan elfordul, az inkább nyápic gyáva.

Nem mintha Végel megvetéssel tekintene a világra, vagy undorral, nem; még mindig, bár fanyarul, kíváncsi, és megértő is (épp ezért képes felháborodni). Az alapvető szolidaritás szálait nem vágja el – ami valószínűleg bármi etika feltétele. Az utóbbi időben azonban nem az értelmiséggel szimpatizál, derekasságra sokkal inkább a nép körében bukkan. Ki törődik az egyszerű emberrel, a szegényekkel, a számkivetettekkel, a hontalanokkal? A kisebbségekkel, a népi nyomorral meg a barbarizálódással? „A szociális érzékenység majdnem kivészett”, állapítja meg. Valamint – nota bene! –: „szóra annak lett joga, aki nem élt a kínban, fájdalomban és megaláztatásban” (125.).

És Végel saját „bűnvallomása”? Honnan vegyük a „bűnös” szó eredendő, egzisztenciális értelmének kritériumát? – kérdezte egyszer Heidegger. Onnan, hogy ez a „bűnös” az „(én) vagyok” állítmányaként merül fel.* Végel László írásművei végül is e körül forognak, ezért az esszépróza a legsajátabb műfaja, közelebbről: a lelkiismereti próza. A saját értelmiségi életének nyugvópontja nem jutó, konfesszionális hánytorgatása, a reflexiók reflektálása, az áns mint folyamatos számvetés, mégpedig sohasem a fürdőszobátükör előtt,

tehát nem privatizálódva, hanem a nagy szellemi mozgótükörrel szemközt – amit Végel folyton „lát” –, mindig intellektuálisan (szuperegóból), de sohasem értelemmentesen – az ő írói munkássága az erkölcsi imperatívus sajátos működtetése. „Bizonyára az öregség nem biztat sok reménnyel, éppen ezért újra tanulhatnánk keresni az igazságot, hogy utolsó mondataink is ugyanolyan tisztán csengjenek, mint az első.” (82.) Tisztában van azzal, hogy az igazságkereső értelmiségit a hazugságoktól nem könnyen elválasztható illúziók, az (ön)ámítások, a becsapódások, a rögeszmék, a dogmák, a hiszékenység és a nihilizmus éppúgy fenyegetik, mint az eltunyulás, az elfáradás és a megalkuvás, az árulás. „Még ma sem vagyok biztos abban, hogy minden dogmától megszabadultam” (71.), írja 2000-ben, ötvenkilenc évesen, a tizenötödik könyvében. „Az utópia és a remény sokszor elhomályosította a tekintetemet, és megtévesztően hatott rám.” (44.) A mottóban idézett öngyótró kérdés egyébként a saját szüleire vonatkozik, akik egyszerű falusi emberek voltak, és nem szavakkal keresték a kenyerüket és az igazságot. A csendjükben nagyon is mertek tudni. Végel lokalizálhatatlan honvágya talán az olyasfajta evidenciára sóvárog...

A töméntelen gondolat, a tömény aforizmák, nem könnyű parabolák, viták és vélemények közt üdítően hatnak azok az érzékletesebb részletek, melyekben Végel „csak” tűnődik. A természetről, falu- vagy városképekről, egyszerű emberekről, a benyomásairól ír, belefeleledkezvén az életbe, vagy, nagy ritkán, a magán-önmagáról ejt szót, kicsit lenyugodva. Ilyenkor mintha meglegyintene az a kegyelem, amiről egy helyütt így gondolkodik: „Meglepődöm, hogy milyen jól el tudom viselni az idegenség érzését. Belekezek egy történetbe, amelyet a társaságban úgysem értenek, én pedig félszegen megrekedek a történet közepén. Ugyanis tisztában vagyok azzal, hogy nem is kell megérteniük. Maradok tehát a saját történetembe bezárva, miközben megfordul a fejemben a kérdés, hogy a felesleges ember élete csak a büntudatot vagy pedig ezen túl még a kegyelmi állapotot is feltételezi.” (290.) Igen, biztos, hogy az utóbbit is, ami azonban kitér a reflexió elől. Az említett „saját történet” titkos pillanataiban fénylik fel – elvéve ebben a könyvben is –, mely történet remélhetőleg mégsem marad félbe.

Radics Viktória

* „Woher nehmen wir aber das Kriterium für den ursprünglichen existenzialen Sinn des »schuldig«? Daraus, daß dieses »schuldig« als Prädikat des »ich bin« auftaucht.”

KÉSZ A LETÁR

Végel László: *Hontalan esszék*

Jelenkor, Pécs, 2003. 320 oldal, 2200 Ft

„A monológ a hontalanok műfaja, és mindig azok előtt mondjuk el, akik nem értik mondanivalónkat.” (174.) Így Végel, kötete harminckilenc monológjának egyikében.

Ebben a mondatban ritka tömörséggel áll előttünk esszéisztikájának lényege. Értetlenség, hontalanság, monológ – ezek a kulcsszavai.

Értetlenség

„Az egyik sejt valamit rólad, a másik tud is egyet-mást, de arra már nem vállalkoznak, hogy legfontosabb rejtélyeidet kinyomozzák, hogy összeállítsák azokat a mozaikkockákat, amelyekből kultúrád, életed egésze összeáll. Őszintén bevallják, túlteng benned az ismeretlen anyag, jel. Természetes önzéssel csak az érdekli őket, ami hozzájuk hasonlíthat, az ismertetet kívánják nyugtáznai, a másság nem lelkesíti őket. A beszélgetés így hát udvarias, az igazi szellemi párbeszéd azonban nagyon nehéz. Ingerülten válaszolsz, amikor valamiféle egzotikus lényt keresnek benned, például a nemzetiségi sors szakemberét, aki egész életét erre az egy kalandra tette fel, a búzamezők és az akácfaék misztikusát, vagyis a bácskai elkötelezettséget, amellyel hűségesen és alázatosan szolgálod szűkebb környezetetel szóval el nem mondható és titokzatos érdekeit. Minél nehezebben skatulyázhatnak be, annál értelmetlenebbül méregetnek, annál idegenebb leszel szemükben.” (66.)

Ingerültségre ugyan nem emlékszem, de nekem is az az első élményem Végel Lászlóról vagy három évtizeddel ezelőtről, hogy szelíden magyarózta anyaországi hallgatóinak: a jugoszláviai magyar nemzetiség helyzetét nem lehet junktimba hozni a romániai vagy szlovákiai állapotokkal, az onnan vett tapasztalatokat nem lehet rájuk alkalmazni.

Ilyen és hasonló szelíd magyarózkodással telt az élete. Az ilyesmi nekünk sem ismeretlen. A 70-es, 80-as években Magyarországra látogattak az ügyünkkel – a demokratikus ellenzék ügyével – rokonszenvező nyugatiak. Tájékoztódtak, együtt éreztek, meg is szerettek bennünket, s csak lassan derült ki, hogy preformált elképzeléseiket szerették visszahallani tőlünk. De úgy látszik, mi is ilyen szórokozott szolidaritással látogattunk a Délvidékre. Az ottani független értelmiségi „szavait – írja

Végel – csak akkor értik meg, ha valamit reprodukál, utánoz. A legnagyobb elismerést akkor érdemli ki, ha visszhang lesz”. (127.)

Hontalanság

Mi az, ami Végel hangjában elüt nemzedékének más tájakon eszmélődő tagjaitól? E kérdésre fogalma szerint valamifajta identitásnak kell a válasznak lennie, de milyen mélységesen jellemző, hogy már a nyelvtani alak is egy darab történelem, amikor az író identitását fosztóképzővel fejezi ki. A hontalanságról van szó.

Rendkívül gazdag fogalom ez Végel szótárában, korántsem csak a veszteség megfelelője. A hontalan nem föltétlenül földönfutó; mély értelmű paradoxona szerint lehet(ne) például lokálpatrióta.

A hontalan kivetett nemzetének, etnikumának, nyelvének kollektív elbeszéléséből. De máris pontosabban kell fogalmazni: nem született bele. Ez a hátrány előnyére is válhatna: „száműzetésre íteltetik, tehát megőrzi józan eszét és személyes autonómiáját...”. (155.) A kisebbségnek, amely államához és anyaországához képest is más, lehet (lehetett) utópikus töltete, mint a régió közvetítőjének – új, polgárosuló, polgárosító, hidat létesítő zsidóságának –, vagy mint a – Végel szavával – heterokozmosz peremvidéki letéteményesének. „A földalatti Közép-Kelet-Európa közel áll a kisebbségek utópiájához.” (82.) „Ha az összemeri nosztalgia valamilyen valóság érzék, akkor a kisebbségi ember ennek az érzésnek a legutolsó misztikusa.” (39.)

A kollektív nemzeti elbeszélésből való kiszakítottág új alapítást jelent. Végelnek történetesen szűkebb köréből is ki kellett szakadnia. Ahhoz, hogy – első generációs – értelmiségi lehessen, el kellett hagynia szülőfaluját, a vajdasági Szenttamást. Így lett újvidéki – újvidéki lokálpatrióta, esszéiben, regényeiben a város költője. „Újvidék egy óriási katalanra emlékeztetett; boszniai, Crna Gora-i, szerbiai nemzedéktársaim ugyanazzal a zavarral és szívóssággal kapaszkodtak belé, mint én. Mindannyian »gyökérteleknek« voltunk, és egy csapásra akartunk városalakók lenni... Kalandorok és félénk jövevények...” (143.)

Újvidék mint valahai új alapítás is fontos és jelképes Végel László számára. Nem véletlenül emlegeti, hogy nevét történelmünk egyik legnagyobb királya, Mária Terézia adta. Neveztessek Neoplantának, s fordítsa ki-ki a maga nyelvére: Újvidék, Neusatz, Novi Sad.

A hontalanság utópisztikus energiáját Jugoszlávia kataklizmája megsemmisítette. Újvidék a Belgrádból, Budapestről, Zágrábból, Ljubljánából, Berlinből, Rómából és Párizsból, valamint az Adriai-tenger partjairól érkező ösztönzések eredőjéből Belgrád provinciális elővárosává vált. Végel meditációinak eleve is meglévő elégikus hangneme fölerősödött.

Monológ

Esszéi elvárszerű monológok. Nem akar a látogató elvárásainak megfelelni. Különbösen is, mint mélabúsan megjegyzi, „*a leghitelesebb kisebbségi az, aki már nem is kisebbségi, hanem valamelyik pesti »kisebbségi skanzen« lakója, vagyis foglalkozásszerűen képviseli a kisebbséget*”. (159.) De ugyanakkor nem űz kultuszt individuális különútjából. Van a hangjában, mondandójában valami kollektív elem, a nemzetiségé, a nemzedéké, a jugoszláv progresszióé, a közép-kelet-európai, sőt összeurópai – amint nevezi – „*apokrif baloldale*”. Az, hogy ezt a keveréket rajta kívül ma jószerivel senki sem képviseli, és az, hogy ezt ő világosan felismeri, individualizálja a hangját, anélkül, hogy frusztráció, görcs, gőg torzítaná. Ezek helyett az önkimagyarázás elégikus lírai szenvedélye talál formát esszéiben.

Föl lehet tenni a kérdést, miért kerüli el Végel László ezeket az ismerős csapdákat. Bizonyára tehetsége, ép moralitása, szerény öntudata, józan kedélye óvja. Monológjai önmagyarázatok, de nem egocentrikusak. A HONTALAN ESSZÉK mindenekelőtt helyekről mesélnek mint az élet formáiról: Belgrádról, Berlinről, Szlovéniáról, Budapestről s mindenekelőtt hús szép kisesszében Újvidékről.

De van még egy különös motívuma annak, hogy a nosztalgia, az illúzióvesztés, az elmagányosodás által nem bicsaklik meg a hangja, s nem sodródik vakmerő hisztériába. Az íráskönyv jellemzésének van egy gyakran – talán leg-sűrűbben – visszatérő jelzője, a *félénk*. Ezért különösen becslöm és tisztetem Végel Lászlót, az embert, Végel Lászlót, az író. Aki nem fél, könnyen bátor. Elmondhatná – de nem mondja, mert ennél is szerényebb – József Attilával: „*Ha féltem is, a helyemet megálltam.*”

Kész a leltár. Végel összegyűjtötte ebben a kötetben esszéisztikájának legjavát.

Radnóti Sándor

A MÁSIK KÉP

Láng Zsolt: *A tűz és a víz állatai*
Jelenkor, Pécs, 2003. 408 oldal, 2900 Ft

Amikor az elbeszélő Eremie atya a faluból a klostorba felhallatszó zajok között a tehénbölgés és kiáltozás mellett a gépek zúgását is említi (14.), az olvasó még csak hümmög egyet, féltve a regény indításában felidézett világ csábító időtlenségét; aztán amikor a test templomának emlegetése és a mesebeli fattyúhal megjelenése között azt olvassuk, hogy Eremie a buszpályaudvar felé indul (18.), majd a villanydróton üldögélő fecskékről beszél (19.), már biztosak lehetünk benne, hogy reménykedésünk hiábavaló: a regény világának különösségét, másságát, varázslatosságát ezúttal nem lehet majd a történelmi kor másságának révén naturalizálni, ellentétben Láng Zsolt trilógiájának első darabjával, AZ ÉG MADARAI című regénnyel, amely az Erdélyi Fejedelemség viharos történelmét idézi fel. A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI tehát nem történelmi regény, s ezen az sem változtat, hogy a szövegnek majdnem egyharmada a XVI. századi Európában játszódik, Despotés moldvai fejedelem sorsát követelő regényként is olvasható, néhány szövetszerű utaláson, visszatérő néven – például Xénia – és a bestiárium-álszerkezeten kívül nincs köze AZ ÉG MADARAI-hoz).

A történelmi részek státusa két alapvető módon különbözik a korábbi regénytől: egyrészt a szövegben belül a történelmi részek az elbeszélő Eremie atya varázslatos látomásként, a tűz angyalának kegyéből jelennek meg (nagyjából úgy, ahogy a SÁTÁNI VERSEK-ben a vitatott, Dzsahílíja városában játszódó részek az egyik főszereplő lázálmainak termékei), vagyis nem az elsődleges elbeszélői szinten találhatók; másrészt pedig azért – s ez a különbség a regény befogadásának mikéntjét változtatja meg jelentősen –, mert a XVI. századi Moldvai Fejedelemség történetét – ellentétben Erdélyével – *nekünk*, a magyarul írott regény magyarországi olvasóinak nem illik ismernünk, s így a regényben szereplő történelmi események és személyek valóságstátusához eleve másként viszonyulunk, boldog tudatlanságban olvasva a történetet.

A történelem mint probléma mindazonáltal

ebben a regényben is jelen van: Eremie helyenként történetfilozófiai fejtegetésekbe bocsátkozik, megkülönböztetve saját – apokrif – változatát Despotes fejedelem életének hivatalos változatától, Pasqua Venedi, más néven Peppe mester „szép, olajozott, hideg és gondtalan” (144.) krónikájától, amely Eremie számára „a történelem szokásos mintázatát” (145.), valamint ennek „elbizakodottságát és fölényét” (230.) képviseli. Az elbizakodottság elsősorban episztemológiai természetű: a hagyományos történetírás „hideg leltára” (145.) ugyanis – véli Eremie – ésszerűséget és rendet feltételez az események láncolatában, s beszámolóját alárendeli e rendképzetnek. Nos, efféle elbizakodottsággal Eremie atya mint historiográfus aligha vádolható: elbeszélésében egyrészt a szereplők – s ebben Az Ég Madarai logikájára ismerhetünk – megmagyarázatlan kvantumugrásokkal találják magukat itt vagy ott („én sem tudnék arra válaszolni, mitől marad ki egy-egy esemény a történet láncolatából” [308.]), másrészt a szöveg az események okozatiságába gyakran beiktat valami mágikus elemet, többnyire a bestiárium valamelyik lakója által megtestesítve. Tipikusnak mondható a történelmi betét kezdő jelenete, amely Despotes kivégzésének és feldarabolásának pillanatot idézi fel: az eleve a tűz angyala által lehetővé tett látomásként megjelenő eseménysorba az elbeszélő rögtön beiktat két apokrif – „mesés” – elemet, a Despotes testét elhagyó tűzféreg motívumát és az évek óta a kőfalon üldögélő szerzetes alakját (143–144.), valamint önmagát, „aki ott lihegtem a féreg nyomában, magam is valamiféle tekinthetéként” (144.). Érdekes módon a tekintetként jelen lévő elbeszélő motívuma a hitelesség kritériumát iktatja be – vagy illeszti vissza – a hagyományos és az Eremie-féle történelemszemlélet megkülönböztetésébe: amennyiben a történetírás tárgya az elmúlt korok embereinek élete, úgy hitelességre csak akkor tarthat számot, ha belülről képes látni tárgyát, vagyis ha eleve van valami közös benne és krónikája tárgyában (229.). Eremie atya szinte saját alteregóját teremti meg Despotes vajda alakjában: egy küldetéstudattal megvert, de saját küldetésének természetével tisztába jönni képtelen, önmaga testiségének tényével örökösen birkózó, a női természettől egyszerre viszolygó és az után vágyódó figurát, akinek

„történelmi” ténykedése teljesen háttérbe szorul lelki vívódásai és látomásai mögött.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy a regény tanúsága szerint nemcsak a történelem mozgatórugói mögé helyeződik a mágikus mellett egy lélektani indítékrendszer is – a Moldvai Fejedelemség protestantizálására, a török elleni európai összefogásra tett kísérletek, valamint a dákoromán elmélet kiötlése mögött Despotes lelki-szexuális traumái sejtethők –, hanem a történetírás és -felidézése aktuusa mögött is hasonló lélektani okok rejlenek. Vagyis ami egyik oldalról lehetővé teszi a történelmi folyamatok pontos leírását – a szereplők belső világának előtérbe helyezése –, az a másik oldalról váratlanul visszaállítja a hitelesség lehetőségét, természetesen csak a látomásos indíttatású – avagy diltheyi módon pszichologizáló – történetírás számára. Vagyis csak azt vagyunk képesek látni, csak arról tudunk hitelesen számot adni, ami mi magunk vagyunk.

Mindebből az is következik, hogy a történelmi szál az elbeszélés logikai és ontológiai szinteződésében alárendelődik a regény elsődleges cselekményének és valóságstípusának, vagyis Eremie atya én- és önkeresésének. Amennyire a fragmentált eseménysorból ki lehet következtetni – nem könnyíti meg a helyzetet, hogy a mai, XX. századi események valóságstátusa sem egyértelmű –, miután Eremiét és félkegyelmű nővérét nagyon korán magára hagyta siketnéma anyjuk, egy darabig alkoholistá, halászatból élő apjukkal éltek, az ő halála után a lány elmeegógyintézetbe került, Eremie pedig ortodox iskolába, szemináriumba, majd a moldovicai kolostorba. Egy ponton az elhivatottságával, saját testiségével és szexuális vágyaival viaskodó Eremie elhagyja a kolostort, és útra kel. A cselekmény alapját szolgáltató út célja rejtélyes: az önmegismerés mellett többszörös keresés is, hiszen Eremie keresi anyját, a kolostorban megpillantott városi lányt és a metafizikai értelemben vett valóságot, igazságot, titkot. A regény véteje nézetem szerint elsősorban metafizikai természetű, de a szöveg – szerencsére – mindvégig megkettőzi a metafizikai és misztikus tétet azzal, hogy a keresést erőteljesen pszichologizálja is.

Eremie küldetése már a küldetés megfogalmazódásának pillanatában is legalább kétszeres. Egyrészt a könyvtárban a porfelhőből ki-

rajzoló Dariosz atya indítja útjára a metafizikai és misztikus keresést, így intvén Eremiét: „A való világ létezik, csakhogy a földi halandók hamis képét látják. Te ne törődj velük, bármelyik minutumban megláthatják az igazit. Csak követezzék be az a minutum, gyermekem! Segítsd! Meg kell találnod az érintések láncolatát, az majd elvezet a forrásig. A világ gyönyörűséges képének hajléka van benned, letéteményese vagy az igaz világnak.” (21.) A látható világ tehát valóban torz, de valahol van egy másik képe is: „Íme keresd meg a másik képet, ez volt felemelő megbízatásom” (22.). A küldetéses másik, a fentel merőben ellentétes kiindulópontja Eremiének elmebeteg nővérénél az intézetben tett két látogatása: egyrészt nővére írja a homokba Kolozsvár nevét, amikor Eremie anyjuk hollétéről faggatja (anyja elvesztése után ez a test táplálta és tartotta életben, valamiféle állati melegséggel), másrészt az ő mezelen testének látványa indítja el a keresést: „Nővérem, anyám méhének megnyitója elvakított, hogy megnyissa látásomat.” (30.)

A két keresésben már ekkor közös a látás, a kép metaforikájának középpontba állítása: mondhatjuk, hogy a két keresés a kép és a test kétféle, ellentétes felfogásából indul ki, s eként a keresés voltaképpen belső pszichodráma, a test, a megtestesülés kétféle felfogása közötti küzdelem.

A test és a kép fogalma a regényben mindvégig elválaszthatatlanul összefügg egymással: a kép egyrészt misztikus értelemben szerepel, másrészt viszont elválaszthatatlan a vizualitástól, a látható világtól s az ember látható alakjától, vagyis testétől, többek közt azért, mert a másik, valódi világ – avagy a világ másik, valódi képe – megpillantásához először a látó átváltozására van szükség. Ahogy Pavel Florenszkij fogalmaz – néhány mondata majdnem szó szerint felbukkan a regényben –, a dolgok alakja és szellemi arculata („a látvány mögül előlépő valóság” [41.]) azok előtt válik láthatóvá, akik maguk is láttatják önnönmagukban öseredeti aromásukat, Isten képét, azaz görögül ideáját; a létező ideát azok fogják föl tekintetükkel, akiken magukon is átfénylik az idea. Florenszkij szerint Isten képe nem hasonlatosságot jelent: Isten képe valami aktuális, Isten ontológiai adománya, amely minden egyes ember létezésének szellemi alapja (felidézve Matej atyát: „A világ gyönyörűséges ké-

pének hajléka van benned”); ettől különbözik az Istenhez való hasonlatosság képze, amely potencia (szerkezetében Arisztotelész entelechiafogalmára emlékeztet), a bennünk rejlő, tökéletesedésre való képesség, az erő, mellyel a személyiséget Isten képére alakíthatjuk. Ahogy a regényben a testi valóságában már nem is látható szent életű Axinte remete fogalmaz: „Isten eikónjai vagyunk” (74.), és keresésünk abból áll, hogy önnön ikonikusságunk látható képét, a testet, megtisztítsuk az akarattól, és eljussunk az akarat nélküli „másik testhez” vagy másik testbe (74.). Vagyis, mivel a regényvilág törvénye szerint csak azt láthatom, ami én magam is vagyok, ha a valóság igaz képét akarom látni, akkor előbb nekem magamnak is ki kell bontanom a bennem rejtőző potenciát.

A test és a kép fogalma az *ikon* fogalmában találkozhat egymással. „Az *ikon* nem festmény” – mondja Matej atya, az öreg remete Eremiének, Florenszkij több meghatározását felidézve, és egyben Láng Zsolt regényének olvasásához is valamiféle kulcsot adva: az *ikon* és *ikon*-szerűség ugyanis nemcsak a regényvilágon belüli metaforák, hanem az önmetaforákat egyébként is sokszorozó regény önmagáról is beszél általuk. Az *ikon* – Florenszkij összefoglalóját követem – nem „kép” a szó „ábrázolás” értelmében: nem rajta vagy benne van, nem képmás, hanem valóban az, amit látunk, égi látomás, amely feltárja a tudat számára az érzékfölötti világot. Az ikonfestő nem alkotja meg a képen szereplő istenalakokat vagy szenteket, hanem mintegy elhúzza egy függőnyt, hogy láthatóvá tehesse őket, élénk tár egy minden subjektivitást nélkülöző látomást. Láng Zsolt regényét talán ikonosztázhhoz lehetne hasonlítani; nem abban az értelemben – legalábbis úgy vélem, nem abban az értelemben –, hogy szakrális művészetről volna szó (az ikonosztáz az ortodox templomban a kívülálló számára megközelíthetetlen oltár, vagyis a láthatatlan Isten leválasztása és láthatóvá tétele), hanem poétikai tekintetben, méghozzá több szempontból is. Egyrészt mert az ikonosztáz a látható és a láthatatlan között húzódo határ, s A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI szerintem ugyanitt helyezi el önmagát, másrészt mert Láng regénye az ikonikussággal arra is utal, hogy nem az ábrázoláselvű nyelvhasználatot követi, hanem másrészt pedig azért, mert a szöveg szerkeze-

te a meghatározó kereséslógika ellenére sem mondható a cselekmény által meghatározottnak, hanem sokkal inkább tablók gazdag és sűrű motívikus szálakkal összekapcsolt egymásutánja, amelyben az olvasó mindaddig csak igen nehezen igazodik el, amíg nem sikerült azonosítani azokat az idősíkokat, ahonnan a képek, alakok és anekdoták származnak: a gyerekkor képei, a klastromi élet képei (számomra ezek a regény legemlékezetesebb és legszebb részei), az utazás pillanatai (sokáig úgy tűnik, ez az elbeszélő történet alapszintje) és Eremie városi életének morzsái, de úgy, hogy az egyes idősíkokon belüli történések sem kronologikusan, hanem az asszociációs logika szerint követik egymást. Ekként az egyes epizódok nem kapják meg helyüket egy őket egymáshoz képest elhelyező, önmaga megnyugtató rendjébe illesztő elbeszélésben, s következőképpen a történet nagyjából rekonstruálható logikáját felírja az írástörténet, az írásban kibontakozó motívumok és szavak által létrehozott logika, amely tehát már nem képként, hanem írásként, rébuszként kezeli a megnevezett tárgyakat és elhangzó szavakat.

Az egyes időszintek közötti átmeneteket, átzuhanásokat a szövegben a bestiárium lakói, az előző Láng Zsolt-regényben idézett Borgesre utalva, a képzelt lények (például a bagolyhal vagy a tűz angyala) teszik lehetővé, illetve az íráslogika felsőbbiségét elfogadva inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy a képzelt lények galériája az átmenetek íráseseménye által kitermelt figuratív többlet, tisztán írásesemény, allegória, amelynek semmiféle referenciális vonatkozása nincs (a regény egyik legkitűnőbb része a csupa képzelt lények otthont adó állatkertbe tett látogatásfantázia [84–90.]). Az „állatok” a cselekményt tekintve valójában feleslegesek, mindig olyasmit neveznek meg allegorikusan, ami nélkülük is létezik (a tűzféreg például a szokásos metaforával „élet lángjának” nevezett dolog neve); tekintetek, amelyek sajátos fénytörésbe helyezik a világot, okoknak látszanak, miközben következmények, és következményeknek, miközben okok. A képzelt lények szintje – a címbeili bestiárium – a szöveg figuratív rátétje vagy kiválasztása (mint egy belső elválasztású mirigyé), amely néha beépül a cselekmény látszólagos okozati láncába („*az asszony, akiben a tűzféreg feles száma ezt*

az őrült viselkedést okozta” [194.]; Vaszilika rohamait a „*majomkirály*” okozza [8.]), s ekként önreflexív szinten valóban igaz az, amit Eremie mond róluk: „*Az állatok a teremtés eikon legeménonjai. Vagyis tisztán képviselnek valamit, amit máshol hiába keres a szemünk.*” (105.) Láthatóvá tesznek valamit, az íráslogika működését, a referencialitás felülíródását, vagyis olyasvalamit, ami nem ők maguk, de nélkülük láthatatlan maradna. Ha a szöveget testként fogjuk fel – s erre a metaforizálásra a szöveg is bátorít –, akkor A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI-nak olvasását a regényben hosszasan leírt anatómialeckehez hasonlíthatjuk: a testben van elrejtve a teremtés titka, de az akkor még Vazulnak nevezett Despotés hiába keresi a titkot *valahol*, a test valamely meghatározható pontján, például a szív rejtett kamrájában (266.): a titok nem valahol van, hanem az egészen elrejtve, egyszerre láthatóan és láthatatlanul, illetve csak olyasmii tetheti láthatóvá, ami nem önmaga, ami hozzáadunk a testhez/szöveghez, s ami voltaképpen a fantázia szüleménye.

A szöveg – nem a cselekmény – logikájának alapját ekként nem az elbeszélő események szolgáltatják – amelyeknek sorrendje elvileg visszakövetkeztethető volna –, hanem a dimenziók közötti átmenetek íráseseményei. A cselekményben Eremie otthont keresi, a tiszta valóságot vagy annak tiszta képét, de úgy, hogy nem tudja, hol van az, amit keres; akárhol van éppen, „*volt mellette, vagy a háttérben egy másik [hely], ami otthonosabb volt*” (371.). Útja olyan út, amely maga hozza létre saját végpontját, olyan keresés, amely sikeres célba érkezésének pillanatában teremti meg saját célját, amely viszont ebből a pillanatból visszakéntve már mindig létezett, hisz épp e végpont keresésére indult útjára az utazó. Noha a szöveg többször és többféleképpen felveti a keresés metafizikus, misztikus és lélektani értelmezésének lehetőségét, e végpontot kizárólag az elbeszélésben nyilvánítja megtaláltnak vagy elnyertnek: „*Am találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem. Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország.*” (372.) Maga az elbeszélés, a történet olyasmii, ami láthatóvá tesz valami mást, ami nem önmaga, de ami másféleképpen nem válna láthatóvá, nem volna létezésbe hozható.

A másik világra való átmenet misztikus ír-

tusa ekként némileg profanizálódik, hiszen itt a láthatóvá tett, létezésbe emelt másik világ a múlt világa, a személyes múlt és a személyes világának és patológiájának alárendelt történelmi múlté (ezen a ponton még az emlékezetet misztikus képességgént kezelő Proust neve is felmerülhet). A világnak a létezés egy-egy pillanatában érzékelt képe a regény átmenetlogikája szerint leválhat eredetéről (366.), mintha egy pillanat külön életet kezdő emléke, kimerevítése volna, amely önálló, alternatív történet kiindulópontjával szolgálhat. A szubjektum eszerint pillanatok, az adott pillanatban az énből kivetülő és megelevenedő (22.) képek, illetve az e képeket létrehozó-befogadó tekintetek egymásutánja, minden pillanat egy lehetséges szubjektumtörténet kiindulópontja, egyik lehetséges énünk „lárva- teste”. Eremie szerint „*száz meg száz hasonló lárva- testet létezik*” (141.), s a mesés lények, a bestiárium lakói által lehetővé tett átmenetekben ekként a világok dimenziói közötti ontológiai különbségek az időpillanatok – illetve az időpillanatokban mint borostyáncsöppekben megőrződött azonosságok, történetlehetőségek – közötti különbséggé transzformálódnak.

A bestiárium lakói azokban a pillanatokban képződnek meg, amelyekről Florenszkij így beszél: vannak pillanatok, amikor szemléletünk tárgyává épp a látható és láthatatlan világ közötti érintkezés válik, mint például az álomképek keletkezésének pillanata az elalvás külső és belső küszöbén, vagy a művészet képei. E képek szerepe azonban mélyen ellentmondásos, hiszen, noha a másik világgal létesített kapcsolat egyetlen lehetséges jelei, ők maguk mégsem az a másik világ, csak nyersanyag, „pszichologizálás”. Vagyis egyszerre a másik világra utalnak, és az e világi testiség csábításainak jelei és eszközei: ahogy Florenszkij írja, nagy a kísértés, hogy az ideák helyett azokat az álmodozásokat tekintsük valódi szellemi képeknek, amelyek a lelket akkor zavarják meg és bővölik el, akkor veszik körül, amikor megnyílik előtte a másik világ felé vezető út.

Talán ezért, a látvány és a testiség elkerülhetetlen összekapcsolódása, „*a látott dolgok sebezhetősége*” (26., 27.) miatt mondja Matej atya: „*Isten nem a látványban van, hanem... a látvány emlékében*” (33.), vagyis a szellemített, testi for-

rásától elszakítva létező képben. Hasonlóan értelmezhetők Eremie szavai is, amelyeket saját keresésének értelméről mond: „*Alámerülni a lét tükörébe, mindig ezt akartam, te már tudod ezt* – mondja Eremie megnevezetlen, talán megnevezhetetlen hallgatójának. – *Azért indultam el, hogy megtaláljam a valóság igazi nyomatékát... a valóság emlékezetét, amely... megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban.*” (355.) A látásra igazán érdemes látvány azonban olyasvalami, ami épp tekintetünk tárgyává válva törli el ön maga látásának lehetőségét, egyszerűbben szólva: a nap (és annak fénye, amely Florenszkij szerint az ikon alakjainak alapját adja: az ikont fényre festik). A bestiárium legelső felidézett lakója a naphal, amely – amellet, hogy a történet szintjén az apa szeretetét jelképezi – íráseseményként olyan, mintha a látás tárgyává nem válható nap látható megfelelője volna, s az elbeszélés így nem más, mint a látás pillanatának nyelvben történő kibomlása, amelyet elkerülhetetlen időbelisége folytán narratívaként olvasunk. A regény nyelvi világa és ikonszerűsége olyan, mint a pszichológia által poszteidetikus képnek nevezett jelenség, amely a szöveg számtalan önmetaforájának egyikeként szerepel: a napba nézés utáni pillanat, amikor becsukjuk a szemünket, és szemhéjunk belső oldalán megnevezhetetlen formák kavargását, zajlását „látjuk” (24.).

A látvány másik, Eremie számára problematikus oldala a fizikai valóság. A láthatóvá válás feltétele a fizikalitásban való részesülés; ha a keresés kiindulópontját tekintjük alapul – azaz kell válnunk, amit látni kívánunk –, akkor Eremie küldetésének sikeressége a testhez, saját testiségéhez való viszonyán múlik. A test kétféle – a kettős küldetéshez illeszkedő – befogása a regényben hangsúlyozottan *nem* egyszerűen a vallásos és a világi (avagy szakrális és profán) nézőpont közötti különbség jele, hiszen, noha Azarie atya szerint a test – az asszonyi test, a testiség – nem más, mint maga a gonosz, Doroftej atya a test templomáról beszél, és a prostituált Salomea apokrif evangéliumát emlegeti, amely szerint „*Jézus visszahelyezte a testet a teremtés közepébe*” (31.).

A szereplőkhöz hasonlóan a regényszöveg is szinte rögeszmés figyelemmel fordul a test felé, s nemcsak azért, mert a testben egyik önmetaforáját ismeri fel vagy teremti meg: a test

apró – külső és belső – részleteinek mániákus leírása a szöveg jelentős hányadát foglalja el. A test hol mint tiszta fizikalitás, mint az én – a szellem – által ellenőrizhetetlen vágygépezet jelenik meg, hol pedig mint gyógyítóerő (Rebeka anyó, Eremie hibbant nővére, Gilette vagy Márta), mint a metafizikai értelemben vett földdel való kozmikus kapcsolatunk helye és záloga. A test misztikus és metafizikai felfogása mellett a testnek mint kulturális módon megalkotott diszkurzív tárgynak a képzele is felmerül. A XVI. század a modernitás kezdete: egyrészt a test elfeledése a kartezianus filozófiában, másrészt a test mint tárgy felnyitása a tudományos tekintet számára, az anatómia első virágkora: a regény részletesen beszámol a montpellier-i Sommer mester anatómiai leckéjéről (253–260.), úgy száz évvel a híres doktor Tulp – állítólag Descartes által is látott – 1632-es anatómialeckéje előtt. Kár, hogy ezt a szálát a szöveg csak felveti, de nem folytatja, pedig így elkerülhető lett volna a teströgzésze monotoníája.

Eremie és nővére elválása az anya eltűnése és az apa halála után olyan, mint szellem és test különválása, a fiú a szellemmel foglalkozó intézménybe, a lány a szelleml nélküli, a szellem által elhagyott testekkel foglalkozó intézetbe kerül. A nővér teste – Eremie szemében legalábbis – „*a szétmálló forma emléke lett*” (371.), s ez a megfogalmazás a test egy további funkciójára utal: a test ugyanis nemcsak a képhez való viszonyban vagy Eremie önkérésében fontos, hanem a forma és formátlanság ellentétében is, amely a regény egészében, így például a történelmi szálban is meghatározó. Eremiének a hagyományos történetírással szemben tanúsított idegenkedése a korábban említett okok mellett részben már poétikainak nevezhető tényezőkkel is magyarázható: a fölényesség és elbizakodottság hibája vagy bűne a formához való ragaszkodásból ered, „*[m]árpedig a rend fölényessé és elbizakodottá tesz*” (231.). Az egész regény egyik megalapozó szervező-eleme forma és formátlanság többszintű szembeállítására és a formátlanság primátusának hirdetésére; a regény olvasásával kapcsolatos kérdéseink jelentős részben a fenti ellentét fényében tehetők fel (más kérdés, hogy ekként megfogalmazva a formátlanság visszairódiik egy formába, mint a formaalkotó ellentét egyik

pólusa). A követhető cselekmény hiánya a formátlanság tematikus és metafiktív szinten való felértékelődésének is következménye, s a regényszöveg – vagyis egy szinten Eremie elbeszélése –, miközben ezt az ősi formátlanságot keresi, a keresés elbeszéléssel önmagában, önmagából teremt meg egy efféle nyelvi öslevest, a korábban említett új otthont Eremie számára.

Az Eremie által vágyott világ „*a formátlanság sejtelmes világa*” (90.), a napba nézés utáni eidetikus kép nagyon is anyagi megfélelője: valami teremtés, formaadás előtti állapot, amelyben még nem alakultak ki a látható világot benépesítő formák (például az egymástól különböző állatfajok), s amelynek a cselekmény szintjén is számos metaforáját találjuk: az árnyékszék gödre például, amelyben Eremie nővére szeretett meghúzódni, az elbeszélő szemében „*a formátlan ősananyag, ami összeköt az anyafölddel*” (91.). Idetartozik a többször előkerülő föld-ürülék-test metaforalánc, amely a testet mint a szellem törvényei által megzabolázhatatlan, transzgresszív anyagi excesszust, a földdel mint energiával – nem pedig mint ergonnal – való kozmikus egybetartozás helyét ünnepli. Eremie keresésének pszichológiai oldala itt kap mítikus felhangot: az anya keresése egyben (370.) az ősprincípium keresésére is utal: az embriót, a Freud által „*óceáni érzésnek*” nevezett állapot utáni vágyat is jelenti: „*Megnyitni a kezdet felé, eggyé válni a járattal, és elindulni rajta. Saját kezdetem felé.*” (356.)

Az anyagiság önmagában formátlanság (bár lényeges, hogy Eremie szerint az anyag *szelleme* követel magának új formákat [232.]), s így nem csoda, hogy a női test az anyagiság („*a szerkezet jármából kitörni vágyó anyag*” [291.]) egyszerű taszító és vonzó megtestesülése, egyszerű pusztulás és gyógyítás forrása. A torz, excesszív női test (például Vazul-Despotes történetében Carlotta teste [158.]), a kolostori szolgáló Katica arca „*óstáját idéz*”, melyben „*az isten előtti világ vad démonai és angyalai gyürják az állatokat*” (346.), a por, homok, kód, sár, füst és víz alaktalanságának képei, az „alaktalan energia” áramlása (354.). A regény egyik leginkább megkérdőjelezhető, sőt számomra kissé taszító vonása épp a nőiséggel, a női testtel kapcsolatos felfogása, amely részben a testtel, a testiséggel való rögzetés – és önmagában

is kérdéses – foglalatostokodás következménye: a regény olyan módon teszi metafizikus princípiummá a nőiséget, olyan módon mitizálja a női testet és a női szexualitást, ami manapság már zavaróan hat; egyszerűen túl sok a női szexualitás csábító iszonyatát feltáró szét-tárt comb, túl sok a démoni nőfigura, akinek *jelentése* egyértelműen Eremie egyszerre metafizikus és pszichológiai keresésének értelemrendjébe utaltatik. Úgy tűnik, nemcsak a torz női testtel van baj, de a „normális” női test is abnormális, a női szexualitás önmagában torz, fenyegető, megoldást kívánó metafizikai probléma. Miért van az – de tucatnyi példát hozhatnék –, hogy a női szereplők által monomániásan előtárt nemi szerv, a „szétrongyolódott szélű repedés” Margit anyacsászárnő, „legnagyobb szégyene”? (302.) Miért annyira „iszonytató” a gyereklány Anna szétvetett combja? (326.) Úgy vélem, Láng Zsolt regénye túl komolyan veszi a nemiség metafizikáját („Két nőt láttam magam előtt, és mindegyiktől irtóztam” [384.]). Régés-rég túl vagyunk – vagy túl kéne lennünk – már azon, hogy a férfiképzlet által alkotott nőiségfelfogást metafizikává tágító rendszereket egyetemes érdeklődésre számot tartónak tekintsük ahelyett, hogy a patriarchális világ-felfogás patológiáját látnánk benne (ugyanaz a probléma a Láng Zsolt regénye által szintén megidézett Lévinas metafizikájával is). Természetesen nem szabad automatikusan azonosítanunk az elbeszélőt a szerzővel, ezen a ponton azonban nem érzek távolságot az elbeszélő patológikus képzelete és a regény implikált felfogása között (és ha van is ilyen különbség, ez a patológikus képzelet a nőiségről alkotott közhelyek nem túl érdekes színrevitele csupán). Nehezen tudom elképzelni, hogy a regény bármilyen örömet szerezhet vagy bármilyen érdeklődést kelthet azokban a nőolvasókban, akik nem a patriarchális szemléletmód érett gyümölcsében lelik kedvüket, és szívesen olvasnak több száz oldalon keresztül a női test és szexualitás egyszerre csábító és riasztó voltáról.

Mindez egyébként egy poétikai jellegű kifogásomhoz is szorosan kapcsolódik. A nemiséggel való foglalkozás nem főként a politikai korrektség és a humortalanság – többek közt a képek komolyságát feloldó ironia hiánya – miatt válik fárasztóvá, hanem legfőképp

pen azért, mert olyan rögeszmésen ismétlődő képsorokat hoz létre. Az epifánikus logikára épülő retorika egy ponton érdektelenné válik, és bevallom, én a regény utolsó harmadát kissé untam. Az unalom oka az, ami a misztikus írókat is nehezen olvashatóvá – unalmassá – teszi: négyszáz oldalon keresztül lehetetlen érdekessé tenni a folyamatosan egzaltált nyelvezetet, egymást kioltó és relativizáló megvilágosodások sorozatát, amelyek Eremie keresésének hol egyik, hol másik oldalát helyezik előtérbe: Márta teste – ő Eremie kolozsvári szállásadójának, a titokzatos Annának nem kevésbé titokzatos anyja – például „időben varázslatosan kusza” (358.), hiszen egyszerre tartozik egy anyához és egy vonzó nőhöz. Eremie által meglesett testének két középpontja a nemi szerve és a nyakán található anyajegy, amelyen Eremie anyján is volt; ezt látván „elkanyarodott az idő; távollatosan megnyílt előttem, és a távlatok összefüggésében értelmellenné vált utazásom, a sok-sok érthetetlen kaland egyetlen magyarázatként összeállt. Sőt, mintha a mi találkozásunk, vagyis beszélgetésünk, benne az én hosszúra nyúlt elbeszélésem is azért volna, hogy erről a testről szóljon, hogy mindazt, amit nem láttam a valóságban, most magam elé idézve végre felfedezhessem, és kimondjam nevét” (358–359.). Úgy tűnik tehát, az elbeszélés és a keresés „erről szolt”, ezért volt, pár mondattal később azonban ugyanez a test már összezsugorodik, „csak értelenségemet, tudatlanságomat növelte” (359.), s a szöveg továbbsiet, hogy fél oldallal később elszakatoljon a következő eksztatikus tónusú revelációig.

Kifogásaim ellenére Láng Zsolt regénye emlékeztet, nyelvi megformálásában erőteljes alkotás, lebilincselő olvasmány – nagyjából 250 oldalon keresztül, vagyis mindaddig, amíg az ismétlődő elemek sokasodása, a szexualitás és a nőiség erősödő misztifikálása, az eksztatikus tónus uralkodóvá válása együttesen nem teszik kissé dagályossá a szöveget. A regény első kétharmada sokszólamú szöveg, amely nincs híjával a humor változatainak sem. Tetszettek például az önironikus önmetaforák, amelyek mind a burjánzás, gigantizmus barokk poétikájának példái (akárcsak Az ÉJFÉL GYERMEKEI című Rushdie-regény hasonlóképpen burjánzó önmetaforái): Anton atya beszámolója a világmindenségről (79–80.), Milkov egyre csak dagadó, befejezhetetlenül

váló krónikája a kolostor történetéről (39., 67.), Dinu atya befejezetlen, talán befejezhetetlen képei (106–107.) vagy Menasszesz krónikája, amely köztudomásúlag a világ legteljesebb foglalata (194.). Szépek és jól megoldottak a bestiáriumhoz tartozó motívumok és általában az ismétlődő motívumok gondosan megalkotott hálója (például a famotívumok [diófa, barackfa, hársfa – 381.; egyébként ennyit a formátlanság diadaláról és ünnepléséről, hiszen nyilvánvaló, hogy gondosan megtervezett formátlanságról van szó]). Számomra a regény legemlékezetesebb és legszebb részei a klostrom életét felidéző, néha komoly, néha szelíden emberi, néha karnevalisztikusan profanizáló részletek (a befejező fejezetekből nagyon hiányoznak ezek a regény polifonikusságát biztosító részek).

És végül szép az, ahogyan a regény az időben nem konkretizált elbeszélői beszédhelyzetre utal: a megidézések, párbeszédtörödékek, amelyeknek hangneme a kolostori jelenelek egyszerre életközeli és mesés szelídségéhez hasonló, Eremie keresésének végpontját végképp az elbeszélő történeten és a megalkotott nyelvi világon kívülre helyezik. Azarie atya egy alkalommal így határozza meg Eremie útjának lehetséges célját: „*Birtokolni kell a titkot, de annak önmagunk előtt is rejtve kell maradnia.*” (20.) Károly császár a regényben úgy vélekedik, hogy „*a titkaink máshol vannak. Talán egy másik emberben*” (281.), Fanta, a szeplős könyvtároslány pedig azt mondja, talán könnyebb volna minden, „*ha egymás kívánságai lennének*” (379.). Az elbeszélői helyzetre tett utalások, a hallgatónak szóló gyakori és szeretetteljes megszólítások talán épp arra utalnak, hogy saját titkunkat mi magunk megfejteni nem tudjuk: legfeljebb annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk elmondani történetünket, titkunk megfejtését a másiktól, a hallgatótól, az olvasótól remélni.

Bényei Tamás

MI AZ IRODALOM?

*J. Hillis Müller: On Literature
Routledge, 2002. 164 oldal, \$ 12,95*

Közel hetvenéves szenvedélyes és értő olvasás tapasztalatait osztja meg az olvasóval J. Hillis Miller legfrissebb, ON LITERATURE című könyvében. Az elmúlt negyven év irodalomtudományának egyik meghatározó alakja ebben a munkájában arról értekezik – közérthető nyelven és lebilincselő stílusban –, hogy mit gondol az irodalom jelenkori helyzetéről; hogy mit is nevezünk irodalomnak; hogy mi különbözteti meg a jó irodalmat a rossz irodalomtól; hogy mi az irodalom funkciója az egyén és a társadalom életében; hogy hogyan olvassunk irodalmat; hogy miért olvassunk irodalmat.

Irodalomtudósi pályájának legismertebb – dekonstruktivista – szakaszát idézi a könyv felütése, melyben arról értesülünk (pár sornyi különbséggel), hogy 1) „*az irodalom ideje lejárt*” és 2) „*az irodalom, mindazonáltal, örök és egyetemes*”. Az elemző és irodalomteoretikusi munkáit ismerők számára megszokott módon a szó („*irodalom*”) különböző, ám éppen annyira legitím jelentései adják a kulcsot a látszólagos ellentmondás rejtelmének megoldásához. Az irodalom, abban az értelemben, hogy (nyelvi) jelek felhasználásával önálló világokat teremt, természetesen „örök és egyetemes”. Abban az értelemben viszont, melyet a szó legkorábban a késő XVII. században nyer el, s mely jelentés a mi korunkban is a domináns, a végéhez közeledik. Az „*irodalom*” szó modern kori jelentése elválaszthatatlan a nyomtatás általánossá válásától, a modern kori demokráciák megszületésétől, a szabad véleménynyilvánítás szavatolásától, a (majdnem) teljes körű olvasástudás elterjedésétől és a modern értelemben vett egyetemes megszervezésétől és létrejöttétől. E tényezők mindegyike szükséges ahhoz, hogy a mai értelemben vett *irodalomról* beszélhessünk.

Az irodalomnak – ebben az értelemben viszont – meg vannak számlálva a napjai. Egyrészt amiatt, mert annak a – Miller meggyőződése szerint örök – emberi szükségletnek, mely „*alternatív világokat*” hoz létre és népesít be, más médiumok tesznek eleget (film, videó,

számítógép stb.), másrészt pedig amiatt, mert az a funkció, melyet a modern értelemben vett egyetemek töltöttek be a némileg foucault-i értelemezésű állampolgárok/szubjektumok (ki)nevelésében (de mondhatnánk akár azt is: létrehozásában), erősen megkérdőjeleződött. Ennek sok oka van: többek között a posztstrukturalista (legfőképpen dekonstruktív) én- és identitásfelfogás, a nemzetállami eszme halódása, de legalábbis jelentős gyengülése, valamint az, hogy az állam (elsősorban az állam domináns ideológiájának) részvétele az emberek mindennapjaiban radikálisan módosult, és kibontakozott az új világrend. Jóllehet Foucault neve csupán egyetlenegyszer szerepel az egész könyvben, akkor is mint a MI A SZERZŐ? című tanulmány írójéé, a leginkább az ő nevével fémjelezhető kritika érezhetően jelen van a mai értelemben vett irodalom haláláról szóló fejtegetések hátterében. E halál mégsem a „világ végét [jelenti], csupán egy új médiák uralta új világ hajnalát”.

Mégis: a könyvből nem pusztán (bár az sem volna kevés) az irodalom mélységes szeretete és Hillis Miller iránta való, egy életen át tartó töretlen elköteleződése sugárzik, hanem a rá amúgy is oly jellemző optimizmus és (nyolcvan felé közeledvén ez talán nem tűnik udvariatságnak) öregkori derű. Optimizmus és derű, hiszen az irodalom csupán ebben a nagyon szűk és relatíve új jelentésében tűnik jelentőségét veszteni. Az irodalom ugyanis, mint tudjuk, örök és egyetemes, de mondhatnánk akár azt is: halhatatlan.

AZ IRODALOM MINT VIRTUÁLIS VALÓSÁG ÉS AZ IRODALOM TITKAI című fejezetekben kedves és egyéb munkáiban is oly gyakran citált szerzőire (például Dosztojevskij, Kafka, Trollope, H. James, W. Benjamin, Proust, Blanchot, Derrida stb.) hivatkozva járja körül azt a kérdéskört, melynek központi – és egy vérbeli dekonstruktórtól várható módon elméletileg is megoldhatatlan – problémája az irodalmi művek által közvetített világok ontológiai státusa. Ezek az „alternatív”, „hiper-”, „imaginárius”, „virtuális valóságok”, illetve „metavilágok” (hogy csak a leggyakrabban előforduló elnevezéseket említsem) vajon a műveknek köszönhetik létüket, azaz az azokat alkotó szavak hozzák létre, teremtik meg őket, vagy pedig ezek a világok e művektől függetlenül is

léteznek, függetlenül attól tehát, hogy bárki is szavak segítségével a potenciális olvasó számára jelenlévővé tenné őket? Egyes szerzők az egyik, más szerzők a másik elképzelés mellett teszik le a garast. A könyv írója az utóbbi táborba tartozók közé sorolja magát (Derridával együtt egyébként).

A negyedik, MIÉRT OLVASSUNK IRODALMAT? című fejezet a jól ismert platóni és arisztotelészi, irodalommal kapcsolatos fejtegetések köré szerveződik, és az általuk megfogalmazott gondolatok alkotják az irodalomelméleti kérdés irodalomtörténeti anyagba ágyazott tárgyalásának tematikus vezérfonalát és kontextusát. A művek által bemutatott „alternatív világok” Miller számára nem megkérdőjelezhető módon befolyással bírnak a „mi” világunkra (olykor egész nemzetek számára, világtörténeti jelentőségű események formájában is). A beszédatkus-elméletből ismerős kategóriákkal élve, az irodalmi alkotások (oly sok, főként természetesen a realista, illetve mimetikus hagyományhoz tartozó alkotó ars poeticája ellenében is) nem konstatív, hanem performatív nyelvi aktusokként tételeződnek, azaz nem „pusztán” leírnak, hanem *csinálnak/létrehoznak* valamit a szavaikkal.

Meglepő lenne Hillis Miller részéről azonban, ha elfordulna a textualitás szintjétől. Nem is teszi ezt. A rövidke könyv két utolsó fejezetében éppen arról ír, hogy milyen is a „jó” olvasás. A válasz ebben az esetben is aporisztikus és paradox: a „jó” olvasás egyszerre „ártatlan” és „tudatos-kritikus” ugyanis. A könyv egészen végigvonuló példáján mutatja be, mit is ért ezen. Az 1812-ben megjelent, Johann Rudolf Wyss által sajtó alá rendezett DER SCHWEIZERISCHE ROBINSON; ODER, DER SCHIFFBRUCHIGE SCHWEIZERPREDIGER UND SEINE FAMILIE-ről, illetve annak angol nyelvű fordításáról (THE SWISS FAMILY ROBINSON; OR, THE SHIPWRECKED SWISS CLERGYMAN AND HIS FAMILY) van szó, melyet öt-hat éves korában ismert meg Miller mint gyermekeknek szóló meséskönyvet, kalandregényt, s mely könyv elindította őt az egész életén át tartó szenvedélyes olvasás útján. Több mint hat évtized után olvassa újrán, s természetesen millió és millió módon olvassa máshogy, érti másként. A gyermek „ártatlan” olvasása, a „hitetlenkedés/kétely felüggesztése” már visszahozhatatlanul a múlté. Tudja

immár, hogy ún. fikcióval van dolga; hogy a könyvnek van szerzője, s ez a szerző az, aki „kitalálta” a történetet; hogy az általa megidézett világra úgymond ablakot nyitó szöveg ön maga is figyelem és reflexió tárgyát kell, hogy képezze; hogy a könyv tele van rasszista, szexista és ideológiai utalásokkal stb. A kétféle olvasási módnak azonban ideális esetben (és a valóságban teljes mértékben természetesen meg nem valósítható módon) egyszerre kell „munkába állnia”. Hogy ez mennyire reális kívánság vagy akár követelmény az olvasóval szemben, arról Miller maga sem rejti véka alá véle-

ményét, hiszen a könyv utolsó alfejezete a következő címet viseli: AZ ÁRTATLAN OLVASÁS ÖSSZE- ZŐ DICSÉRETE, AVAGY: ÜGYES TRÜKK, HA MEG TUDOD CSINÁLNI...

Ezt már nem tudjuk megcsinálni, de talán ez nem is olyan nagy baj. Hillis Miller könyve segít minket abban, hogy tisztábban lássuk, mi is hát az a furcsa, nehezen definiálható valami, amit irodalomnak nevezünk, és abban is, hogy mi módon érdemes vele foglalkozni. Az irodalom ugyanis, ne feledjük: „örök és egyetemes”. Más szóval: halhatatlan.

Túry György

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alaprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

